

De principum valetudine tuenda commentatio / Accessit ... vita autoris et nova praefatio Michaelis Ernesti Ettmülleri.

Contributors

Ramazzini, Bernardino, 1633-1714
Ettmüller, Michael Ernst, 1673-1732

Publication/Creation

Trajecti ad Rhenum : A à Thiel, 1712.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/dtyfyunk>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

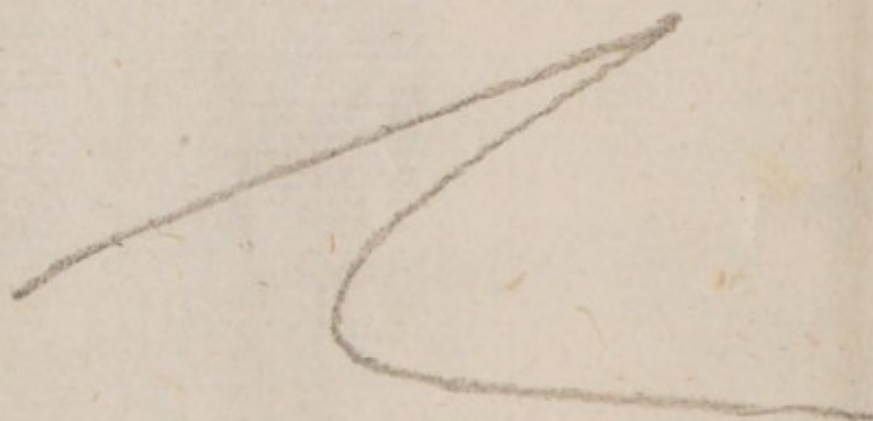
Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

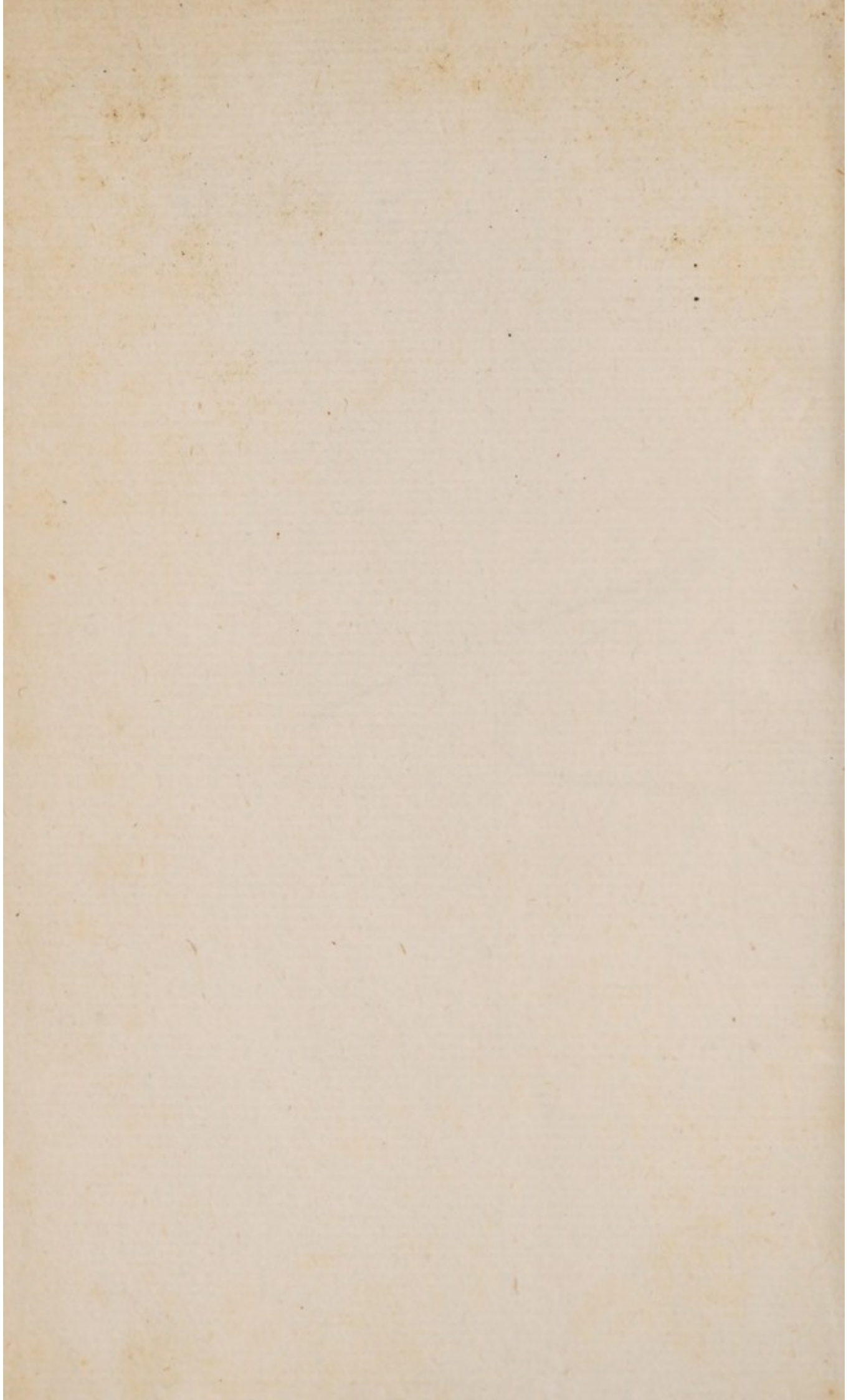
429031A
IV. C. 50 3

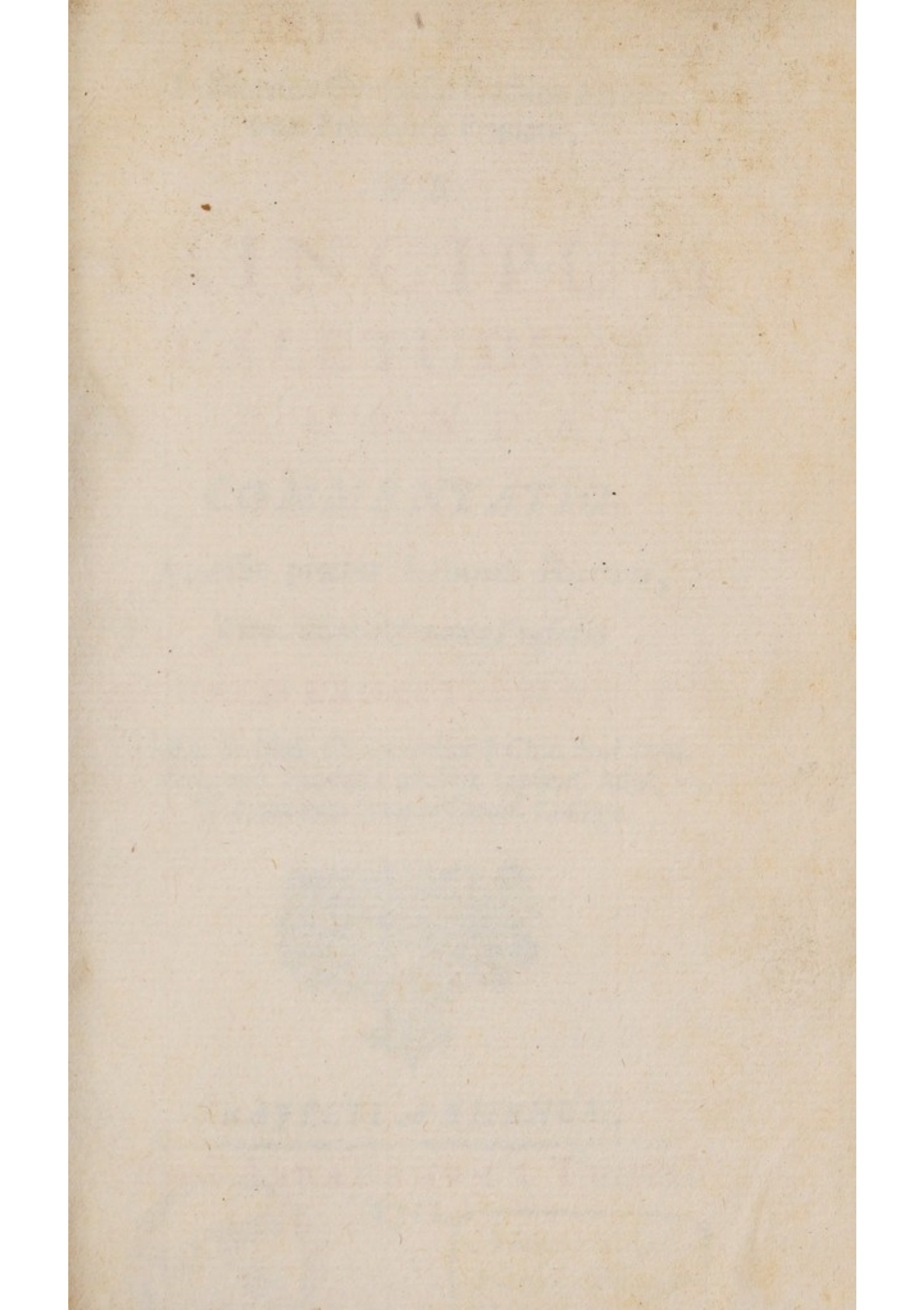
C. IV. C.
18

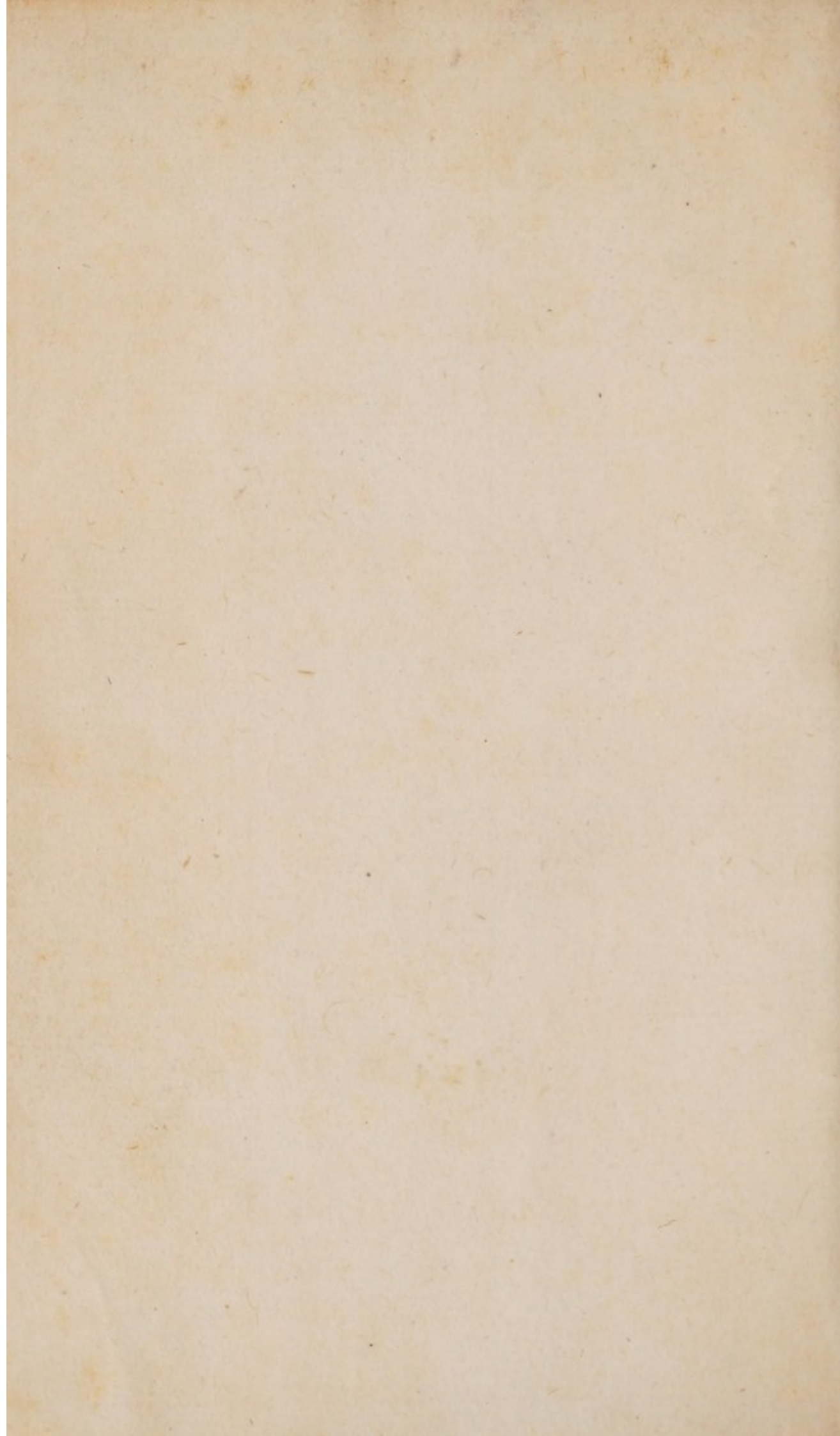

42650
BERNARDINI RAMAZZINI

In Patavino Gymnasio Practicæ Medi-
cinæ Professoris Primarii,

D E

**PRINCIPUM
VALETUDINE
TUENDA**

COMMENTATIO.

Accessit præter Indicem Rerum,

Vita Autoris & nova Prefatio

MICHAELIS ERNESTI ETTMÜLLERI,

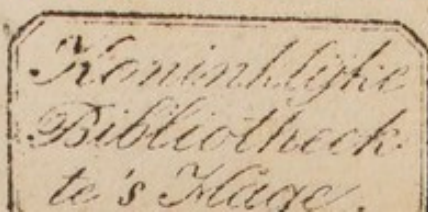
Philos. & Med. D. Anatomix & Chir. Prof. Publ.
Extraord. Facultatis Medicæ Lipsiens. Assess.
& Academiæ Naturæ Curios. Collegæ.

TRAJECTI ad RHENUM,

Apud ABRAHAMUM a THIEL,

1712.

BERNARDINI KAMAZINI

In Pinarum Gynaecei Practica Medica
et Prothetici Librorum

TO A

PRINCIPUM

VALETTUDINE

TOME II

COMMEMORATIO

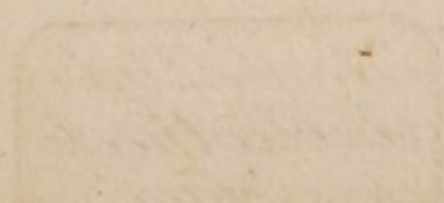

MICHAEL BERNARDINI

Philos. & Med. D. Anatomie & Chir. Prof. Publ.
Leipzig. Medicin. Facult. Libr. Abth.
& Anatom. Institut. Colleg.

PROPERTY OF THE

LIBRARY OF THE

SERENISSIMO MUTINÆ

Principi

FRANCISCO ESTENSI.

UM duobus abhinc annis mihi Mutinæ commoranti datum fuerit , ut SERENISSIMÆ CELSITUDINI TUÆ humillima obsequia mea coram præstarem , atque ut eodem tempore generosam Tuam Indolem , qua Gloriosissimum , tum Pace , tum Bello , Avum Tuum FRANCISCUM PRIMUM plane refers , admirari possem , magna me incessit cupido , ut aliquo literario munere Nomini Tuo primus omnium litarem. Ægre quidem tuli , quod nihil paratum haberem , neque ob improsperam Valetudinem , quæ lateri meo comes individua hæret , quidquam tam cito moliri possem , quod Te dignum censerem.

ferem. Hæsit tamen mēti meæ votum istud , nec levi sollicitudine torqueri me sensi , quod argumentum non suppeteret, quale optabam, quod nimirum non minus novitatis, quam utilitatis contineret , & Principibus ad populorum regimen natis magis proprium esset , quam cæteris. Favit tandem votis meis fortuna. Dum enim libros meos, ut fieri solet , excuterem , occurrit liber Marsilii Ficini *de Studiosorum Sanitate tuenda* , tum mihi sub manibus nasci visum est argumentum , quod quærebam ; hoc est , ut tractatum *de Principum Valetudine tuenda* conscriberem. Profecto si recte advertamus , nullius hominum generis magis lubrica est valetudo , quam Principum , ac eorum præcipue, apud quos summa est potestas , varias quidem ob causas , sed potissimum ob vitam minus sobrie tractam. Illis enim inter delicias & oppiparas mensas enutritis , non tam facile

facile est , uti privatis hominibus ,
 eam vitæ sobrietatem ac tenorem
 fervare , qui sanitatem cum longæ-
 vitate pollicetur. Quot servi pro
 piscatu , pro venatu , & peregrinis
 aucupiis , quam ingens coquorum
 turba , diu noctuque insudet , ut
 cibaria elementa per omnia quæsitā
 coquat , atque inexplicabilibus mix-
 turis condiat , ut mensæ regali pom-
 pa instructæ appareant , nemo non
 novit. Quis autem in tanta Epula-
 rum varietate , elegantia , ac inter
 tot languentis appetitus incitamen-
 ta , ac præcipue ubi magnus aliquis
 princeps hospitio sit excipiendus ,
 uti persæpe in Aula Estensi evenit ,
 quæ omnium hospitalissima est ,
 quis , inquam , sobrietatis tam seve-
 rus sit custos , ut sibi temperet , ne
 de singulis aliquid delibet ? Non
 minus autem obstructionum nutri-
 cula est , ciborum in modica licet
 quantitate assumptorum diversitas ,
 quam Cibi simplicis saturatio ; fieri

enim nequit, ut edulia diversæ non solum, sed contrariæ indolis in unam formam coeant, & ingentes turbas in stomacho non excitent. Hinc nihil frequentius, quam videre Principes, licet antea boni habitus, aut valetudinarios degere, aut præpropere, ob vitam nimis lautam & minus quam par est exercitatum occumbere. Sic peculiares quosdam morbos in Aulis hospitium sibi delegisse intuemur, uti Colicam, Nephritidem, Podagram præcipue, cui volupe est auratis subtectis, & in cubilibus, purpura instratis molliter cubare. Habes quidem, **PRINCEPS SERENISSIME**, præ oculis magnum Temperantiæ & omnium Virtutum Exemplar, **SERENISSIMUM** scilicet **PARENTEM TUUM**, cujus vita morum Censura est, ad quem, tanquam ad speculum **TE** componas, ex hoc tamen meo labore aliquot documenta accipere poteris,

ut

ut Valetudinem tuam sobrie degendo
 Tute possis regere. Non ideo ta-
 men suafor tibi sum , ut tam arctis
 legibus TE addicas , uti olim Lu-
 dovicus Cornarius Patritius Vene-
 tus ; neque enim hac ætate nondum
 pubescente , corporis habitum , quo
 te Natura instruxit , tam elegantem
 ac decorum genio suo fraudare de-
 bes nimis parce vivendo ; neque
 enim TIBI grandiori facto , nato-
 que ad publicum bonum , semper
 liceret capiundi cibi momenta eli-
 gere , satis sit si mediocritatem quan-
 dam serves , ac præcipue illud Co-
 mici , *ne quid nimis , ne quid mi-
 nus*. Sicuti autem Tua interest in-
 culpata valetudine gaudere , quando
non est vivere vita , sed valere , at-
 que omnia mortalitatis nostræ stadia
 percurrere , ita quoque Subditorum
 plurimum interest , Principem ha-
 bere sanum , robustum usque ad ul-
 timum senium , ut successorem pro-
 vectioris ætatis relinquat. Meum

hoc igitur , quaecumque munus ,
 quod **CELSITUDINI TUÆ** in
 Obsequium sistere audeo , ea beni-
 gnitate , quæ Atestino generi pro-
 pria & gentilitia est , excipe , TE-
 que novum Mæcenatem , qualem
 omnes sperant , exhibe , sic enim
 meo exemplo in sinum tuum convo-
 labunt **Literatorum Opera** Tuum
Nomen auspicantia ; agendum ergo ,
 ac eorum Principum , qui egregium
 & magnificum putant Scientiarum
 bonarumque Artium Cultores favo-
 re prosequi , **Ordinem**

*Ingredere , & Votis jam nunc adsuesce
 vocari.*

CELSITUDINIS TUÆ SERENISSIMÆ

Patavii Kal. Septemb. 1710.

*Humillimus , Addictissimus , & Observantissimus
 Servus & Cultor.*

BERNARDINUS RAMAZZINI.

PRÆ-

PRÆFATIO AUTORIS.

LECTORI BENEVOLO S.

QUam fortem apud Medicos habiturus sit meus hic liber, ex ipso Bibliopola, cui illum imprimendum tradideram cognovi, is enim cum aliàs propriis sumptibus mea scripta typis tradere soleret, modo de se hoc opere meo idem facturum pernegavit, causatus talem esse librititulum, ut ad sui emptionem paucos possit allicere, cum Medici libentius libros de curandis morbis, quam de tuenda valetudine emere soleant, & perpauci sint, qui ad Aulas Principum se unquam accersiri posse existiment. Quamvis facile ita eventurum, uti prædixit Bibliopola, cognoscerem, volui tamen librum hunc meum prodire, & publici juris fieri, parum sollicitus, si non multos hujus Operis lectores nactus fuero, memor nempe Horatiani illius carminis:

. . . *Neque te ut miretur turba labores,*
Contentus paucis lectoribus. . . .

Unica ratio scribendi mihi fuit, ut prodessem, non ut plausus emerem. Non

semel conditionis Principum misertus sum, qui cum ex aliquo gravi morbo decumbunt, magis periclitantur, quam cæteri homines, dum a Medicorum multitudine, etiam si velint, cavere non possunt. Si quis enim Princeps graviter ægrotans, uni tantum Medico fidere se vellet, Aula tota reclamaret, quin ipsemet Archiater Principem suum precibus fatigaret, ut quos haberet Civitas experientia clariores Medicos, & externos quoque in subsidium sineret accersiri. Rem igitur non inutilem, neque Principibus ingratham facturum me credidi, si in illorum gratiam Tractatum conscriberem, ex quo ea commoda obtinerent, quæ pars Medicinæ, Præservatrix dicta, pollicetur, ne tam crebro Curatricis molestias cogantur experiri. Tu interim, qui mea hæc legere non gravaberis, si quid boni inerit, illis frui, & Vale.

VITA AUTORIS.

BERNARDUS RAMAZZINI, Mutinæ natus, Civibus suis, atque Patronis industria sua & variis peritiæ suæ documentis, quid sperandum sibi de eo foret, postquam satis commonstraverat, in Lycæo Mutinensi, ut studiosam juventutem Artis salutaris præceptis publice imbueret, jussus, id egit, ut indefessis laboribus & lucubrationibus assiduus spem de se conceptam non tam impleret, quam superaret. Primum eruditionis suæ specimen edidit Anno 1680. Cum enim Maria Magdalena, Marchionis Martellini Conjux mense Julio dicti anni Mutinæ excluso fœtu, secundinis autem retentis, gravissimis cruciata symptomatibus sex horas post partum supremum obiisset diem, a Marchionissa Laura, Defunctæ Socera, requisitus fuit Ramazzini, qui primus, ut curam ægrotæ haberet, præ reliquis Medicis vocatus fuerat, ut casum istum in chartam conjiceret, Patri defunctæ Florentiam mittendum. Quam relationem cum Johannes Andreas Moneglia, Medicinæ Professor Publicus in Academia Pisensi vidisset, tam viva voce, quam scriptis publicis sinistrum de ea ferre judicium, Autoremque quocunque modo traducere

ducere conatus est, secundinas omnibus viribus extrahendas fuisse urgens. Quam rem ægre ferens Ramazzini Relationem suam cum Censura Adversarii, suaque Responsione ad eam typis exprimi curavit. Nec destitit Moneglia Apologiam hanc novo impugnare ariete, quin Florentiæ omnia ista cum nova sua Responsione publice denuo excudi jussit, novatque hoc modo lites sparserit. Atque hæ Controversiæ per duos integros annos hinc inde agitabantur; donec a Sacra Congregatione Romana, ne vel Mutinæ vel Florentiæ hac de materia quicquam prelo subjiceretur, serio prohibitum fuerit. Interim quicquid supererat temporis a Lectionibus publicis, & laboribus, quos uberrima Praxis suppeditabat, in eruditi orbis, Medicinæ potissimum fautorum commodum quædam elaborabat, publicæ luci exponenda. Hinc dissertationem conscripsit *de Constitutione Anni 1690. ac de rurali Epidemica, quæ Agri Mutinensis & vicinarum regionum colonos graviter afflixit*; ubi quoque de rubiginis natura disquiritur, quæ fruges & fructus vitiando annonæ caritatem intulit; Docet ibidem rubiginem ex rore, multum liquoris volatilis salini continente, gigni, dum multa nitrosa & acida corpuscula e solo

lo elata & per aërem undiquaque dispersa
 salinis particulis sociantur, quæ simul in
 aëris receptaculo fermentata & exaltata
 modo nobis imperceptibili in liquorem
 coëunt, qui postea sub forma roris deci-
 duus & plantis inhærens easdem maculis
 diversi coloris suggillet; præpollere ita-
 que in Rubigine acrimoniam potius aci-
 dam & corrosivam, haud absimilem aquis
 stygiis & spiritibus nitri & vitrioli, quam
 Alcalinam ex sale acri & caustico, pluribus
 experimentis comprobat. Atque hunc
 laborem continuavit sedulo & in aliis dis-
 sertationibus *de Constitutione annorum* 1691.
 1692. 1693. & 1694. egit, easque Ephe-
 meridibus Germanicis inseri voluit, ut Il-
 lustri Leopoldinæ Academiæ Naturæ Cu-
 riosorum, quæ Collegam eum non indi-
 gnum agnoscere gloriatur, NUNQUAM se
 OTIOSUM esse probaret. Anno 1691.
Tractatum Physico Hydrostaticum edidit *de*
fontium Mutinensium admiranda scaturigine,
 de quibus prodigii loco allegatur, quod
 ex eis levissimis impensis a quovis vel in
 urbe, vel extra ejus promœria constitu-
 to, vel in loco remotissimo fontes salien-
 tes perennes construi queant. Hicque
 tractatus in Anglicum idioma traductus
 Londinique recusum esse dicitur. Anno
 1695.

1695. Mutinæ prodierunt in lucem ejusdem *Ephemerides Barometrica Mutinenses Anni 1694. una cum disquisitione causæ ascensus & descensus Mercurii in Torricelliana fistula juxta aëris statum diversum*: D. Lucæ Schröckio, Academiae Naturæ Curiosorum Præsidi celeberrimo dicatæ. In hoc scilicet tractatu observationes allegat Ramazzini, quibus deprehendit, Mercurium in Barometro sic dicto, & huc usque credito, semper fuisse depressiorem, nebulosa, pluviosa, aut nivosa tempestate; sublimiorem contra sereno cœlo; secus ac secundum Celeberrimi Johannis Alphonsi Borelli principia fieri debebat, alii-que perperam se observasse prodiderunt, in quibus Bilbergius, Professor Upsalensis, & ex parte etiam Johannes Beal, nisi quod mense Decembri semel ad maximam altitudinem ascenderit, pluviis continuis, & in ea per aliquot steterit dies, redituræ serenitatis nuntius: itemque in æquinoctiis, ut & visibili solis ecclipsi non accidisse nullam mutationem: nonnunquam etiam crevisse altitudinem Mercurii, nulla ejus causa in aëre existente. Horum phœnomenon causam daturus supponit, e globo terraquo non tantum vapores, pluviarum materiam, sed multas etiam
alias

alias exhalationes diversæ indolis continuo exsurgere, æërique misceri, sulphureas, aluminosas, vitriolicas, mercuriales, aliasque omnigenas; æërem vero nitrosis particulis potissimum refertum esse; Residere autem vapores in altiore, terrestres exhalationes in inferiore æëris regione, æërem ergo, quo proprior sit terræ, hoc graviolem esse. Quin etiam ex cœlestibus globis descendere aliqua, unde æër gravior reddatur, effluvia. Hæcque Corpuscula omnia in inferiore æëre natantia, nitrosas cum primis particulas, pluviis nubi- busque descendentibus, ad imum deturbari, & ad solum usque præcipitari; illis itaque liberatum æërem reddi leviolem, ac cylindrum ejus hydrargyro remissius incumbere, adeoque istum pluviosam tempestatem descendere. Sed Antagonistam invenit in hoc argumento in Clarissimo D. Gunthero Christophoro Schelhamero, Archiatro Gottorpiensi, in Academia Kiloniensi Professore Medicinæ Primario, & Naturæ Curiosorum Leopoldina Adjuncto, qui sequenti anno in Epistola ad modo laudatum Schrökium; Ephemeridum Germanicarum Decuriæ III. Anni IV. Appendici inserta eundem refutare conatus est. Strenue tamen suam defendit causam

causam Ramazzini, Anno 1698. in alia Epistola ad eundem Schröckium data, ad quam denuo D. Schelhamerus aliquid responsi reposuit. Eodem pariter Anno recudi curavit Ramazzini Mutinæ *Francisci Ariosti de oleo Montis Zibinii, seu Petroleo agri Mutinensis libellum*, e MSS. membranis editum ab Oligero Jacobeo Hafnia Anno 1690. quem ad fidem codicis MS. ex bibliotheca Estensi recognovit & revidit, & ejusdem argumenti Epistola locupletavit. Tot igitur hæctenus singularis eruditionis & industriæ documentis clarum Ramazzini diutius Mutinæ latere fas non erat, quin Anno 1700. Patavium vocatus fuerit, ut ibidem publice Medicinam profiteretur. Publici juris tum fecit suam *de Morbis Artificum Diatribam*, quæ tanto applausu ubique fuit excepta, ut non solum Trajecti ad Rhenum recusa, verum etiam in Germanicam linguam traducta Lipsiæ typis fuerit expressa. Patavii igitur degenti Ramazzini in more positum fuit singulis annis orationem solennem habere, & pro cathedra modo Medicum, modo Physicum exponere & illustrare thema. Quas orationes vel audiendi vel typo impressas legendi eo major Curiosos invaluit cupido, quo major est eruditionis diver-

diversitas, quæ cuicunque Arti vel Scientiæ addictos in admirationem Authoris rapiunt, & quo magis tersum est dicendi genus, ab omni barbarie alienum, quo nunquam non Ramazzini delectatur. *Prima* earum Anno 1700. titulus impositus est orationis secularis, in qua seculi XVII. felicitas deprædicatur, cui similem nullum ævum ante vidit, nec ulli tempori imposterum videre continget, in quo videlicet tantum Arti Medicæ incrementum, summaque gloria accessit. In *secunda* multis argumentis probatur, plebejos infimæque sortis homines multo felicius a Medicis, quam Nobiliores & penes quos summa est subditos gubernandi potestas, a morbis liberari. *Tertia* in eo occupatur, ut demonstret, quam manca adhuc sit Febrium non minus Theoria quam Praxis. *Quarta* Artem Medicam cum Nautica comparat. *Quinta* admonet Medicos, ut cognoscere studeant, quis sit vulgi sermo de se. In *sexta* cum Recentiorum Placitis Veterum dogmata conjungenda suadet Medico, cui in Arte Medica aliquid excellentius præstare volupe fuerit. *Septima* remedium simplicium usum compositis longe anteponit. In *octrava* Theoriæ Medicinæ nullum jus esse, ut supra Practicam dominium aliquod affectet,

**

doce-

docetur. *Nona hyemalem constitutionem
 algidissimam Anni 1709. describit. Atque
 harum septem priores orationes conjun-
 ctim Patavii Anno 1708. ex typographia
 Viduæ Trambotti & Johannis Baptistæ
 Conzatti editæ leguntur, sub titulo:
 Orationes Iatrici argumenti, quas in Pata-
 vino Gymnasio pro anniversaria studiorum in-
 stauratione habuit Bernardus Ramazzini, Pra-
 cticæ Medicinæ Professor. Octava vero &
 ultima seorsim prostant. Postremum,
 quod in mundum divulgavit, opus est
 de Principum tuenda valetudine Commenta-
 tio, Serenissimo Mutinæ Principi, Fran-
 cisco Estensi dicata, Patavii ex officina Jo-
 hannis Baptistæ Conzatti superiore anno
 promanans. Nec dubium superest ullum,
 quin idem in posterum non minus curio-
 sa nec minori cura & dexteritate elabora-
 ta scripta cum orbe erudito, Medico im-
 primis, sit communicaturus, modo Deus
 Ter optimus Maximus meliori eum sani-
 tate frui jubeat, quod omnes Boni appre-
 cantur.*

D. MICHAELIS ERNESTI ETTMÜLLERI

P R Æ F A T I O

ad Lectorem Benevolum.

CUM Pyrrhus, bellicosissimus ille Epirotarum Rex, immolaturus, Deorum templa inviseret, non ampliores Regni limites, non sublimem Romanorum Majestatem, non immensas divitias, non incruentas de hostibus victorias, non illustriorem gloriam, sed hoc unum, ὑγιαίνειν, a Diis precabatur; tanquam sanitate obtenta, cætera prosperius cessura viderentur. Nos profecto, qui verum colimus Deum, unicum Datorem & Largitorem omnium rerum, Ethnici hujus exemplum ut imitemur, & præ reliquis, quæ ad vitam commode feliciterque traducendam facere possunt, constantem exoptemus sanitatem, æquum justumque est, Hæc enim πρῶτον κατὰ φύσιν ἀγαθὸν ἀνθρώποις, natura primum homini bonum est, divinumque & longe blandissimum vitæ condimentum, Cræli divitias longe superans, utpote quæ corpori non solum robur virium, habitumque decentem conciliat, sed & complura animi bona conservat & auget, imo & vitam

vitam longam , quæ diuturnam corporis animique conspirationem amicitiamque efflagitat , largitur. Quis quæso est , qui non exclamet :

O Sanitas beata , Reliquum agitare vita,
O sanitas amanda , Liceat , mihi perennis
O sanitas colenda , Comes adesto vita.
Tecum mihi beate

Hinc Socrates , de communi & ipsius oraculi Delphici sententia ἀνδρῶν πάντων σοφώτατος habitus , vehementer & paterne familiares suos hortabatur , ut valetudinis curam haberent , ac partim a peritis , quæ possent , discerent , partim singuli per omnem vitam se ipsos observarent , quinam cibus , qui potus , qui labor eis conducere , & quo pacto his utendo quam optima valetudine frui nossent. Quis autem hæc monita sequitur ? omnes bene valere cupiunt , quivis tamen modum summum hoc acquirendi bonum spernunt. Subit certe prudentes verecundia , & Plinii animum ingens admiratio , quod omnia animalia præter hominem sibi salutaria noscant. Causam hujus rei aliquam , sed egregiam , reddit Seneca : Inter causas , inquit , maiorum nostrorum hæc una est , quod vivimus ad exempla aliorum , nec ratione componimur , sed consuetudine adducimur , quod si pauci faciunt , nolumus imitari : cum plures facere
cœpe-

cœperunt, quasi honestius sit, frequentes se-
quimur, & recti apud nos locum tenet error
multorum. Merito igitur Diogenes Cynicus
stomachabatur eis, qui pro bona valetudine
sacra facerent, sed inter sacrificia contra sani-
tatem cœnarent. Duo vero sunt fontes,
ex quibus salubriter vitam traducendi mo-
dum haurire licet; Juxta Socratis enim
modo laudati effatum propria cuique con-
stitutio eum docet, docent etiam periti.
Verum equidem est, unumquemque sibi
optimum esse Medicum, observando, a
quibus rebus lædatur, a quibus juvetur,
illaque averfando, hæc amplexando. Ve-
rum homines æque facile sibi blandiuntur,
ac aliis, neque omnibus datum est, ad
omnes circumstantias in propria causa at-
tendere, nec semper perspicuum est,
quis aër eligendus, quæ ciborum, quæ
potulentorum sit conditio, quamdiu quan-
dove somno indulgendum? quomodo al-
vi laxitas vel durties corrigenda? quæ
exercitationes & quando vel profint vel
noceant? &c. omnia enim ista pro diver-
sa ætatis, temperamenti, regionis, con-
suetudinis ratione admodum variant, ita
ut peritis opus sit, qui hisce in rebus con-
sulantur. Nam & ille gratiam init, dicit
Laurembergius in Portic. Æsculap. cap. 13.

facitque opera pretium, qui viatori, oppido gnaro itineris, breviorē & faciliorem ostendit semitam, qua tutius, citius, & commodius ire queat ad locum optatum. Illi, quibus recta constat ratio, gnari quidem sunt, quo pacto valetudo propria curanda sit, cum recta & incolumis ea est; sed tamen a Medicis addiscunt semitam compendiosam & tutissimam, quæ illos ducat ad abditos recessus ejus delubri ac fani, quod diva Hygiciæ consecratum est. Infantes, quanquam proclivi & præcipiti impetu naturæ ex uteri claustris in mundanam scenam properent, nihilominus postulant manum obstetricis. Sic studiosis a natura proclivibus in sanitatis conservationem sua opera succurrunt illi, qui rerum naturalium notitia accurate sunt instructi. Sub peritorum igitur illorum nomine Medicos intelligere quid prohibet? Medici enim munus est, sanitatem labefactatam & vacillantem non minus restaurare, quam integram conservare & ab omnibus insul- tibus immunem præstare; unde duæ Medicinæ partes constituuntur principes, ὑγιεινὴ scilicet, atque θεραπεία, quarum illa præservat a morbis, hæc eosdem pro- fligat. Non equidem me latet, lites in Schola Medica agi non leves, num sani- tatis conservatio ad Medicinam spectet?

Gym-

Gymnaſtæ certe, qui exercendis corporibus olim præerant, valetudinis curam ſibi vendicabant, Medico relinquentes curationem duntaxat, nec agnoſcebant ſe miniſtros Medicorum eſſe, qui illis utantur ad exercitationem, perinde ac coquis ad eſculenta, & pharmacopolis ad medicamenta. Qua de controverſia integer conſtat *liber Galeni ad Thraſibulum*. Ad hæc ſunt, qui omnem Arti Medicæ effectum pro valetudine tuenda abjudicant, illam ſi non inferiorem, certe potiorem nunquam eſſe ipſa natura judicantes, hinc quod hæc ſola conſervando præſtat, ab illius adjutorio nihil expectari vel deſiderari; Medicinam igitur non ſanis, ſed ſolis ægris inſervire. Notus eſt *Ovidii* verſus:

Firma valent per ſe, nullumque Machaona querunt,

Ad Medicam dubius confugit ager opem.
Nota item ſunt illa ex ingenioſiſſimi *Accii* *Mercat. act. 2. ſc. 4.* *Sanus-ne es? Ch. Pol*
ſanus ſi ſim, non te Medicam expetam. Nittuntur hi certe *Celſi*, Latini Hippocratis, ſententia, qui *Lib. 1. cap. 1.* *Sanus homo,*
inquit, qui & bene valet, & ſuæ ſpontis eſt,
nullis ſe obligare legibus debet, ac neque Me-
dico, neque Iatrolipta egere; Hunc modo

oportet ruri esse, modo in urbe, sapiusque in agro, navigare, venari, quiescere interdum, sed frequentius se exercere. Conf. Petr. Laurenberg. l. c. cap. 13. Imo inter Medicos non defuerunt, qui quid de hac Medicinæ parte senserint, vel exemplo suo docuerunt, vel dictis pronuntiarunt. Sic Paracelsus nocte ac die ebrietati litabat, mentisque suæ satis compos raro reperi-
tus, ægris rationem vivendi liberam sine ratione concedebat. Et Helmontius Lib. de Vict. Rat. Diateticem proditricem æstimat ignorantia causarum, vera Medicina, & præpotentis remedii; & §. 4. Sanationes, inquit, medicaminum sunt, non ciborum effectus; Pudet me hujus partis. Verum quanquam concedamus, naturam esse, quæ vi a Deo sibi indita sanitatem sartam tectamque servare possit; quoniam tamen varia se nullo non tempore objiciunt obtacula, quæ, quo minus hæc suum feliciter attingat scopum, prohibent, adminicula certe requiruntur, quæ eam in suo conamine juvare satagunt. Jam Medicus in eo non solum occupatus est, ut si quid præter naturam homini contingat, averruncet, verum cognoscit etiam, quæ sint illa impedimenta, quæ naturam in suo opere morantur, eaque per salutaria præcepta in tempore removere novit. Per-
tinet

tinet igitur, ut verbis *Vidi Vidii de tuenda*
valetudine generatim Lib. I. cap. I. utar, Con-
servatio ad Medicum perinde ac Curatio; utra-
que enim refertur ad sanitatem, ad quam tan-
quam ad bonum humani corporis spectat ars
medicinalis. Ut autem una est subjecta mate-
ria, corpus scilicet humanum, & unum est bo-
num, sanitas nimirum, ita etiam una est ars.
 Possit autem per salutaria Artis hujus præ-
 cepta sanitatem illibatam conservari &
 ætatem provectam acquiri, nemo dubita-
 bit, qui intellexerit, dari quosdam, qui fra-
 ctam valetudinem per solas diæticarum
 regularum observationes non solum cor-
 rexerunt, sed & postea vitam salubrem per
 multum tempus produxerunt. Sic *Gale-*
nus, qui in juventute voluptatibus suis ser-
 viens atque in victu errans singulis ferme
 annis morbis conflictabatur, postmodum
 resipiscens atque sibi optimam diætam ser-
 vandam in animo proponens post 28 ætatis
 suæ annum deinceps usque ad mortem ne-
 minimo quidem morbo laboravit, (nisi se-
 mel febre diaria) licet optimum corporis
 statum ab ortu non fuisset nactus. *Henricus*
Rantzovius in præfatione ad filios Libro de Con-
servanda Valetudine præmissa; Quod ad me
sane attinet, dicit, fateor, me ex his præceptis
hanc percepisse utilitatem, ut quamvis in juve-
nili-

nilibus annis paterno ac fere hereditario asthma-
tis morbo obnoxius fuerim, nunc tamen sic eo
sim liberatus, ut valetudine satis commoda
utar. Audiamus & Verulamium, qui Lib.
III. Hist. Nat. se natum scribit, parente
non senio solum, sed multis infirmitati-
bus & nimio medicamentorum usu con-
fecto, adeoque a vitæ suæ initio habuisse
corpus adeo debile, & male constitutum,
ut Medici determinate assererent, fieri na-
turaliter non posse, ut 4. annum attinge-
ret, se tamen victus usu accurato & fuga
studiosa eorum, quæ sibi experiebatur
noxia, prolongasse vitam, jam tum, cum
hæc scriberet ad annos 60. non abs spe eam
ulterius producendi. Sic Ludovicus Corna-
rius, Patritius Venetus, a vita nimis lau-
ta, cum senectutem minus prosperam me-
tueret, ad sobriam transeundo fortis, sa-
nus, integer corporis & animi viribus ad
integrum seculum ætatem produxit. Quo
vero tempore salubres ejusmodi de sanitate
tuenda leges & regulæ promulgari cœpe-
rint, non adeo planum est; illa certe vi-
ctus ratio, quam quilibet natura dictan-
te sibi met præscripsit, cum ipsa humani
generis origine ortum duxit. Largimur
etiam Nehemia Grew Cosmol. Sacra Lib. IV.
cap. 7. Mosen Dei mandata Israëlitis pro-
po-

ponentem Scriptorum diæteticoꝝ primū extitisse ; in schola Medica vero Diætetica postremo omnium excultam extra controversiam esse videtur. *Galenus* certe *Lib. ad Thrasibulum cap. 33.* fatetur se nulla conjectura assequi posse, an diætetica Homeri temporibus extiterit, quod videlicet is nequaquam id fuisset taciturus, siquidem vel Trojanis temporibus, vel suo, quo vivebat ævo fuisset magno-pere observata. Et *Plato 3. de Republ. Veteres*, inquit, *Asclepiada nulla facta mentione victus, chirurgia & medicamentis utebantur.* Quapropter *Hippocrates* vel potius alius Author libri *de Victus ratione in morbis acutis* reprehendit Cnidios Medicos, non tam quod plane neglexerint victus rationem, sed quod de diæta εἰς τὸν αἰγιον λόγον conscripserint. Hippocratis igitur tempore hæc Medicinæ pars æstimari cœpit, qui & ipse tres de diæta Libros conscripsit; quem feliciter secutus *Galenus Lib. VI. de sanitate tuenda* posteritati reliquit, a quo quidem mos, res, quæ in Diætetica tractantur, in tres classes distribuendi, scilicet 1. in προσφερόμενα seu admovenda vel assumenda, 2. in ποιεύμενα seu facienda, & 3. in κινέμενα seu educenda, merito loc. cit. reprehenditur; ita ut hodie penes plerosque illæ sub senario

rio numero comprehendantur, sintque 1. aër, 2. cibus & potus, 3. motus & quies, 4. somnus & vigiliæ, 5. excreta & retenta & 6. τὰ πάθη seu affectus animi; & nomine rerum non naturalium veniant. Successu temporis Diæteticam excoluerunt & qua ratione vita salubriter sit proroganda fideliter docuerunt non infimæ sortis Viri. Ut enim taceam Medicos, qui Institutiones scribendo hanc pariter Medicinæ partem explicare sategerunt; notæ sunt regulæ *de tuenda bona valetudine* Seculo XII. a Doctoribus Scholæ Salernitanæ conscriptæ & dein cum ἐξυγῆσαι *Arnoldi de Villa Nova* illustratæ. Hinc seculo XIV. *Bernardus Gordonius*, & *Magnini* de Sanitatis Conseruatione scripserunt. Seculum XVI. admodum ferax fuit talium Authorum. Prostant enim hoc de argumento libri *Hieronymi Cardani*, *Eobani Hessi*, *Gulielmi Grataroli*, *Marsilii Ficini*, *Antonii Nigri*, *Julii Alexandrini*, *Georgii Pictorii*, *Gulielmi Fabricii Hildani*, *Tohmæ Philologi*, *Vidi Vidi*, *Jesephi Quercetani*, *Heinrici Rantzovii*, *Constantii Landi*, *Timothei Brighi*, & *Ludovici Mercati*. Nec minus felix superius seculum fuit diætetica præscribendo præcepta: Nota enim sunt *Claudii Deodati*, *Roderici a Fonseca*, *Simonis Guntheri*, *Leonhardi*

hardi Lessii, Ludovici Cornarii, Marti-
ni Pansa, Valentini Heinrichi Vogleri, Balt-
ha saris Timæi von Guldentlee / Angeli
Andriolli, Flamantii, & Thomæ Tryon
 scripta perquam erudita. Quid? quod su-
 periori modo anno *Conradus Bartholdus*
Behrens Diætetica selecta typis luci publi-
 cæ exposuerit. Quam salutaria vero præ-
 cepta hæc etiam fuerint, valetudinis ta-
 men magna est latitudo, nec ejus differen-
 tiæ ita possunt exponi, ut discrepantia
 omnis clare elucescat; Admodum enim
 illa variat pro diversa temporum, æta-
 tum, sexuum, & vitæ generis conditio-
 ne. Non igitur laude sua defraudandi sunt
 illi Medici, qui omnium circumstantia-
 rum rationem habentes, talia suppedita-
 runt adminicula, ex quibus modo in ju-
 ventute constituti, modo senectutis in-
 commodis expositi, modo vitam sedenta-
 riam agentes, modo in peregrinationibus,
 modo in castris degentes, habeant, un-
 de sibi consulant. Ratione ætatis infanti-
 lis, quomodo hæc sit gubernanda, ut scē-
 nium feliciter attingat, in eo desudarunt
Omnibonus Ferrarius, Bartholomæus Mer-
lingerus, Jacobus Trunconius, Ludovicus
Mercatus, Johannes Hucherus, Johannes Ce-
ckius, Christophorus Perez de Herrera, &
Johan-

Johannes Gallego de la Serna. Senibus vero regimen præscripserunt *Antonius Fumanel-
lus, Hieronymus Brisianus, Aurelius Ansel-
mus, Franciscus Ranchinus, Raymundus
Filholtt, Bernhardinus Stainer, & Benedictus
de Bacquere.* Literatorum curam habue-
runt *Gregorius Horstius, Edmundus Hollin-
gus, Gulielmus Gratarolus, Balthasar Fabri-
tius, Conradus Gesnerus, Johannes Sylvius,
Marsilius Ficinus, & Vopiscus Fortunatus
Plempius.* Iter agentes quid agere, quidve
omittere debeant, docuerunt *Gulielmus
Gratarolus, & Johannes Jacobus Frisius.* Na-
vigantium regimen ordinavit *Bartholomæus
Montagnana.* Milites ut sanitatem con-
servare debeant, ex *Antonio Schnebergero*
discunt. Quantas nunc L. B. gratias, vel
quantum encomium demereri putas, ce-
leberrimum *Ramazzini*, quod tanta cura &
industria præsentī in Commentatione in
Principum conditiones inquirere, & qua
ratione illi a morbis præservandi sint,
Archiatros instruere non fuerit gravatus.
Ardua sane res est, quam suscepit Author,
Principibus leges, juxta quas vita insti-
tuenda sit, præscribens, qui omnia, quæ
libet, sibi licere existimant, cum difficile
sit inferioris conditionis hominibus vitæ
regulas inculcare. *Quid enim difficilius, in-
quit*

quit *Deodatus in Panthei Hygiastici Lib. I.*
 pag. 1. quid arduum magis, quam ventri,
 & auribus & ratione destituto, & nil nisi vo-
 luptates, cupedias, merasque delitias affectan-
 ti, vitæ leges, vivendique normam, naturæ
 methodo definitam præscribere? quid durius,
 quid novum magis? quidve auditu insuavius,
 quam hominibus, corruptissimo hoc seculo omnis
 generis luxur, gula, lubricitati & avaritiæ
 deditissimis, de producenda in longissimos annos
 vitæ certas proponere vias, quibus abunde in-
 structi & diutissime esse & longissime vivere
 possint? Primus certe Author est, qui ar-
 duo huic negotio calamus admovit, *Martinum Pansam* si exceperis, qui in aureo
 suo libello de proroganda vitæ pauca de Re-
 gum vel Magnatum regimine commenta-
 tus est; nisi dicere velis, *Scholam Salernitanam* a *Roberto*, Duce *Normanniæ*
 & *Regni Anglicani* hærede iussam, ei
 præscripsisse monita, cum tamen genera-
 lia hæc sint, a cujuscunque fortis homini-
 bus observanda. Cujus argumenti digni-
 tatem & Regiminis Principum necessita-
 tem ut multis verbis commendem, vix
 operæ pretium me facturum credo, siqui-
 dem Author Clarissimus id abunde in ipso
 tractatu præstitit. Hæc certe fuit causa,
 quæ Amplissimum *Johannem Fridericum*
 Gle-

Gleditschium, Bibliopolam urbis nostræ famigeratissimum, cujus cura in eo potissimum posita est, ut opera sua Eruditorum Authorum nomen & famam ab immortalitate vindicare, & generis humani commodis litare & succurrere possit, permovit, ut de nova hac elegantissimi & utilissimi libri editione cogitaret, firmiter credentem, avide eundem ab Eruditis expetiturum iri, qualem sortem etiam reliqua clarissimi Ramazzini scripta hætenus experta fuerunt. Vale, amice Lector, atque prospera mecum fruiere valitudine.

Dabam Lipsiæ e Museo

d. 20. Augusti Ann. MDCCXI.

D E
 PRINCIPUM VALETUDINE
 TUENDA
 COMMENTATIO.

CAPUT PRIMUM

*Ad publicam felicitatem plurimum
 conferre bonam Principis Valetudi-
 nem ; ideoque peculiari diligen-
 tia custodiendam.*

I inter, quæ in hac humana socie-
 tate, ad publicum bonum sunt in-
 stituta, maxime optabile est bonum
 Principem habere, non minus quo-
 que votis expetere licebit eundem
 bona & iuculata valetudine cum vitæ longævi-
 tate gaudere. Quemadmodum enim (si tamen
 interdum licet magnis parva componere) dum
 Paterfamilias, qui in propria domo Princeps &
 Dominus est, recte valeat, ut rebus suis vacare
 possit, rei domesticæ negotium rite procedit,
 & census augetur, ast ubi adversa valetudine pre-
 mitur, œconomica administratio pessum it, ac
 patrimonium, licet amplum fuerit, paulatim ad
 tenuitatem redigitur, ita prorsus si bonus Prin-
 A ceps

ceps secunda fruatur valetudine, subditi in officio perstant, & politicum Regimen imperturbatum fervatur, si vero lubrica & inconstans fuerit Principis valetudo, diu stare non poterit publica felicitas: perdit enim homines novarum rerum cupidi, hinc ansam captare solent, publicam quietem seditionibus & bellis civilibus evertendi, quale infortunium olim experta est Gallia, sub Carolo IX, qui ob vitam valetudinariam, cui erat addictus, magnis calamitatibus floridissimum Regnum suum afflictum & convulsum adspicere coactus est. Sic Rheutam Scotorum Regem Septimum variis morbis conflictatum, ac semper lecto affixum, cum à Nepote regnandi cupido periculum aliquod sibi impendere agnosceret, a Regno se abdicasse, ex historiarum monumentis habemus. Non deessent exempla, quibus ostendi posset, cum statu Principis valetudinario publicam felicitatem constare non posse, cum ætas quælibet casus huiusmodi habeat, verum res ipsa loquitur, quando non solum in politicis, sed physicis rebus idem prorsus evenire facile poterit cognosci. Labores, uti non raro fit, corporis nostri pars aliqua princeps, uti cor, aut cerebrum, affectu aliquo, licet non gravi, naturalem totius corporis œconomiam aliqua ex parte lædi necesse est. Si imbecillis stomachus sit, nec rite ingestos cibos concoquat,

fin.

singulae partes totius Corporis noxam per-
sentiscunt, si vero firmus & robustus sit, uni-
versum Corpus robur & firmitudinem suam
retinet. Recte propterea in hanc rem Q. Se-
renus antiquus Scriptor, qui de re medica
carminibus eleganter scripsit, de Stomacho
hos habet versus:

*Qui Stomachum Regem totius Corporis esse
Contendunt, vera niti ratione videntur,
Hujus enim validus firmat tenor omnia
membra.*

At si hoc in nostris corporibus evenire obser-
vamus, non est quod miremur, si in civili
corpore idem quoque aliquando eveniat;
adeo refert, eum, qui cæteris præsit, recte va-
lere. Quam ob causam Plato in libro de Repu-
blica Socratem induxit, ex Æsculapii institu-
to vetantem, ne, qui ex natura sua valetudina-
rii essent, ad publica negotia administranda
accederent. Cum itaque satis constet, lan-
guente Principe languere quoque Leges &
publicam felicitatem, magna commendatio-
ne digna est Ecclesiæ consuetudo, summum
rerum omnium Rectorem pro Christianorum
Principum incolumitate in sacris solemnibus
deprecandi, & publica vota quoque susci-
piendi, si eisdem graviter ex aliquo morbo
decumbere contingat. Id ipsum quoque age-
re Ethnici pro more habuere. Sic Magno
Pompejo in Campania febre laborante, totam

Italiam pro illius salute suis Numinibus sacrificia instituisse legimus. Admirationi quoque olim fuit Populi Romani pietas erga Germanicum, quem a Tiberio adoptatum, pro successore habiturum sperabant; cum enim illum Antiochiæ ex gravi morbo periclitari nuntiatum esset, ac propterea tota civitas in magno luctu, & mœrore versaretur, evulgata fama convaluisse Germanicum, in ejusmodi gaudium effusus est Populus, ut per urbem conclamaret: *Salva Roma, Salva Patria, Salvus est Germanicus*, & in Capitolium cum luminibus, & victimis plebs concurreret, convulsis Templi foribus, ne (ut tradit Scriptor) gestientes vota reddere morarentur. Verum certo nuncio paulo post accepto, mortuum Germanicum, pietas in furorem conversa est, lapidata enim fuere templa, subversæ aræ, lares quibusdam familiares in publicum abjecti. Tanti erat apud ipsos Germanici vita & valetudo, spe concepta publicæ felicitatis, ob egregias animi virtutes, quæ in illo præcellabant, si post Tiberii excessum Imperii habenas aliquando suscepisset.

Cum ergo ad Populorum prosperitatem magnum habeat momentum prospera Principis valetudo, æquum sane est, ut magna illius habeatur cura & studium: munus autem hujusmodi non nisi Medicæ Artis esse poterit, cui ad bene merendum de humano ge-

nere semper intentæ satis esse non debuit Regulas & præcepta in universum tradidisse pro tuenda hominum valetudine, juxta ætatum, temporum, & locorum naturam, quam spartam exornavit Galenus libris sex de sanitate tuenda editis, quem postea multi alii scriptores sunt imitati, nisi etiam quarundam Personarum, quæ ad publicum bonum videntur natæ, incolumitati studeret prospicere. Sic Marsilius Ficinus, Vir celeberrimus, elegantissimum libellum *de Studiosorum Sanitate tuenda* conscripsit, cujus exemplo postea Fortunatus Plempius, in Lovaniensi Universitate Professor egregius, opus elegantissimum edidit *de Togatorum Valetudine servanda*. At si Literarum studiosos,

Qui juris nodos legumque anigmata solvant,
bene valere optabile est, ac si ob utilitatem, quam humanæ Reipublicæ præstant, digni fuere habiti, ut in sui gratiam peculiare Tractatus a doctissimis Viris conscriberentur, eo magis Principes legum Custodes, & publicæ felicitatis Columnen, ab Arte Medica obsequium istud, seu tributum videntur exigere, ut pro illorum valetudine, quantum licet, tutanda particularem curam & operam impendat.

CAPUT II.

Qualis debeat esse Medicus , cui vere Archiatri nomen conveniat , quidve in Principis Persona desideretur.

SI Principibus magno decori est & laudi Aulam habere clarioribus Viris , quos in diverso facultatum genere fama commendet , potius quam statuis & imaginibus ornatam & instructam , veluti Jurisconsultis , Philosophis , Mathematicis , Historicis , Poetis , aliisque Literarum cultoribus , iisdem non solum decorum erit , sed necessarium habere Medicos , fama , doctrina & experientia celebriores , quorum opera , tum in secunda , tum in adversa valetudine utantur. Habuere sane priscis temporibus Reges & Imperatores magni nominis & auctoritatis Medicos , uti Alexander Magnus Philippum Acarnum , Cæsar Augustus Antonium Musam , & sic deinceps alii Cæsares & Reges , barbaris quibusdam seculis exceptis : non habent tamen nostrorum temporum Principes , quod hac in re invideant Principum priscæ ætatis Fortunæ , unico enim seculo adeo exulta est Ars Medica , tum in Theoricis , tum Practicis , ut si ipsis Medicinæ Parentibus daretur reviviscere , non parum admirarentur , quomodo Ars ista tam longo seculorum fluxu ,
quasi

quasi iners & otiosa steterit, ac postea tam brevi tempore summum fere gloriæ apicem visa fuerit attigisse. Quamvis igitur Medicorum præstantis doctrinæ & experientiæ suppetat copia, pro determinando tamen Archiatro aliquo opus est delectu; oportet enim in eo Medico, qui in Aula bene mereri, & dignitatem suam integram servare velit, prærogativas quasdam eminere, quas non tam facile sit in cæteris reperire.

Ad Archiatri munus itaque rite obeundum idonei esse non possunt, qui Medicinæ Elementis primoribus labris, ut dici solet, delibatis, Laurea donati, in pagos & oppida concedunt, ibique ad aliquot annos, alienis periculis praxin aliquam medendi addiscant, mox in aliqua populosa Urbe clinicam exerceant, donec apud doctos & indoctos boni practici nomen sibi camparent. Hujusce enim ordinis Medici in Theoricis semper hospites esse consueverunt, novarum rerum, quæ in Medica facultate jugiter eveniunt, prorsus ignari, nec alios Scriptores versant, quam qui de re pharmaceutica tractant, ut magnam remediorum suppellectilem promptam, & in numero, ut dici solet, habeant. Medicum vero, qui Principum valetudini præesse debet, necesse est, ut in loco studiis apto, hoc est in aliqua celebri Universitate, cursus suos tum in Philosophia, tum in Medicina ex assè ab-

solverit , ac antequam Medicæ Praxi se devo-
 veat , in Museo docti & eruditi alicujus Me-
 dici Scriptores tum veteres , tum novos evol-
 vat , ac norit , quos Auctores legere debeat ,
 quos omittere , ne tempus inutiliter conterat ,
 atque hoc pacto sese instruat , ut solent Juve-
 nes Doctores in Jure creati , qui in Juriscon-
 sultorum Bibliothecis versandis libris operam
 impendunt , antequam ad Forum pro agen-
 dis causis accedant. Ad erudiendum Medi-
 cum , ut dignus sit , qui sive in publicis Ly-
 ceis Professorium munus exerceat , sive in Au-
 lis Principum Archiatri dignitatem rite susti-
 neat , non parum confert in juvenili ætate pe-
 regrinatio , non tam curiositate quadam va-
 rias Provincias & Regna invisendi , atque
 hominum mores observandi , quam ut pere-
 grinando doctiores & celebriores Medicos
 cujuscunque loci conveniat & alloquatur , ut
 ab iis varium medendi modum , & quæ usi-
 tatoria in morbis apud ipsos sunt remedia , ac-
 cipiat , sicque variis mercibus onustus Patriam
 repetat. Mirum est , quantum prudentiæ , quæ
 in Medico primum expeditur , ac in eo præ-
 fertim , qui Archiatri dignitate sit decoratus ,
 sibi comparare possit is , qui peregrina-
 tionem hujusmodi suscipiat ; sic Ulysses ,
Qui mores hominum multorum vidit & Urbes ,
 prudentis titulum sibi adscivisse dicitur. Mos
 hujusmodi nunquam satis laudandus , Germa-
 nis

nis valde familiaris est, qui postquam ab Aca-
demiis dimissi fuerint, priusquam Medicæ
Præxi serio se dedant, varias peregrinationes,
ac præsertim per Italiam nostram, capeffunt;
ut quos in re medica vel fama, vel scripta
commendent, invisant, ex quibus documen-
ta aliqua, quæ Artis sint, decerpant. Extat
in hanc rem elegantissimus libellus Thomæ
Bartholini, quem ad Gasparum Filium, dum
Italiam peragraret, de Medica peregrinatione
conscripsit, in quo illum admonet, quomo-
do gerere se debeat, quæ Lycea, quas Urbes
adire, quos Medicos salutare aliosque etiam
in omni Scientiarum genere eruditos Viros
extra Medicam facultatem, quos inter cele-
berrimum D. Antonium Maliabequium,
Hetruriæ decus, recenset. Qui ergo ta-
lia fundamenta jecerit, ac postea in ur-
be aliqua populosa, ubi periti extent Mè-
dici, practicæ medicinali ad aliquot annos
sedulam impendat operam, supra vulgarium
Medicorum sortem assurget, ut aliquando ad
Principis Aulam possit accersiri. Singularis
itaque doctrina requiritur in Medico, qui ve-
re aptus sit ad regendam Principis sui bonam
valetudinem: non minor enim virtus est, sa-
nitatem ab iis, quæ clanculum, vel aperte,
e statu suo evertere possunt, sartam re-
ctam tueri, quam eandem amissam restaura-
re, sicuti non minor militaris Disciplinæ pe-

ritia in eo exigitur, qui prudentia, ac attentione arcem ab hostilibus insidiis norit servare, quam in eo, qui ab hostibus captam valeat redimere. Si vero præter recensitas dotes, alia accedant ornamenta, ut in Geometricis, Astronomicis, & Physico experimentalibus, lucro apponendum, nam si non meliorem Medicum, doctiorem tamen & Principi gratiorem facient. Summatim quanti momenti sit, Principis valetudinem Medico magni nominis & experientia claro demandatam esse, Leges ipsæ satis ostendunt. Nam in Codice lib. 9. tit. de profess. & med. cap. 11. cavebatur, ne quis in archiatrum eligeretur, nisi communi meliorum judicio fuisset comprobatus; optimo sane consilio, ne vulgares Medici per ambitum & malis artibus Archiatri locum occuparent.

In Medico Fortunæ favorem desiderari volunt nonnulli, eoque magis in iis, qui Principibus suis operam præstare debeant, quam vulgi opinionem fovant populares quidam Medici, qui doctioribus & magis iteruditis notam hanc appingunt, ac ut pro more habet pessimum laudantium genus, peritiam commendant, & extollunt, sed quæ Fortunam comitem non habeat, qua in re ignorantiam suam & malignitatem produnt; satis enim fortunatus est, qui prudens est, & ex Artis præceptis operatur. Cœcam hanc vulgi per-

persuasionem rident Viri omnes docti, ac præsertim Vir doctissimus Joannes Crato, trium Imperatorum Medicus, qui in Epistola sua nuncupatoria hæc habet verba. *Fateamur*, inquit ille, *cum Hippocrate rem se habere, ut hi soli fortunate facere videantur, qui sciunt, & contra infortunate, qui ignorant. Fortuna enim uti, est recte facere, hoc vero qui sciunt, faciunt. Non uti Fortuna, neque assequi hoc quod velis, est id facere, minimeque recte quod facis. Inscius vero atque indoctus quomodo quæso fortunate aliquid ad finem perducet? Qui igitur curationes suas fortuitas esse cupiunt, ii Artem sequantur necesse est, & successus à Deo petant.* Hæc Crato. Si quis tamen in hoc negotio, quod ægrum & Medicum intercedit, Fortunæ locum aliquem concedendum velit, illum potius penes ægrum, quam Medicum reperiri crediderim, æger enim vere fortunatus est, qui in peritum Artificem inciderit, non secus quam qui mari committere se velit, peritum nautam nactus fuerit; mirum est enim, quomodo, qui navigaturus est, fatagat peritum nautam, quam fortunatum reperire, qui autem æger decumbat credere se velit Medico, quem vulgus fortunatum potius, quam peritum deprædicet.

Atque hæc quidem sunt, quæ in Medico desiderantur, ad Principum valetudinem regendam apto, quædam tamen sunt etiam, quæ

quæ in Principis persona desiderabilia sunt, si ab eo, quem in suum Archiatrum accivit, & cujus fidei ac prudentiæ se concredidit, velit assequi, quod maxime optandum est, Sanitatis scilicet tutelam. Necesse itaque est, ut Princeps facilem se præstet, & aures patienter commodet monitis, quæ subinde pro re nata suggerit Medicus. Labet hic ex formula satis prolixa, qua Gothorum Reges, ut ex Cassiodoro Var. Lib. 6. postquam in Italia rerum potiti barbariem exuere cœperunt, Archiatros suos creare consueverunt, pauca verba referre. *Indulge te Palatio nostro, habeto fiduciam ingrediendi, quæ magnis solent pretiis comparari, nam licet alii subiecto jure serviant, tu rerum domino studio præstanti observa; fas tibi nos fatigare jejuniis, contra nostrum sentire desiderium, & in locum beneficii dictare, quod nos ad gaudia salutis excruciet, talem tibi denique licentiam nostri esse cognoscis, qualem nos habere non probamur in ceteros.* En quantum auctoritatis olim Reges Medicis suis largiebantur, sanitatis suæ solliciti; hinc discant nostrorum temporum Principes, quales gerere se debeant cum Medicis, quos non ut mancipia considerare debent, sed, ut ita dicam, tanquam familiares: seponant enim oportet aliquid de sua gravitate, si quotidianis fere colloquiis cum iis agere debeant in secunda valetudine, ne postea cogantur in adversa duris illorum

præ-

præceptis intempestive obsequi. Si enim Medicus ad Principem non facilem habeat accessum, ac in illo comitatem aliquam non reperiatur, nec ausit hiscere; nisi cum ab illo de re aliqua fuerit quæsitus, quamvis quædam observet, de quibus illum admonere debeat, nihil audebit proferre, ac illa in sinu suo tacitus recondet. Mirum est autem, quantum animi, ad id quod Artis est rite peragendum suscipiat, & notas quascumque tum bonas, tum malas observandas, si norit sibi licere aperte loqui, & monita sua uti salubria benigne excipi, non solum in adversa, sed firmitiori valetudine. Non vulgari tamen prudentia illi opus est, ac præcipue cavere debet, ne, dum a Principe in æstimatione haberi se videt, ac magna liberalitate tractari, eo deveniat, ut illi se credat necessarium, qualem Philippus de Comines refert fuisse Jacobum de Gotties, Ludovici XI. Galliarum Regis Archiatrum, qui suo Regi, quem mortis pavidissimum esse noverat, non solum se necessarium credidit, sed aperte illi protestabatur, quod si unquam ab Aula fuisset dimissus, de illius salute actum esse, ideo, Scriptor tradit, verbis asperrimis Regem suum solitum increpare non secus, ac servum suum, & quo majorem liberalitatem experiretur, dum quolibet mense decem millibus aureorum donaretur, eo fuisse duriores, & tyrannidem quandam

dam in Dominum exercuisse, illi enim persuaserat, ut sine opera sua, nec octiduum quidem posset vivere. *Liberalitas Servum fidelem facit*, ait Comicus, aliquando tamen etiam petulantem reddit, & sortis suæ nunquam contentum. Elegans sane est illud dictum, quo Antigonus Rex, ut ex Plutarcho in Apophthegmatibus legitur, Medici sui avaritiam fugillavit; cum enim in prælio vulnus Rex suscepisset, fracta clavicula, ac Medicus, dum vulneri mederetur, quotidie munus exposceret, ac a Regia liberalitate referret, tandem Rex ad illum conversus, *pete*, ait, *quod vis, dum clavim habes*. Multum equidem hujusce generis Medici de sua auctoritate & existimatione sibi detrahunt, nimis crebro a Principe suo munera & beneficia exposcendo, præter enim quod naturam suam divitiis inhiantem produnt, fortunæ suæ non raro damno sunt, nam plura forsan acciperent, si Regiam liberalitatem non frustrarentur. Apte quidem in hanc rem Horatius:

Coram Rege suo de paupertate tacentes

Plus poscente ferent, distat sumasne pudenter,

An rapias . . . . .

Medicus itaque ad merendum in Aula, tanquam in Castris destinatus, sciat oportet, duplex sibi munus incumbere, unum, quod Principi suo, quotiescumque ex aliquo morbo decumbat, sedulam præstet operam, ut
illum

illum promptis remediis sanitati restituat, alterum, quod dum Princeps bona fruitur valetudine, illius custodiæ maxime invigilet, quod in cæteris Medicis non ita usu venit, qui ubi ægris curandis operam suam locarint, ac illos e morbo exemerint, paucis quibusdam documentis relictis pro redintegrandâ valetudine, sostro accepto abeant. Qui vero Archiatri ministerio est auctoratus, & quotidie ad Principem salutandum, & solita obsequia præstanda pergere tenetur, attente observare debet qualis sit in Principe valetudinis status licet integræ, quod ex aspectu, voce & hilaritate conjiciet, ac unam diem cum alia conferre, quandoquidem sanitas multam habet latitudinem, ac ut ajunt Philosophi, suscipit magis & minus, ut observari possit, num in eodem statu persistet, num crescat, an decrescat. Sicuti enim creditur culpa vacare Medicus, si prædixerit, qualis sit futurus morbi eventus, bonus, vel malus, ita non solum culpa vacabit, sed laudem promerebitur, si prævideat, ac præmo-
neat, valetudinem in lubrico esse, & ad statum morbosum sensim vergere. Quoniam autem hic tantum agitur de Principum sanitate tuenda, Archiatri præcipuum munus erit, corporis habitum in Principe suo diligenter observare, num firmus sit, num ex natura sua, & a primordiis robustus, an imbecil-

lis si, qualis ejusdem structura, num densa, an rara, quale illius temperamentum, quantum accedat, vel recedat a medio illo, ac optimo, quod tanquam Policleti regulam fingunt Medici, quæ sit ad actiones promptitudo, quibus animi motibus sit magis obnoxius. Non exigui quoque momenti erit perspectum habere, num a Parentibus sanis ac robustis ortum duxerit, & num Avi & Atavi gentilitiis quibusdam morbis laborarint, quales morbi ad integra secula interdum delitescunt, ac postea veluti per traducem in Nepotibus post longum tempus re-germinant.

Multa Pater, Materque valent infundere natis,

Transit & in seri Fura nepotis avus.

Omnia hæc itaque attente animadvertere expedit, curanti enim Medico lucem non exiguan foenerabunt ad sanitatem in statu naturali servandam, & ea prævidenda, & antevertenda, quæ eandem labefactare, sive e statu naturali possint evertere. Plurimum autem interest Medici totis viribus incumbere, ad Principis sui sospitatem custodiendam, nisi experiri velit, quantum curarum & sollicitudinis sibi sit subeundum, si contingat eundem habere in lecto decumbentem, vel ex aliquo acuto morbo periclitantem, sive ex chronica ægritudine, uti inter torturas
poda-

podagricæ seu nephriticæ passionis gementem & ejulantem, ut Medico necesse sit assiduas querimonias de Artis medicæ inanitate, ac interdum etiam non bona verba audire.

Principis itaque, si illi cordi est sanitas, qua cuique homini nihil est pretiosius, erit, ut monitori suo identidem auscultet, ac illi non minus in Præservatrice, quam in Curatrice fidem adhibere velit. Si enim bona valetudo miserrimo cuique adeo cara est, uti videmus, quanto carior debet esse Principi, cui supra tot Populos posito, ac inter bonorum omnium affluentiam degenti, venerationem & obsequia, tanquam Numini omnes præstant, ut illi præter sanitatem nil aliud sit optandum. Nulli certe mortalium, quam bono Principi quadrat, id quod Pindarus in Olympiis Od. 5. Ὕ. 53. sanitatem laudans cecinit, eum scilicet, qui sanus extremum senium pertingat fama illustris & divitiis affluens, nequaquam sollicitum esse debere, ut sit Deus.

Ὡὼν Φαῦμι παρισαμένων. ὕγι-
εντα δ' εἴτις ὄλβον
ἄρδει, ἐξαρνέων κτεάτεσσι, καὶ
εὐλογίαν προσιθείς, μὴ ματεύ-
σῃ θεὸς γενέσθαι.

Græcos versus hic lubet apponere, quos
B Aloy.

Aloysius Adimarus, Poeta Florentinus percelebris, eleganter Tusca poesi sic expressit:

*Che quel che sano igiorni estremi vede
E con ricchezze onestamente riede
Cinto di fama à saettar l'oblio
Non brami più, ne cerchi esser un Dio.*

C A P U T III.

Aeris naturam, & supra viventium corpora potestatem, nulli aetati magis intuituisse, quam nostrae, rectum propterea illius regimen pro sanitatis tutela instituendum.

EA est hominis conditio, ut postquam ab aquis uteri emerferit, novem mensium spatio enhydrobius, ac semel tantum aerem, in quo degimus, hauserit, illius usu postea toto vitae tempore carere non possit; tantæ scilicet est necessitatis, inspirationis & expirationis reciprocatio, ut sine alimento ad aliquot dies vita protrahi possit, sine aere vero nonnisi ad pauca momenta vita subsistat. De aeris natura, & admirandis illius proprietatibus, pauca habemus a veteribus Philosophis, longe plura & oculata fide certiora a rerum naturalium scrutatoribus habet hæc ætas nostra. Quam contractilis & distractilis sit aer, palam facit Machina Boyliana, ubi aer tanquam in carcere conclusus, per quandam

ve-

veluti torturam cogitur fateri, qualis revera ille sit, quod idem pariter demonstrat Sclopus Pneumaticus, in quo aer compressus, magnavi & magno cum strepitu erumpit, ut pyrii pulveris vim exæquet. Ad explorandas aeris proprietates varias & alterationes reperta sunt multa instrumenta, uti Thermometri, Barometri, Hygrometri, Anemometri, ac postremo a clarissimo Viro Christiano Wolfio edita est Aerometria, opus sane elegantissimum, in quo ea, quæ de aere desiderari possunt, uberrime continentur. Ut autem ad propositum meum accedam, quid ad corporum sanitatem aer conferat, videamus. Aeris, qui nos circumambit, præcipuus usus a Medicis creditus est; ut per inspirationem æstuantem in præcordiis sanguinem temperet, qua opinione valere jussa, pro certo habetur, aerem particulis nitrosis saturatum, pulmonum ministerio follium ad instar vestalem ignem in sanguinis massa hospitantem acuere potius, quam sufflaminare. Fermentationis quoque in nostris corporibus, & in omnibus fluidis substantiis, aerem principium & auctorem esse, experimentis comprobari potest; si tempore vindemiæ mustum ab uva recens expressum in phiala vitrea conditum, ac orificio spumante concluso, ne quidquam aeris subire possit, post plures menses idem mustum cum eodem sapore reperitur;

mirum itaque non est, si supra nostra corpora tantum potestatis habeat aer nobis incumbens, dum per os viscerum penetralia subit, & sanguini remiscetur, ac dum exterius per cutis poros in venas irrepit. Recte propterea Hippocrates in libro de Flatibus, *aerem eorum, quæ corporibus nostris accidunt, auctorem & dominum* appellavit. Profecto si alterationes, quas in humanis corporibus aer valet efficere, conferamus cum iis, quas alimenta & aliæ res non naturales possunt inferre, longe plures & fortiores sunt eæ, quæ ab aere nobis proveniunt, quam quæ a cæteris rebus; aer enim intus & in cute continuo nos afficit.

Cum modo frigoribus premimur, modo solvimur aestu

Aere non certo, corpora languor habet.

Cautum itaque hac in re esse oportet Archiatrum, cui Principis sui valetudo demandata est, idcirco diligenter debet advertere Domini sui temperamentum qualecunque sit, cum sanitas in qualibet temperatura, nisi a mediocritate enormiter excedat, possit subsistere, ut illius aeris, in quo Princeps ut plurimum degit, temperamento accommodetur ac illud foveat. Laudatur equidem ab omnibus aer sincerior, utpote qui aptus sit ad sanguinis fermentationem & circulum promovendum, ac spiritus vegetiores generandos. Aliquando tamen evenit, ut quidam ratione sui tem-

temperamenti felicius degant in aere crassiori ,
 quam tenuiori , ideoque interdum necesse
 sit , valetudinarios e locis , ubi aer est salubris
 & nitidus , ad loca , ubi aer est nebulosus &
 crassus , transmigrare , *peffimum enim est cælum ,*
quod agrum facit , ut ait Celsus , & optimum
 dici potest , quod sanum reddit. Sicuti enim
naturarum aliæ quidem ad hyemem , aliæ vero
ad æstatem bene maleve se habent , ita pariter
 de naturis hominum licet dicere , quod aliæ ad
 aerem crassum , aliæ ad tenuem bene maleve
 se habeant. Solent propterea Principes va-
 riis in locis habere palatia in oppidis suæ di-
 tionis , modo in campestri loco , modo in
 sublimi , ad quæ se conferant juxta varia ac
 diversa anni tempora , & prout expediat sani-
 tatem ad meliorem statum redigere. Quare
 Romani Pontifices duo in urbe habent ma-
 gna palatia , Quirinale & Vaticanum , quæ
 pro situs diversitate diversam habent aeris
 temperiem : sic in Vaticano pro more habent
 hyemare , in Quirinali æstatem traducere.
 Observare mihi contigit , quod ut plurimum ,
 præsertim in Italia nostra , Principum palatia
 posita sint in locis civitatis minus salubribus ,
 longe a foro & populi frequentia , quod fa-
 ctum crediderim , quia , qui primi illa po-
 suere , ad voluptatem potius & commodi-
 tatem , propter situs & hortorum amplitudi-
 nem , quam ad salubritatem animum intende-

rint. Prope urbium pomœria & fossas , in quas omnes sordes confluunt , aerem nebulosum esse satis constat , ideoque morbis magis obnoxios esse cives inibi habitantes , prohibita insensibili transpiratione , quæ a nulla re magis læditur , quam ab aere impuris halitibus saturato , uti in sua Statica Sanctorius demonstrat ; aer enim circumambiens cutis & glandularum poros obstruit , per inspirationem vere sanguinis & viscerum crasin labefactat. Observatione dignus est locus Hippocratis in primo Epidemiorum in historia Philisci. *Philiscus*, ait ille, *habitabat prope murum, & decubuit, prima die febris acuta &c.* In hunc locum egregie Mercurialis in hujusce Historiæ interpretatione citat , Hippocratem non fortuito apposuisse locum , ubi æger decumbebat , ut Medici attentiores sint ad curandos eos , qui in hujusmodi locis habitent , tanquam ex malignioribus febribus corripiti soliti. Hoc idem repetit Hippocrates in historia octava Erasini. *Erasinum*, qui *habitabat ad Bootæ torrentem, febris magna corripuit post cœnam &c.* Annis abhinc quinque mihi Mutinæ per æstatem & autumnum commoranti observare contigit constitutionem Epidemicam malignarum febrium de genere tertianarum intermittentium , quæ multos , qui circa murorum ambitum domos habebant , Sustulerunt , nullo fere ex iis , qui in partibus civi-

civitatis interioribus domicilia haberent, hujusmodi febribus laborante. Magni momenti igitur est degere in aere puriori & a nebulis remoto, ut sanitas felicior habeatur: in aere enim puro, & minus de terrena fæce participante, insensibilis transpiratus, ad sanitatem adeo necessarius, facilius est, quam in aere crassiori & nebuloso, qui adiapneustiam comitem habet, ubi purus & serenus liberiores facit perspiratum, & promptiora ad omnes functiones corpora. Solent Principes non procul a suis palatiis habere hippodromos & equilia ædium ad instar magnifice constructa, in quibus longo ordine centenos equos generosæ indolis bene cultos & pexos videre est, tali pompa & luxu, ut hinc metiri liceat, qualis sit Principis magnificentia; quale fuit olim Regis Latini stabulum, quod descripsit Virgilius, ubi equi

Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.

Ex equino itaque stercore ac stramentis solent stabularii montes fimi ingentes acervare non procul a stabulis, qui inibi ad menses relictæ, ubi putrescere incipiunt, cum postea extra urbem exportantur, talem mephitim exspirant, ut Aulam non solum, sed viciniam totam inficiant. Consultius itaque esset, quotidie purgamenta hujusmodi alio deferre, quam sinere, ut identidem camarina illa commota

inquinetur aer, & memorata incommoda sequantur.

Paradoxum alicui hoc videbitur, si ad iudicium Barometri recurramus, quod serenus aer flante Borea magis premat, quam pluviosus & australis, qua in re hallucinatus est Borellus, in libro de Motibus naturalibus a gravitate pendentibus, qui vi ratiocinii potius quam experientiae credidit, aere pluvioso altius attolli Mercurium in fistula, deprimi vero restituta serenitate; quale problema multorum exercuit ingenia, ut hujus phaenomeni vera habeatur ratio. Qua de re mihi cum D. Schelhamero Professore Kiloniensi fuit controversia; pro cuius problematis solutione epistolam hoc anno edidi ad Celeberrimum Virum D. Lucam Schroeckium, A. N. C. Praesidem conscriptam. Aerem itaque nebulosum, & australem, perspiratum diminuere crediderim, non tam quod cutis poros infarciat, quam quod atmosphaera, utpote levior, minus premat, tum intus, tum in cute, sicque laxentur fibrae corporis, ubi sereno aere, & spirante Borea, atmosphaera magis premit & in officio continet fibras, quae suo nixu promovent sanguinis circuitum, qui ad facilem transpiratum magnum habet momentum suo appulsu. Sic ratio reddi potest, cur *Austri caput gravent, surditatem ac languorem inducant, caliginem visui offundant*, ut ex Hippocrate,

crate, quia minor est atmosphæræ pressio, & consequenter fibrarum laxitas, segnior sanguinis per sua vasa fluxus, ac difficilior perspiratus, quæ mala tolluntur, si gravior fiat atmosphæra, subsequente aeris serenitate. Quantæ sit necessitatis non solum ad valetudinem tuendam, sed & vitam sustentandam iusta & moderata aeris pressio, satis demonstrat Machina pneumatica, in qua extracto aere animalia moriuntur, & liquida quæque in tumorem attolluntur. Hanc ob causam in editissimis montibus, ubi minor est aeris pressio, propter brevioris aeris columnam incumbentem, difficilior est respiratio inflatis pulmonum vesiculis.

Recte sane illud τὸ θύον Hippocratis adeo celebre, ad aerem referendum quidam Interpretes volunt, divini enim aliquid & nobis ignoti illi inest, ut quamvis circa illius naturam expendendam tot Philosophi laborarint, adhuc tamen supersit, quod illorum ingenia exerceat. Cautum itaque in hac re & observatorem esse oportet Medicum, cui Principis valetudinis tuendæ cura incumbit, ut, quantum licet, aeris naturam, in quo ille ut plurimum degit, exploratam habeat, eamque temperamento accommodet, & qualis corporis sit structura, densa, vel rara, ut conveniens sit transpiratus, diligenter observet; cujus utilitatem primus omnium annotavit Hip-

pocrates in Libro de Alimento hisce verbis: *Qui probe perspirant, debiliores, & saniores sunt, & a morbis facile reconvalescunt. Qui male perspirant, priusquam egrotent, fortiores sunt, ubi autem egrotarint, difficilius a morbis reconvalescunt.* Observatione profecto digna sunt Hippocratis verba, cum ait, eos, qui bono perspiratu gaudent, saniores esse, sed debiliores, & ratio est, quia in facili transpiratu e glandulis per ductus excretorios in cutem hiantes, non solum superfluitates tertiæ coctionis, sed etiam particulæ alimentares una exhalant, & idcirco debiliores sunt, quam qui minus probe perspirant, & a morbis facilius convalescunt; ubi altera ex parte, quibus densior est cutis, robustiores sunt vires, sed sanitas magis periclitatur. Athletæ propterea, virium robori consultum magis, quam sanitati volentes, ut in Palæstra virium suarum magnum specimen præberent, in balneis a calidario in frigidarium exiliebant, in hunc finem, ut sanguis & spiritus a balneo tepido ad cutim & lacertos evocati, vi frigida inibi sisterentur, & occlusis poris validior esset fibrarum & muscutorum virtus. Cum ergo præstet, Principem sanio- rem esse, licet debiliorem, quam robustiorem, & morbis minus obnoxium, cum illi sufficiant vires ad naturales actiones ob- eundas, nihilque sit, quod promptius perspi-
ratum

raturum temporis momento offendat, quam
 aeris frigus intempestivum, præsertim si a cali-
 do loco ad frigidum fiat transitus, attentum
 propterea oportet esse Medicum, in muta-
 tione temporum, quæ potissimum pariunt
 morbos, ut Principem suum præmoneat, ne
 tam facile frigido aeri & pluvioso se commit-
 tat, ne subita fiat pororum cutis constipatio,
 qua nihil promptius est ad sanitatem everten-
 dam. Cum itaque venatum procedunt Prin-
 cipes per autumnum & hyemem, monendi
 sunt, ut in placido aeris statu id agant, nec
 flante Borea, aut ingruentibus pluviis;
 ab Austris quoque cavendum, qui & ipsi
 perspiratum lædunt, laxitatem, ut diximus,
 fibrarum iuducendo. Ut autem hac in re
 Medici Principes habeant præceptis suis magis
 obsecundantes, optimum erit iis suadere, ut
 in suo Cimeliarchio habeant Barometros, Hy-
 grometros, Anemometros, aliaque hujusmo-
 di instrumenta, ut oculari fide agnoscant,
 quid faciant in Atmosphæra subitæ temporum
 mutationes, quomodo ex improvviso in Torri-
 celliana fistula Mercurius decidat, & pluvias
 præmoneat, qua ratione ad boreales flatus,
 ejusdem Mercurii exaltatio proximam sereni-
 tatem denuntiet. Longe quidem sensibilior
 esset atmosphære pressio, ac illius mutatio, si
 experimentum fieret in Barometro non ex
 Mercurio, sed ex aqua, qualem se habuisse
 refert

refert Clarissimus Boyle. Hyemali tempore suadendi, ut a matutino frigore maxime caveant, sed in suis cubilibus placide cubent, quod ab iis obtinere non admodum arduum erit, æstate vero invitandi essent, ut ad Solis ortum exurgerent, ad auram leniorem captandam, & sanguinis æstum sufflaminandum, quod non ita facile impetrari solet, dum ut plurimum Principis lychnobii esse consueverunt, noctu operosam vitam agentes, interdium vero somno indulgentes.

Plurimum igitur refert ad valetudinem custodiendam aeris regimen, nam sicuti aer ignis anima dicitur, cum ignis sine aere vivere non possit, ita aer, si purus est ac sincerus, & nitrosis particulis saturatus, vitalis caloris, qui in sanguine hospitatur, vita & anima est, impurus autem & inquinatus ejusdem mors & extinctio.

Non pauci quoque momenti erit ad tutandam Principis valetudinem, observare, cum incipiunt populariter vagari quidam morbi, num affectus hujusmodi ab aliquo aeris vitio ortum ducant, an ab alimentis corruptis, uti frugibus, vinis; nam in primo casu, Medici erit, Principem hortari, ut ad salubriorem locum se transferat, in altero vero aer suspectus esse non debet. Observatione quoque dignum est, quod si constitutio aliqua variolosa inter pueros caput efferat, morbosum aliquod

quod in aere suspicari liceat, ut plurimum enim post variolas morbi epidemici, uti febres malignæ, dissenterix, solent succedere, ut mihi pluries observare contigit. Hæc itaque generalia sunt præcepta, quæ hac in re excogitare mihi datum est, habita ratione tamen ad ætatem, temperamentum, anni tempus, regionem, consuetudinem, quæ in omni subiecto sunt considerata; cæterum consulenda erit experientia, & aer, qualiscunque sit, præferendus, si salutaris fuerit comperitus; nam ut superius dictum, *pessimum Cælum quod agrum fecit*. D. Petrus Damianus, Ravennas, Ecclesiasticus scriptor, ut ipsemet refert, cum Romæ degeret apud Romanum Pontificem Nicolaum Secundum, sed fere semper valetudinarius & febriculosus, Pontificem precari cœpit, ut sibi permetteret Ravennam adire; ast ille, cui percarum erat habere præsentem Virum, sanctitate non minus, quam doctrina percelebrem, supplicantis precibus cum nollet annuere, affirmans Romano cœlo longe insalubriorem esse Ravennæ aerem, ubi etiam aquarum salubrium penuria laboretur, D. Petrus dimissione desperata, de Romana urbe, febribus obnoxia, lusit his versibus:

*Roma vorax hominum, domat ardua colla
virosum,*

Roma ferax febrium, necis est uberrima frugum,

Ro.

*Romana febres stabili sunt jure fideles,
Quem semel invadunt, vix a vivente recedunt.*

C A P U T IV.

Non bene inter se convenire Principum mensas, & bonam valetudinem; victu parco & simplici facile obtineri sanitatem cum longevitate; quid sit cibi attritio in stomacho apud Galenum exponitur; neminem in se ipso, etiamsi caveat, determinare posse justam cibi mensuram.

INter sanitatis studia non immerito Hippocrates primum locum tenere voluit monitum illud, *non satiari cibis*, nulla facta mentione de cibi parcitate; nam si hæc duo extrema conferantur, sapissime in ciborum satietate peccatur, perraro in parcitate, imo si sanitas, utpote perfectio & virtus corporis, mediocritatem, & veluti quoddam æquilibrium tenere debet, vergit tamen potius & inclinat ad parcitatem. Quales sint quotidianæ Principum mensæ, quibus tam ingens fervorum turba militat, non est, quod describam: non enim in abdito sunt, sed facile patent eas prospicere volenti, ut etiam solum sufficeret eos spectare, qui longe ordine varii generis
dapes

dapes ad mensas Principum deferunt & referunt. Hygeiam & Panaceam, binas sorores, Æsculapii filias, finxere veteres, primam quæ custodiendæ sanitati, alteram quæ revocandæ præset. Profecto si ad observandas Principum mensas Hygeia accederet, facile crederem, ad hujusmodi spectaculum & tam grandes apparatus quam citissime abituram, & Panaceæ sorori renuntiaturam, non esse sibi cum regalibus mensis rem ullam, sed illa potius, cui sanitatis restauratio est demandata, ad munus suum exercendum sese accingeret. Verum omissis fabulis, quibus utebantur Mythologi, ut mysteria quædam ignaræ plebi obvelarent, fateri necesse est, ad intemperantiam in victu, tanquam ad scopulum, naufragium facere Principum valetudinem, quare hac in re attentum oportet esse Medicum, ut dextre & arrepto tempore Principem admoneat eorum, quæ sanitati injuriam inferre valeant, ac e statu suo dejicere.

Quoniam igitur nulla in re magis, quam in nimia ciborum copia, propter magna incitamenta, quibus instructæ sunt quotidianæ Principum mensæ, quod non evenit in aliis Viris nobilibus, licet opulentis, nimia saturatio quantum fieri poterit cavenda est, tanquam omnium malorum fons & origo, & licet alimenta sint boni succi, majorem forsan inferunt

runt noxam: nam, ut dici solet, optimi corruptio pessima, cumque id sæpissime contingat, nec spatium detur stomacho, ut per abstinentiam cruditates concoquat, cacochilia præsto est, & inde cacochimia ac mala nutritio. Augetur quoque malum, quo major erit ciborum varietas & conditura, quæ uno eodemque fermento ventriculi non possunt uniformiter confici, multo minus in aliis corporis officinis convenienti mixtura in unicam redigi formam; sic vitiato sanguine functiones omnes læduntur, nam, uti aiebat Hippocrates libro de Flatibus, *a sanguinis perversione totius corporis perversiones*. Idem prorsus evenit in multiplici ciborum diversitate, quod in aquis magnorum fluminum, scripsit idem Hippocrates, quas pro communi usu improbat, illas eleganti vocabulo dissidentes vocitans; cum enim magna flumina nonnisi ex variis fluminibus in unum confluentibus fiant, ea; per diversas regiones discurrentia, varios ac diversos minerales succos combibant, magnorum fluminum aquæ non possunt constare, nisi ex particulis, quæ inter se dissideant, ideoque parum aptis ad humanos usus, ita sanguis ex tot monstruosis particulis diversæ indolis conflatus, nunquam ad perfectam mixtionem poterit pertingere sine tumultu, ut sit idoneus ad partium alimoniam & functiones

ctiones obeundas ; in hanc rem egregie sane
Horatius: Satyr. lib. 2. Sat. 2. v. 73.

. . . . . *nam cum simul assis*

*Miscueris elixa, simul conchyliis turdis,
Dulcia se in bilem vertent, stomachoque tu-
multum*

Lenta feret pituita . . . . .

Hanc ob causam forsitan gravi passione ventri-
culi laboravit Commodus Imperator, quam
cibi attritionem in stomacho appellavit Galenus
ad curationem accitus. Historiam satis elegan-
tem, quam ipsemet Galenus de Præcogn. ad
Posthumum tradit, lubet afferre: Post cibum
assumptum angore stomachi premebatur Impe-
rator, ut pulsus frequens & parvus appareret,
adeo ut annotationis febrilis principium crede-
retur, a duobus, qui curationi aderant, Gale-
nus nocturno tempore vocatus, explorato pul-
su, libere pronuntiavit coram Medicis, qui
aderant, Imperatorem nullatenus febrile, sed
simplicem esse cibi in ventriculo attritionem,
quam ob causam ab Imperatore quæsitus quid
agendum esset, hisce verbis respondit: *Si
quispiam alius esset, qui hoc morbo laboraret,
bibendum ipsi dedissem, quemadmodum soli-
tus sum, vinum pipere inspersum; vobis au-
tem Regibus, quibus tutissima remedia Me-
dici admoveere consueverunt, lana manipulum,
nardino pigmento calido intinctum, ostio ventri-
culi imponere sufficiet.* Galeni ingenuam liber-

tatem admirans Imperator , Medicis dimissis ,
vinum Sabinum pipere inspersum bibit , & sa-
nitati est restitutus.

Elegans in hanc rem est apud Macrobi-
um disputatio super cœnam , uti mos erat apud
antiquos & literatos homines ad animum ex-
hilarandum , variis quæstionibus , inter Dysa-
rium & Eustachium , quorum primus pro ci-
borum simplicitate disseruit , alter , uti gulæ
patronus , pro alimentorum varietate in sym-
posiis declamavit , ingeniose sane uterque , sed
validioribus argumentis Dysarius , inter quæ
magni ponderis est illud , quod cum febrien-
tibus Medicorum nemo cibi varietatem offer-
re ausit , sed alimento quam simplicissimo uta-
tur ; quod si ad sanitatem recuperandam mul-
tum confert cibi simplicitas , cur non etiam
conferet ad eandem conservandam ? His ad-
jici potest , quod stomachi fermentum tanta-
rum virium esse nequit , ut tot ac tam diversæ
naturæ ingesta cibaria dissolvat , quin unum
citius , alterum tardius concoquat , aliud vero
nullo modo , ea prorsus ratione , qua vide-
mus quædam menstrua , uti aquas fortes , me-
talla quædam dissolvere , & alia intacta relin-
quere. Hoc idem quoque de vinorum diver-
sitate sentiendum , quæ ex variis regionibus
deferri solent ad ornandas & exhilarandas
Principum mensas ; observatum est enim di-
versa vinorum genera epota , quamvis non
in

in magna quantitate, subitam ebrietatem induxisse, tumultuantur enim intus assumpta, non secus ac loca & nationes, unde fuerunt deducta; non levem quoque noxam experimur, cum ab uno vini genere, & unius loci ad aliud, licet in eodem loco natum, fit transitus, quod pariter annotavit Hippocrates, nam ad aliquot dies noxam aliquam persentimus, antequam stomachus illa assuescat.

Multiplex itaque ac difformis cibi ac potus varietas ea est potissimum, quæ Principum sanitati bellum indicit. Si quid enim admirandi & portentosi in genere Animalium, Piscium, Terræ, Maris, uspiam apparet, illico alicujus Principis mensæ destinatur & dono mittitur, sic magnus ille Rhombus, & admirandæ magnitudinis, qui in Adriaco captus est, & cimbam onerabat, piscatorum nemo inter suas capturas numerare ausus est, Domitiano itaque missus est, ad cujus spectaculum in concilium vocati sunt Proceres, quorum alii ajebant, piscem illum capi voluisse, ut Principis mensam decoraret, alii peregrinam hanc beluam grande omen esse magni & clari Triumphi, alii requiri ad fabricandam patinam novum Prometheus, ad quem Rhombum alludens Juvenalis cecinit:

*Quidquid conspicuum pulchrumque ex aequore
toto est,*

Res fisci est, ubicumque natat; donabitur ergo.

Hac in re equidem fuit magna Cæsarum intemperantia in cœnis, quibus varia indebant nomina, quales fuerunt cœnæ Augusti & Vitelli, nomine dodecatheos appellatæ, in quarum una Augustus & convivæ, Deorum Deorumque habitu discubuerunt, ac inter ipsos Augustus pro Apolline ornatus est visus, quod convivium, licet in secretiori palatii parte factum, vulgus latere non potuit, nam cum eo tempore magna charitate annonæ urbs laboraret, acclamatum est, frumentum omne Deos abligurisse; ridenda sane convivia, in quibus ubi sub vestibulis Deorum, tot diversis ciborum generibus ventrem infarcirent, cum ambrosia & nectare tantummodo victitarent Dii, imo interdum una portione tantum essent contenti. Sic de supremo Deorum Martialis lufit:

Jupiter ambrosia satur est, nunc nectare vivit.

Ab hujusmodi autem vanitate longe profecto ablunt nostra hac ætate Principum mensæ; at tamen cum singulari apparatu instructæ fere semper appareant, ac persæpe in publico conspectu, non adeo facile est, ut quis, licet sobrius, sibi temperet; quin ex epularum novitate aliquid delibando sanitati injuriam aliquam inferat.

Temperet igitur sibi Princeps a satietate ciborum non minus, quam a multiplici varietate,

tate, & æquo animo patiatur Medici ad Principis sui salutem excubantis morositatem, si in feliciore valetudinis statu aliquid moneat, quod gustus jucunditati bene sapere videatur. Non omnino placet vulgatum illud Celsi: *Sanus homo, qui & bene valet, & suæ spontis est, nullis obligare se debet legibus, ac neque Medico, neque Jatrolipta egere.* Largiamur id verum esse in privatis hominibus, ac non in Principe, cujus bona valetudo publicæ felicitatis magnum est præsidium, adversa vero multas ærumnas comites habet. Id unum autem ad parcitatem & simplicitatem victus servandam deberet sufficere, quod saniores & longæviores esse soleant, qui frugalem & sobriam vitam ducunt, quam qui lautam. Cujus rei argumentum esse possunt veteres Heremicolæ, qui herbarum radicibus & palmarum fructibus victitantes, vitam ad integrum seculum producebant, veluti de Paulo Eremita & Antonio Abbate refert Divus Hieronymus. Hujusmodi quoque exemplum viderunt posteriora hæc secula in Clarissimo Viro Ludovico Cornario, Patritio Veneto, qui cum a vita nimis lauta idem sibi fatum, quod fratres suos in primævo ætatis flore sustulerat, imminere adverteret, ad sobriam vitam transeundo, fortis, sanus, integer corporis & animi viribus, pancratice, ut dici solet, vixit, ut nonagesimum sextum

annum agens elegantissimum libellum conscripserit *de vita sobria commodis*, dignum sane, qui commentariis illustretur, quod, si quid otii mihi dabitur, forsitan exequi in animo est.

Qualia porro ad id, quod expetitur, debeant esse cibaria, qua mensura, qua hora, quo ordine sint assumenda, neminem fore crediderim, qui certis possit definire legibus; tam varia sunt alimenta, tam varia temperamenta, corporum habitus, diversæ regiones & consuetudines, & quædam idiosyncrasia, ut vocant, specificæ quædam proprietates, ut experientia potius, quam Scriptores sit consulenda. Ad cujusque igitur stomachum est provocandum, ille enim æquissimus est iudex. Ea idcirco alimenta, quæ facile coquuntur, quæ promptam habent diadosim, & Corpus bene nutriunt, cæteris sunt præferenda. Signum itaque bonitatis cibi saltem in genere erit bonitas coctionis, & prompta nutritio. In hanc rem animadversione digna sunt Lucretii Carmina:

*Nec multum refert, quo victu corpus alatur,
Dum modo, quod capias, concoctum didere possis
Artibus, & stomachi humectum servare tenorem.*

Plurima apud Scriptores de re cibaria extant monumenta, quarum solum ea pertingam, quæ ad rem meam faciunt, & quæ ad Principum vale-

valetudinem tuendam mihi videbuntur magis accommodata ; sed hac de re in sequenti Capite. Primum itaque ad tuendam valetudinem cavendum erit a satietate, quæ obstructionum parens est & morborum nutrix, sicuti etiam ab altero extremo, a nimia ciborum parcite, ne corpus debito alimento fraudetur ; non ideo tamen velim, ut alimenta capiantur in pondere, numero, & mensura, sed ea moderatione, ut stomachus gravamen, & distentionem non sentiat, sed persæpe inter illecebras & gratos sapes, quibus gustus percellitur, gravitatem non advertimus, nisi postquam e mensa surrexerimus. Hanc difficultatem iusta mensura cibos capiendi, docte non minus quam eleganter adnotavit D. Augustinus Libro 4. contra Julianum his verbis: *Fam vero cum ad usum ventum fuerit necessaria voluptatis, per quam reficimus corpus, quis verbis explicet, quemadmodum nos modum necessitatis sentire non sinat, & ipsum limitem procurandæ salutis, si qua adsint delectabilia, rapiendo abscondat & transeat, putantibus nobis satis non esse, quod satis est, dum libenter ejus provocationibus ducimur, existimantibus nos adhuc agere negotium valetudinis, cum agamus potius voluptatis ; ita nescit cupiditas, ubi finiatur necessitas.*

CAPUT V.

Cibaria, quæ ad bonam valetudinem sunt minus apta, Principibus magis usui esse; de cibis primæ & secundæ mensæ quadam adnotantur; quid sit apud Hippocratem carnes esse leves ad stateram, quid apud Aristotelem vinum ethicum.

QUod vulgo dici consuevit, nimirum quod persæpe meliora videamus, & deteriora sequamur, id in conviviiis omnibus, & potissimum in Principum mensis, magis usu venit; cibaria etenim, quæ aptiora sunt ad valetudinem tuendam, & utiliores succos præstant, fere neglectui sunt, & alia exotica & peregrina, ac difficilis coctionis, seu pravi succi, magis appetuntur & exquiruntur. Panis, cibus omnium communis, si quasdam ferinas gentes in extremo Septentrione excipias, quas Ichthyophagos vocant, qui piscibus victitant, in Principum mensis locum quidem primum habet & ultimum, nam, quamvis sit *tener & niveus, mollique filigine factus*, parum de illo degustant Principes, & quandoque solum mollior illius pars ad extergendos inunctos digitos inservit. Hoc tamen in omnibus conviviiis laute & opipare instructis, in quibus abundant opsonia, exiguum panis ab-

absumitur. Sic quando Servator noster quatuor fere hominum millia septem panibus hordeaceis & quinque piscibus saturavit, illius discipuli de panis fragmentis duodecim collegerunt cophinos, nulla de piscibus mentione facta.

In mensis itaque Principum levem habent gratiam *dona laborata Cereris*, non ita Bacchi, Pomonæ, & venatricis Deæ munera. Panis igitur ex laudabili tritico bene fermentatus, subactus, ac rite coctus, firmum & vitale alimentum præstat magis, quam quodcumque aliud cibi genus, ita ut eo solo, & aqua possint vivere homines:

Satis est populis fluviusque Ceresque,
ajebat Lucanus. Sic Juvenalis quoque *panem, & circenses*. Ubi enim populi frugibus, & spectaculis abundant, uti olim populus Romanus, felicem vitam degunt. Sic vidimus hoc anno, quanta calamitate tota pene pressa fuerit Europa ob annonæ charitatem, quam algidissima hyemis constitutio, cui nullam aliam similem priora secula viderunt, invexit frugibus radicitus exustis. Hinc nulla cura bonos Principes magis fatigavit, quam, ut quolibet pretio fruges aliunde exquirerent, quibus subditos suos, tanquam filios, pascere.

Locus egregius extat apud Hippocratem in primo Epid. *Imbecilliora cibaria brevem vitam habent*; locum hunc subobscurum egregie in-

terpretatur Valesius, ut uno quidem modo
 pro debilioribus cibis intelligendi sint ii, qui
 sint facilis coctionis, quia facultati commutan-
 ti parum resistent, & hujusmodi cibos brevem
 vitam habere, quia parum maneant in corpo-
 re, cum, uti ex Aphorismo. *Eorum, quæ*
velociter nutriunt, veloces quoque fiunt excre-
tiones, altera vero interpretatione, quod im-
 becilliora cibaria brevem vitam habeant, ni-
 mirum quod paucum alimentum præstando
 brevitatem quoque vitæ præstent. Panem ita-
 que laudatissimum succum humanis corporibus
 suggerere, qui ob similitudinem partibus ap-
 ponatur, & firmiter adhæreat, ac propterea
 ad sanitatem, & longævitatē multum con-
 ferat, consentiunt omnes. His licet adjicere,
 panem bene coctum, qualis est nauticus,
 corruptioni non esse tam facile obnoxium,
 sicuti cætera alimenta, veluti carnes, pisces,
 & fructus. Panis ad longum tempus asserva-
 tus non putrescit, & vim nutriendi retinet,
 panis ergo, quem primum & communem ho-
 minum victum, & etiam apud primos paren-
 tes in usu fuisse deducunt nonnulli ex illo Ec-
 clesiastici: *Initium vitæ hominis, aqua, panis,*
vestimentum, cæteris alimentis præferendus est
 & intermiscendus; quare non immerito Veru-
 lamius panem ciborum firmamentum appel-
 labat. Salubre consilium itaque fuerit Princi-
 pibus, ut pane vescantur rite parato, illum
 bene

bene permansum, & salivali fermento imbutum cibis intermiscendo, cum aliqua quidem proportionem ad reliqua edulia, non ea tamen, quam excogitavit M. Ficinus de Studioforum Sanitate tuenda Libro secundo. *Panis*, ajebat ille, *esto duplus ad potum, triplus ad carnes, quadruplus ad pisces*: ingeniose quidem, sed hujusmodi legibus arctari non decet eum, qui bene valeat, & suæ spontis sit, quales sunt Principes. Augustus perfusum frigida panem pro potione in siti sumere solebat; idem panis unciam cum paucis uvæ duracinæ acinis quandoque edebat, quippe vescebatur ante coenam quocumque tempore & loco, quod stomachus desideraret, Auctore Suetonio.

Quantum autem partium spirituosarum contineat panis bene fermentatus, norunt Chymici, qui ex illo spiritus acido: volatiles educunt, egregium balsamum ad stomachi fermentum hebetatum renovandum, qua de re legi meretur Etmullerus. Hanc ob causam inter alimenta nihil est, quod stomacho pene sit magis familiare, ut in sanitatis statu neminem capiat panis fastidium, imo in statu morbofo pro argumento proximæ sanitatis accipiatur, si æger incipiat panem appetere. Observatione dignum est, quod si quidam sunt vini abstemii, & alii propter quandam Idiosyncrasiam, a quibusdam cibis summe

me

me abhorreant, uti a caseo, pomis, ovis, aliisque rebus, nullus fere observatus fuerit, panis abstemius, præter puellam quandam cujus meminit Bruyerinus, quæ in Gallia Belgica cum sexdecim annorum esset, nunquam panem degustavit, imo si illius momentum in fero lactis, quo maxime delectabatur, positum fuisset, illico nausea tentaretur. Neque ratione & auctoritate caret, eorum, qui paucio pane & multa carne vescuntur, foetere animam; caro enim, utpote ex sua natura corruptioni obnoxia, non nisi succos ejusdem indolis potest suggerere, si nimius sit illius elus; refert Bruyerinus Libro 6. de re cibaria, se novisse literatum hominem, cui hoc peculiare fuit, multis carnibus, paucissimo autem pane vesci, ideoque foetidissimum oris halitum illi contigisse. Revera nullus odor gratior est præ cæteris alimentis, qui spiritus recreet, quam panis odor e furno recenter extracti.

Carnium usum quod spectat, non raro a Principibus hac in re graviter peccatur, dum carnes animalium domesticorum respuunt, & ferinas ac sylvestres magis appetunt, quæ non solum a natura humana alienæ sunt, sed difficilis coctionis, quales carnes sunt cervorum, damarum, & caro apri, quod a Satyrico suorum temporum luxum sugillante, dicitur *animal propter convivia natum*. Observatione dignum est, quod tradit Hippocrates secun-

secundo de Diæta, ubi damnat carnes *graves in ore, ad stateram*; P. Martianus locum hunc obscurum explicans, ait carnes omnes, quarum gravitas in ore percipitur, & ad stateram manifesta, hoc est, quæ data paritate molis aliis gravior est, duræ coctionis esse, & stomacho ponderosas, in quo censu referuntur carnes bubulæ, suillæ, atque etiam leporinæ, hoc idem dicendum de piscibus marinis durioris & densæ carnis, & de avibus aquaticis, quæ fortiores stomachos exigunt, & corpora magis exercitata, quod in Principibus non evenit, qui in otio potius, quam labore ævum traducunt. His addendum, carnes hujusmodi ad stateram graves ex observatione Sanctorii in Statica, difficilius esse perspiratus, quam carnes leviores, quales sunt carnes vervecinæ. Quare alimenta hujusmodi, licet coquorum mangonio gustui sapiant, crassiores succos suggerunt, in vasis sanguiferis & visceribus infarctum, & obstructions generant. Solent quidem hujusmodi carnes duriores & aliquot dies asservari, ut teneriores fiant, ac per æstatem in conditoriis nivium teneri, ad macerationem & putrefactionem fere, quod non adeo laudandum, nam persæpe proxima corruptione multum de spiritu vitali illis decedit, ideo ab Hippocrate secundo de Diæta probantur magis carnes recentiores, utpote salubriores. Ad tene-
ritudi.

ritudinem vero ipsis conciliandam , carnes hujusmodi duriores flagellandæ ac perdomandæ , fractis enim illarum fibris molliores fiunt , & stomachico fermento minus rebelles.

Utiliores quoque sunt carnes volatiliū , quæ liberiore cœlo & naturalibus pascuis suis fruuntur , quam altilis & cortales , ut vocant , quæ quidem pinguiores sunt , sed minus salubres , utpote minus exercitatæ ; summam carnes omnes laudantur , quæ facile perspirant , quales sunt vervecis , ex observatione Celeberrimi Sanctorii , & carnes omnes , quæ , uti agebat Hippocrates , ad stateram leves sunt , ut quæ multum aeris substantiæ contineant , quod ob faciliorem perspirationem Principibus præsertim , quibus corporis exercitatio non adeo familiaris est , valde conducit. Necessarium itaque foret , Principes , quibus magno cultu & apparatu ex variis carniū generibus instructæ sunt mensæ , sive a suis Medicis , sive ab ipsa experientia edoctos esse , quæ carnes stomachum magis gravent , quæ coctu faciliores sint , & alvo magis secedant , quod etidem de piscibus dicendum , cum quibusdam anni temporibus pisculentos dies agunt , ne postea jam saturi , cum ad frigidas mensas fit transitus (sic enim veteres secundas vocabant) ad nova gulæ irritamenta aqualiculum nimis onerent.

Post.

*Postquam exempta fames & amor compres-
sus edendi,*

Fit strepitus, mensæ succedunt dona secunda.

Sic præsto sunt, qui magna celeritate alio ad-
portent, quidquid culinam redolet, & longo
ordine inferant, quæ lassatæ voluptati sola-
men aliquod apta sint adferre, quare tempo-
ris momento nova metamorphosi apparet
mensa instructior, quam antea. Mos hujus-
modi in Italia, rerum omnium, quæ ad
luxum spectant, feracissima, in Aulis Princi-
pum perantiquus est. Mensæ Syracusanæ &
Italicæ præ cæteris lautiores celebrabantur, ut
etiam adagii loco essent, quoties lautam men-
sam quis vellet innuere. Sic Plato in Epistola
ad propinquos Dionis, negat, sibi felicem il-
lam vitam in Siculis Italicisque mensis ac reli-
quis voluptatibus sitam unquam placuisse.
Athenæus quoque in deipnosophistis inter opi-
paras mensas, & omni deliciarum genere re-
fert Italicas refert.

Ad mensas itaque secundas, in quibus vi-
dere est miro & eleganti ordine disposita va-
ria bellariorum & cupediarum genera, ace-
taria, olera, fructus quoscumque peregri-
nos, ab Alcinoi hortis, si licet, usque dedu-
ctos, atque omnia, quæ coquorum ingeniosa
manus figurare didicerit, periclitatur tempe-
rantia, & confectarie bona valetudo. Quo-
niam autem a pinguioribus in prima mensa in-
fractus

fractus est appetitus, ut plurimum in secunda ad illum acuendum, ab acidis subsidium quæritur. Lactuca ex variis acidis, & salis quoque parata primum locum mereri solet, more Veterum, apud privatos tamen homines & vulgarem gentem nostra hac ætate prima mensa in usu esse consuevit. De hac Martialis

*Claudere quæ cœnas Lactuca solebat avorum,
Dic mihi cur nostras inchoet illa dapes?*

De fructibus hoc adnotare licet, quod Principes nunquam fructus edant in tota sua maturatione & integritate, nam ad illorum mensas, quæ solum raritate & pretio æstimantur, fructus apponi solent aut præcoces, aut serotini, præcoces acerbiores sunt, & crudos succos generant, serotini fatui sunt, nullius gratiæ & bonitatis. De ficibus hæc habet verba Hippocrates in secundo de Diæta: *Prima ficus pessima*. Dominum suum itaque admoneat oportet Medicus, ut ab immodico fructuum fugacium esu sibi temperet, quales sunt ii, quos horreos vocant, & nascuntur sub Ora & Opora, Oram autem & Oporam Græci vocabant tempus illud, in cuius medio oritur Canicula, quod quadraginta dierum est, de quo Galenus pluribus in locis, ut in secundo de Alim. Facult. & tertio Aphor. 14. fructus enim huiusmodi corruptioni facile sunt obnoxii, & biliosas diarrhœas per æstatem inducunt,

ducunt, unde Galenus in libro de Vitio & Bon. succorum, ob illorum usum immoderatum se bis ægrotasse ingenue fatetur. Absit tamen ut illorum usum improbare audeam, quos nimirum ad sitis & æstuantis stomachi solamen natura genuit, si nive seu aqua perfrigerati assumantur, eo tempore, quo

Procion furit

Et Stella vesani Leonis

Sole dies referente siccos.

Quoniam autem nivis, qua carere mentas Principum monstrum esset, facta est mentio, non improbatur moderatus illius usus, sed abusus, tanquam summe noxius, damnatur. Profecto potiones illas & sorbitiones ex acido citri, limonum cum sacharo ad congelationem usque, quas ingeniosa sitis commenta est, nemo sanæ mentis unquam laudavit, dum ad illarum descensum horrescunt viscera, & occalescit stomachus, & paulo post molestior fit sitis. *Nix sitim facit*, ajebat Rhasis Libro vigesimo primo, Tract. quinto, quod efficit, dum palati poros & fontium salivalium, unde serosus latex jugiter emanat, occludit. Veteres in conviviis pro more habuisse, frigidam & calidam aquam potare, satis notum est, ut ex Martiali

Caldam pascis aquam, sed nondum frigida venit;

imo quod mirum est, aquam calidam in deli-

ciis habebant, qualis luxuriæ species nostra ætate obsolevit. Priscos homines aqua gelida & calida usos fuisse facile crediderim, ut noxam, quam frigida potus induceret, calidæ potione eluerent & emendarent, Hanc tamen consuetudinem calidam potandi, non adeo laudabat Martialis, sic enim ille

Possideat Lybicas messes, Hermumque, Targumque,

Et potet calidam, qui mihi laudat aquam.

Equidem si rectior esset nivis usus, atque ut Juristæ solent dicere, cum moderamine inculpatæ tutelæ, pro singulari beneficio a Divina bonitate, ad repellendam æstuantis aeris violentiam, nix esset accipienda, in locis præsertim calidioribus, ut in Sicilia, Regno Neapolitano, ac tota fere Italia, tum pro sanis, tum pro ægris corporibus. Ubi enim, uti aliquando evenit, cum per hyemem, vel paucæ nives, vel nullæ e cœlo delapsæ fuerint, ac propterea nivalis annonæ caritate laboretur, annus ille pro nefasto habetur, nec observatione caret, quod in hujusmodi casu longe plures & graviores morbi vagati fuerint, quam cæteris temporibus. Perantiquum fuisse nivis usum etiam apud Judæos, habemus ex Proverbiorum libro: *Sicut frigus nivis in die messis, ita legatus fidelis, ei, qui miserit eum, animam requiescere facit.* Judæis autem nivem suppeditabat Mons Libanus, quem

quem Tacitus Hiftor. libro 5. præcipuum montium in ea regione effe ait, & mirum dictu tantos inter ardores opacum fidumque nivibus, ac in tanta copia, ut Jordanem amnem alat & fundat. Sicuti autem non modica funt bona, quæ ex nive proveniunt, fi quis bene utatur; ita non pauca & vulgaria funt mala, quæ ab immoderato illius ufu promanant, quæ recensuit Hippocrates 5. Aph. 18. & 24.

Magna itaque cautione opus est in re, quæ tam suaviter gustum percellit: perdifficile est enim, ut quis sibi temperet, ubi fiti urgetur & gelidas potiones habeat in promptu, ne illas affatim hauriat, quod sane periculosum est, præsertim si corpus antea fuerit excalefactum, cum exempla non desint illorum, qui post gelidæ potionis haustum syncope correpti fuerint, & non secus ac epoto veneno repente interierint, attamen tam gravis noxa vitari, aut saltem corrigi potest, si sorbillatim potiones hujusmodi gelidæ assumantur, dum enim in ore paulisper detinentur, ac lente per oesophagum descendunt, multum de suo rigore deponunt, & stomachus in antecessum per communicationem refrigerium persentiscit, quam cautionem valde commendat Tschirnhausis in suo eleganti libro *Medicinæ Mentis & Corporis*, ubi refert, pluries ausum fuisse a vario corporis exercitio adhuc æstuantem, aquis artificio congelatis se refi-

cere, absque ullo; quod ob id senserit, incommodo, eo quod ob nimiam, qua palatum afficit, frigiditatem, non nisi pauxillum singulis vicibus assumeret, ubi ex adverso ait se quosdam vidisse, in simili statu cerevisiam avidius & copiosius inglutientes, in gravissimos morbos fuisse collapsos, a quibus vix liberari potuerint.

Nihil porro est, quod Principum valetudini, vel clanculum vel aperte, sit magis hostile, quam vini potus, si immoderatio sit illius usus, neque solum valetudini, sed etiam famæ & existimationi. Satis nota sunt magnorum Virorum exempla, quibus bibacitas probro fuit, & rerum gestarum gloriam obumbravit, uti Alexandro Magno, cujus in vino intemperantiam ut cohiberet, Androcides vir sapientia clarus, referente Plinio libro 14. cap. 5. sic illi scripsit: *Vinum potaturus Rex, memento Te bibere sanguinem terræ.* Catoni quoque Censorio Viro objiciebatur ebrietas. Vitium hujusmodi latere non porest, eoque minus in Principibus, adeo ut facile in vulgus dimanet, & scommatibus interdum derideatur. Sic Tiberius Nero, Biberius Mero vocitari consueverat. Vinum equidem si moderate potetur, magnas præstat utilitates ad corporis vires confirmandas, sed eodem nihil perniciosius, si modus absit. Naturam enim ignis habet, quo nihil est utilius, & eodem nihil nocentius.

centius. Magnates & Principes Viros podagra & nephritide, cognatis affectibus, & hæreditario jure a Parentibus in filios transferri solitis, sæpissime infestari, nemo non novit; quare Lucianus in sua Tragopodagra longam seriem Heroum, quos Poetæ celebrant, podagra laborantium recenset. Quantum virium utrique affectui generando & alendo habeat vinum large haustum, ipsamet experientia satis palam facit, dum tartaro suo, cujus prægnans est, articulus duram & lapideam materiam affigit. Ut ergo Principes hospites tam infestos ab Aula arceant, vino quidem utantur, sed modicæ naturæ sive limphato, cavendo a vinis meracis, & quæ magis commendantur. Laudatur vinum vetus defæcatum *edentulum*, ut ipsum vocat Plautus in Pœnulo, quod non mordeat in planitie potius, quam in collibus natum, minus enim tartari in sinu suo recondit, summatim vinum modestum atque ethicum, hoc est boni moris; liceat mihi hoc uti vocabulo, quo usus est Aristoteles in Rhetoricis οἶνος ὁ ἡθικός. Theophrastus 6. de Causis Plant. ait, *id vini genus celerius purgari, & consistere, quod sit tenuius & quasi vitii mixtura immune*, Gaza, & Hermolaus Barbarus de Vino bene morato intelligunt; non desunt tamen, qui οἶνον illud ἡθικόν de vino percolato intelligendum velint ἀπὸ τῆς ἡθικῆς.

ἡθελον. Vina itaque sint, sive ex sua natura, morata, ac tenuia, sive sacco percolata, ac ut ita dicam castrata, nam *sacco*, ut ait Plinius, *vini franguntur vires*. De vino percolato hoc adnotare licet, quod in dolio repositum non ebullit ut reliqua vina, quæ in suis vasis ad menses integros magno strepitu ebulliunt, ac præcipue si meraca sint, nam in percolatione vina multum fæcis & tartareæ materiæ sacci parietibus hærentis relinquunt, quæ in causa sunt, ut vina non percolata ad aliquod tempus effervescent, nec conquiescant, nisi postquam facta fuerit conveniens per superiora despumatio, & crassiorum partium in fundum præcipitatio. Id habent etiam notatu dignum vina percolata, quod elutriatione non indigeant, nec per æstatem pendula fiant, neque dolii parietibus tartaream materiam affigant, quare pro tartaro, cujus in re medica tantus est usus, obtinendo, nunquam aperiuntur dolia, in quibus asservatum fuerit vinum percolato. Ulterius hac gaudent prærogativa, quod non expectandum, ut veterascent, post enim duos vel tres menses in potu usui esse poterunt. Hujusmodi vinum igitur ex optimis uvis non in collibus, sed in planitie, non adeo tamen ab iis distante paratum, aptius erit ad mensas Principum pro valetudine tuenda, & pro podagricis ac pro nephriticis affectibus, quantum licet, arcendis. Nolo itaque Principum

pum mensas carere vino, sed habeant vina, quæ sanitati insidias non struant, sed vitales spiritus blande & sine noxa reficiant. Non desunt Regum & Imperatorum exempla, qui hac in re sobrietatis ac temperantiæ egregium specimen reliquere; Julius Cæsar, Suetonio teste, vini parcissimus fuit, Augustus quoque, eodem referente, in Castris apud Mutinam non nisi ter supra coenam bibebat, e quibus Suetonii verbis, vini Mutinensis agri præstantiam licet deducere, quamvis enim Augustus suæ valetudinis studiosus fuerit, attamen ter tantum super coenam bibisse magnum fuisset sobrietatis exemplum, quare fas est credere vini generositatem, quod Mutinenses colles gignunt, cognovisse, ac propterea tam singulari temperantia illo usum in coena fuisse. Mehercule vina Saxolensia, Florianana, Spetiana, Etruriæ vinis celebrioribus nullatenus concedunt. Neque unicum est hoc beneficium Mutinæ a Deo concessum, ea enim civitas, præter optima vina, & aeris salubritatem, habet etiam optimas aquas, & quod præcipuum est & ad veram felicitatem viam sternit, habuit semper, & habitura est optimos Principes.

CAPUT VI.

*Nemini magis, quam Principi, pro
conservanda valetudine necessa-
riam esse quotidianam cor-
poris exercitationem.*

SI verum est, quod scripsit Hippocrates li-
bro 3. de Diæta, eam esse exercitationis
vim, ut in commodatione quadam inter la-
bores & alimenta sanitatem positam esse vo-
luerit, *considerandum est, ait ille, utrum ci-
bus superet labores, aut labores cibos, aut mo-
derate inter se habeant, utrum enim tandem su-
peretur, morbi fiunt, ab æqualitate autem in-
ter ipsa mota sanitas adest*: Igitur sicuti quo-
tidiana alimenta ad vitam & sanitatem ser-
vandam sunt necessaria; ita etiam quotidia-
num exercitium ad sanitatis custodiam erit
æque necessarium, ut inter hæc duo propor-
tione sublata sanitatem corruere necesse sit.
Si enim modicus sit cibus, & immodicus la-
bor, atteruntur vires; ac si multum sit ali-
mentum, ac pauca exercitatio, cumulantur
excrementa, & sensim nobis non sentienti-
bus, magni fiunt morborum apparatus. Re-
cta itaque victus ratio, & moderatum exerci-
tium, mutuo se debent excipere, ut sanitas
consistat: præcessisse tamen alimenta & in-
choatam coctionem æquum est, nam ut ex
Hippocrate in Aphorismis, *ubi fames, labo-
randum*

vandum non est. Apud Persas exercitium & victus ita colebatur, ut turpe putaretur spueri, nares emungere, uti refert Xenophon in Pædia Cyri libro 1. certissimo apud ipsos intemperantiæ in victu argumento, quod nostra quoque tempora ejusdem labis coarguit, dum non solum frequenter expuere, & nares emungere, pro sanitatis studio habemus, sed Nicotianæ fumo, masticatione, & pulvere, nares & fauces continuo provocamus ad congestas impuritates excernendas, quæ non cumlarentur, si vitam magis frugalem, & minus desidiosam ageremus. Natura equidem commodis nostris satis intenta, alibi quam in facie aptis emissariis nos instruxit ad excrementa, tum crassa, tum tenuia egerenda, sed nos organa odoratus & gustus ad fœda ministeria traduximus. Contra hujusmodi Hippocratis præceptum a Principibus frequentissime peccari satis patet, unde fit, ut non raro hanc ob causam a sanitatis statu facile decident.

Corporis itaque exercitatio pro sanitatis studio si ulli necessaria est, maxime Principibus, quibus ob lautiores cibos & multi nutrimenti, necesse foret, ut ita dicam, cibos a laboribus superari, ut æqualitas illa & proportio, quam Hippocrates optabat, obtineri posset. Varia sunt exercitationum genera; illud tamen exercitium præferendum, quod à

principio intrinseco ortum ducit. *Omniū vero motuum optimus ille est*, aiebat Plato in Timæo, *qui in semet ex seipso fit: Nam & mentis & totius ipsius motioni cognatissimus est: Qui vero ab alio fit, deterior.* Vehi curru, navi, sella gestari, fricari corpus, sunt quidem motiones corporis, sed a principio extrinseco, nec tales sunt, ut ex iis ea beneficia consequantur, quæ a motu musculari obtinentur, uti ex deambulatione, cursu, & quacumque alia spontanea corporis motione; ex convenienti enim corporis exercitatione sopitus calor excitatur, circulus sanguinis promoveatur, alimenti in singulas partes æqualior est diadosis, ac liberalior est perspiratus, atque obstructions in visceribus, & vasis sanguineis, si quæ sunt, expediuntur. *Disruptum est lien, ambula*, aiebat Plautus in Curculione. Recte sane ac eleganter in hanc rem Celsus Libro 1. Cap. 2. *Ignavia maturam senectutem, labor longam adolescentiam reddit.* Summatim humanum corpus, uti de fama Virgilius,

Mobilitate viget, vires acquirit eundo.

Princeps itaque, cui cara sit valetudo, non minus cogitet de cibo quotidie sumendo, quam de quotidiana exercitatione: laudatur deambulatio matutina ante cibum, sub dio magis, quam sub tecto, cœlo tamen sereno, nec a ventis perflato, sive vespertina ante

cœ-

coenam ; *labores cibos precedant* , aiebat Hippocrates.

Quædam sunt exercitationum genera , quæ Principibus magis sunt propria , uti venatus , equitatio , saltatio , ex quibus multa beneficia obtinerent , si frequentius iis uterentur. Venationis studium antiquitus , ab ipsa juventute Principibus satis familiare fuit , ut illis pudori esset , nisi arcum tendere , feras insectari , sagittas ad scopum collimare exacte nosset , atque hac in re cæteris præcellerent. Sic Achillem legimus a Thetide Chironi traditum , qui illum in venationis studio instruxit , ut feras confectari in silvis , & in præruptis montium jugis cum apris & fortioribus belluis concurrere assueverit , quo pacto fortis & egregius bellator ad bellum Trojanum est acquisitus ; venatio enim est rudimentum quoddam ad militarem disciplinam , in qua instructum esse decet Principem. Cum ergo venatus multa habeat commoda , magnoque sit oblectamento , id præcipue emolumenti habet , quod ad sanitatem multum conferat , sive enim equitando , sive pedestri itinere per loca aspera & prærupta feras scrutando , corpus variis motibus exerceri necesse est , & incallescere , ut quæ aliquam gravitatem capiti , stomacho , ac visceribus inferebant , facile per transpiratum diffentur.

Præter beneficia , quæ a venatione protuenda

tuenda valetudine referunt, non modicam laudem quoque a poetis & scriptoribus promereri consueverunt propter dexteritatem & sagittandi peritiam, uti Æneas a Virgilio, cum septem cervos in Lybico littore pro septem navibus suis, sagittis occidit, Domitianus a Martiali ob feras occisas, Gratianus ab Ausonio ob leonem interemptum. Hac in re digna est, quæ legatur Epistola Sidonii Apollinaris, in qua Theodoricum Gothorum Regem, venandi & sagittandi peritissimum describit, ait enim illum venatione nuntiata processisse arcu lateri innexo citra gravitatis regiae offensam, & muliebri credidisse, arcum ab alio tensum accipere, insinuat enim e regione capitibus, arcum magna vi intendebat, mox spicula capiebat, implebat, expellebat: ut ipsius scriptoris verba referam, *quod cupias percuti, prior admonet, eligis quid feriat, quod elegeris ferit; etsi ab alterutro errandum est, rarius fallitur figentis ictus, quam destinantis obtutus.*

Equitatio quoque exercitationis genus est Principibus valde conveniens, imo necessarium. Nisi enim didicerit equum prompte conscendere, illique apte insidere, ac fræno regere, non parum periclitabitur: Equi enim adulari nesciunt, nec Principes a cæteris distinguunt, pauci nimirum sunt Bucephali. Mirum sane, quantum gratiæ ac favoris apud popu-

populos sibi adsciscat Princeps, forti & spumanti equo decore insidens, cum in publicum procedit. Statuæ equestres priscis & nostris quoque temporibus magnis Viris in foris & publicis viis statui consueverunt. Motus autem corporis per equitationem, quæ semper habet aliquam concussionem adnexam, magnæ est utilitatis, crassos humores stagnantes, è loco dimovendo, eosque simul excernendo. Curavi olim equisonem Mutinensem, qui cum acuta febre laborasset, ob intemperantiam & nimiam aquæ potionem, factus est lienosus & turgido ventre, adeo ut de hydrope timeretur, nec ullo remedio venter detumesceret, suavor illi fui, ut ad solitum munus equos domandi rediret, quo pacto perfecte convaluit, & adhuc vivit. Ad valetudinem ergo servandam Principibus commoda erit frequens equitatio, quam in morbis chronicis maxime commendat Thomas Sydenham. Quod si hoc exercitii genus remedium curativum est, erit quoque præservativum a morbis, nam ex Hippocrate in libris Epidemiorum, *quæ facta tollunt, ante facta fieri prohibent*. Olim certe equitatio Principibus magis familiaris erat, sicuti modo apud Persarum Reges solenne est Legatos equitando audire; nunc autem mos inolevit, ut super regales currus in publicum procedant, seu in rhedis sedentes, aurigare pro more habeant.

Equi-

Equitatio tamen habet etiam sua incommoda. Ubi enim adsit aliqua dispositio podagrica, aut nephritica, & vesicæ affectio, non parum noxia est: quare Hippocrates in libro de Aere, Aquis, & Locis, agebat, Scythas ischiadi obnoxios esse, quod super equos quotidianam agerent vitam. Infœcundos quoque homines ex nimia equitatione, fieri ibidem asserit Hippocrates, ex nimia scilicet renum & vasorum spermaticorum concussione, ut etiam hanc ob causam oriantur aliquando gonorrhæ. Si tamen equitatio moderata sit, & placida super equos gradarios, quorum copia Principibus non deest, non parum conducit ad corporis salubritatem: est enim, ut ait Galenus 2. de Valetudine tuenda Cap. 8. exercitatio mixta ex gestatione & opera, qui enim equo insidet, musculos intentos, & in quodam motu tonico exercitos habeat oportet, quare equitatio ex sui natura, apta est ad calorem nativum augendum, & ad excrementorum inanitionem promovendam, stomachi quoque robur non parum confirmat, sensuum instrumenta repurgat, & acutiora reddit: quare in surditate, in capitis dolore, a Tralliano commendatur.

Creditur quoque equitatio plurimum valere ad crura crassefacienda, quam ob causam refert Suetonius, Germanico, cui graciliora crura

crura objiciebantur, Medicos suasisse, ut equitationi indulgeret. Cujus rei rationem esse crediderim, eo quod crura in equitatione super stapedes multum operentur, etenim qui sæpe equitare solent, musculos & fibras crurum intentos habeant necesse est, ideoque sanguis, quem suggerunt arteriæ, inibi detineatur, nec tam facile per venas refluat, sicque partes illæ uberius alantur, atque in mole augeſcant, qualis ratio quoque militat in cæteris partibus, quæ magis exercentur, quod satis patet in pistoribus, quibus amplæ, & crassæ sunt manus; *exercitium* enim, ut ait Avicema, *membrum magnificat*. Nisi itaque Princeps noxam ullam præsenſerit in renibus & articulis, commodæ & placidæ equitationi in gratiam ſanitatis indulgeat, & assueſcat, ut ſi ad aliquam militarem expeditionem ſuſcipiendam aliquando cogatur, ad hujusmodi exercitium aliquam habeat assuetudinem.

Eſt & alia exercitatio Principibus ſatis conveniens, atque utilis ad institutum noſtrum, licet ab ipsis ad ſimplex oblectamentum ſuſcepta, ſaltatio ſcilicet, & choreas agere, cum enim exercitatio hujusmodi alternationem habeat, corpus & vires non valde ſagitat, & eadem affert beneficia, quæ a cæteris exercitationibus obtinentur, nimirum caloris & ſpirituum exſuſcitatio, corporis

poris excussio, artuum ad varios motus agilitas & promptitudo. Solenne est, Principes in puerili ætate ad saltationem & choreas instruere, ut grandiores facti, publice sui corporis elegantiam & maiestatem præ se ferant, adeo ut Principi, huiusce exercitii ignaro, turpe sit & indecorum, nescire ad harmonicos concentus pedes movere. Hanc ob causam, uti memorat Herodotus, Hippocles Atheniensis, Agaristæ Clisthenis Sycioniorum Tyranni filie matrimonio excidit, cum ignave & scurriliter saltavisset. Scipio saltatione maxime oblectabatur, in provectioni etiam ætate: nam, ut refert Seneca de Tranquillitate Animi, *triumphale illud & militare corpus movi ad numeros, non molliter se infringens, sed, ut illi antiqui solebant, inter lusum ac festa tempora virilem in modum tripudiare, non facturi detrimentum etiamsi ab hostibus suis spectarentur.* Commoda & utilitates non referam, quæ tradit Lucianus de Saltatione adversus Cratonem, qui exercitium istud tanquam effœminatum & viro indignum calumniabatur; beneficium certe, quod ex illo refertur, non parum confert ad animi hilaritatem & corporis quoque salubritatem. His addere licet, quod saltatio Principem instruere possit ad arma tractanda, & in acie fortiter pugnandum. De Epaminonda Thebanorum Duce legitur, saltatione delectatum

tum fuisse, existimante hoc pacto corporis agilitatem conciliari, ut, quando pugnandum sit, eo promptiores sint homines. Merionem Cretensem, Trojano bello mira dexteritate & concinnitate corporis in acie pignantem, hancque ob causam Græcis & Trojanis notum, Homerus celebravit, Saltatorem illum appellans. Equitatio itaque & saltatio in quocunque Principe rudimenta sunt ad bellicas artes, in quibus instructos esse oportet, qui ad imperandum sunt nati.

Gestatio in sella, præ laudatis exercitationibus, non multas habet vires, attamen laudabilior semper est qualiscunque corporis motio, quam simplex sessio aut statio, quæ vires potius fatigat, quam roboret, dum in statione muscoli crurum & femorum in motu tonico perstant, quam ob causam varices in cruribus interdum oriuntur, unde Juvenalis, *Varicosus fiet Haruspex*, cum haruspices diu stare circa extispicia pro more haberent. Navigatio interdum utilis erit, & salubrior esse creditur in mari prope littus, ob siccas exhalationes, quam in fluviis & stagnis. *Navigatio in mari prope littus, Inambulatio prope mare satis commoda*, proverbium Græcum erat, quod in Symposiis refert Plutarchus. Deambulationem præ cæteris exercitationibus valde commendat Hippocrates 2. de Dieta, præsertim matutinam, & aliquam etiam a

cœna sumpta. Phædrus apud Platonem ex sententia Acumeni Medici inambulationem in loco aprico extra Urbem iis præferebat, quæ fiunt intra Urbis pomœria, forsan quoniam inibi purior sit aer.

Ludus parvæ pilæ, apud veteres satis usitatus, a Galeno pluribus in locis commendatur, cujus usus quoque nostra ætate satis familiaris est; quare Romanos Cæsares non puduisse publice se etiam exercere pila & folliculo, Scriptorum monumenta testantur; sic Vespasianus, qui prospera usque ad senectam valetudine usus est, sæpe exercebat in sphæristerio, teste Suetonio. Antoninus quoque Imperator, ut ex Eutropio habemus, inter palæstritas non raro visus est. Gustavus Adolphus, egregius ille bellator, cui vincere ludus erat, post relatas victorias adhuc calens a cæde, spectantibus exercitus sui Primoribus, folle ludebat, ut refert Catarinus ab Avila. Quantum itaque conferant moderatæ corporis exercitationes ad prosperam valetudinem tuendam, cum ad vitam quoque valetudinariam diu producendam multum possint, exemplo esse poterit Herodicus ille Artis Gymnasticæ repertor, qui licet pro exemplari valetudinarii hominis traduceretur, attamen lineæ vitam ad seculum usque hoc pacto produxit.

Inter exercitationis genera non immerito recensetur venereorum usus, legitimus tamen,

men, quem Tiberius Clinopalem vocabat, verum hac in re non mediocri temperantia opus est, hoc enim exercitium si modum excedat, corporis vires atterit, & animæ ipsius systasim concutit; si tamen modus adhibeatur, non prorsus inutilis est, spiritus enim exsuscitat & alacriores efficit. Egregie sane in hanc rem Celsus: *Concubitus neque nimis pertimescendus, neque nimis concupiscendus, frequens corpus dissolvit, rarus excitat.* Cum ergo eos, quibus cæteris imperare fors dedit, nihil magis dedeceat, quam coelibatum profiteri, nihilque subditis sit optabilius, quam aulam videre liberis plenam, bonum Principem, ubi justam ætatem adeptus fuerit, pro suscipienda prole decebit esse uxoratum, sed pro valetudine conservanda, non valde uxorium. Dictum elegantissimum Lycurgi hic placet apponere, quod Principibus magis, quam cuiquam videtur congruere. Quæsitus vir ille sapientissimus, cur in suis legibus sanxisset, ne maritus perpetuo cum uxore cubaret, sed ad certa quædam intervalla sejuncti degerent, respondit, se tres ob causas id statuisse, primam, ut viri alacriores essent, non semper uxoris lateribus hærentes, secundam, ut amor, inter conjuges interdum sopitus, revivisceret, tertiam, ut filii robustiores essent & vivaciores. Promovet quoque venereorum usus circularem sanguinis motum & vasorum am-

E 2

pliationem

pliationem , si moderationem conjunctam habeat ; norant id quoque antiquæ mulieres , quæ pro more habebant virgini , antequam thalamum ingrederetur , ut cum viro concumberet , filo collum metiri , mane autem eodem filo collum remetiri , ac , si illud non sufficeret , ad totum collum complectendum , gestientes proclamabant , ex virgine mulierem factam ; ad quam consuetudinem alludens Catullus in Nuptiis Thetidis & Pellæi sic ludit :

*Non illam Nutrix orienti luce revisens ,
Hesterno poterit collum circumdare filo.*

C A P U T VII.

*Regulam inversam somni & vigiliarum ,
Principum Aulis valde familiarem ,
ad tuendam valetudinem minime aptam esse.*

Lubricam esse Principum valetudinem , ac persæpe illos ægrotare , mirum non est , quando non in unum tantum , sed in omnia pene præcepta , quæ ad servandam sanitatem conducunt , ab iis graviter peccetur. Mirum est , inquam , cur non & sæpius & gravius ægrotent , adeo a communi vivendi ritu deviant , ut a cæteris sic distingui illis proprium videatur , quemadmodum Planetis naturale est in contrarium niti motu opposito illi , quo stellarum

rum multitudo constanti ordine movetur ab ortu in occasum. Huc quadrat illud Ovidii, qui finxit in secundo Metamorphoseon Solem de se ipso ita loquentem:

*Nitor in adversum, nec me, qui cetera, vincit
Impetus, & rapido contrarius evehor orbi.*

Si in malo rerum non naturalium usu ullus error ab iis committitur, maxime in somno & vigilia; ut plurimum enim dormiunt Principes, cum totus mundus vigilat ad opera intentus, vigilant autem, cum non solum homines, sed cuncta animalia in terris, & pisces quoque in mari somno indulgent. Ex hac regula inversa, nocte vigilandi, & die somnum captandi, quæ nullam proportionem habet cum naturæ legibus, num quicquam boni inferri possit, iisdem Principibus judicandum relinquo, satis enim liquet naturali ordine noctem quieti & somno destinatam esse; diem vero vigiliis & operibus. Dum volumus somnum captare, lucem, quantum possumus, arcemus, lux enim ex sui natura spiritus ad sensus externos allicit, & vigiliis infert, tenebræ somnum conciliant, qui spiritus ad interiora prolestat. Huc spectat Oraculum illud Hippocratis in primo de Diæta, *Lux Orco, tenebræ Jovi, lux Jovi, tenebræ Orco.* Non inepte propterea ab Hesiodo in Theogonia somnus noctis filius dicitur, & Nox Microcosmi, Vigilia vero Dies. *Noctis*

dormiendum, interdiu vigilandum, ajebat Hippocrates in libro Prognost. in cujus loci expositione Galenus hæc habet verba: *Temporibus Hippocratis non aliud fuit ex natura, aliud ex consuetudine, nunc vero divites e contrario agunt, tum in quibusdam aliis, tum somno, interdiu dormientes, noctu vigilantes*. Hanc consuetudinem invertendi tempus somni & vigiliarum, acriter increpabat Seneca: *Antipodas in Urbe habemus*, ait ille; Morem hunc itaque perantiquum esse constat, qui semper damnabitur, & semper retinebitur.

Apud Græcos, Ægyptios, Romanos, Magnatibus morem fuisse noctes majori ex parte insomnes traducere, cum amicis cœnando, ex poetis & scriptorum monumentis compertum habemus: mos enim illis erat cum domesticis modice pransitare, vel matutinis horis jentaculum aliquod sumere, mox cum amicis laute cœnare, in tricliniis discumbendo, qualem morem Judæi quoque a Romanis, quibus parebant, per assentationem recipere, unde Christus Servator noster in ultima cœna cum discipulis in triclinio discubuit, quamvis pictores antiquitatis ignari, quibus quidlibet audendi semper fuit potestas, illum sedentem in capite mensæ soleant depingere, non enim in sinu Christi potuisset Joannes somnum captare, neque Maria Magdalena, dum Christus in Betania cœnavit

apud

apud Lazarum , stans retro potuisset illius pedes lavare , nisi discubuisse , uti ex antiquo marmore Patavii invento ostendit Fulvius Ursinus , in libro de Triclinio , atque Octavius Ferrarius in opere eruditissimo de Re Vestitaria. Forma autem triclinii apud laudatos Auctores visitur delineata ; erant enim tres lecti , quorum unus erat in fronte , reliqui duo ad latera ad plures convivas excipiendos idonei , spatio medio ministris relicto ; unde Horatius

Sape tribus lectis videas cœnare quaternos.

Lectum etiam unicum in suis ædibus rite & decore paratum , in quo cum magno luxu & pompa cœnitarent , habebant. Veteres enim in stratis discumbentes , ad noctes integras cœnas traducebant , a sole usque ad solem interdum mimos , pantomimos , citharædos , & phonascos habebant , ut , postquam epulis corpus saturassent , animos quoque hujusmodi illecebris pascere ; interdum quoque literatos homines habebant , quos de rebus sublimioribus differentes audirent , sic Æneas postquam apud Didonem regio apparatu coram Aulæ Proceribus cœnasset , surrexit crinitus Jopas , qui cœpit canere :

*. . . . Errantem Lunam , solique labores ,
Unde hominum genus & pecudes , unde imber & ignis.*

Hoc idem legitur apud Lucanum , cum Julius Cæsar, victo Pompejo , a Cleopatra magna pompa & luxu exceptus est : post cœnam etenim remotis epulis , ut longis colloquiis noctem produceret , Achoream compellavit , ut Ægypti res abstrusiores, sacra & gentis mores proferret. Cum autem priscis temporibus paucas post horas a solis occasu, vel ante etiam, uti Domitianus, Suetonio teste, qui non ultra solis occasum cœnabat, convivium sua celebrarent, & post epulas noctis reliquum cantu symphoniarumque & eruditis colloquiis transigerent, in iis si longiores noctes fuissent, pene absolutum erat coctionis opus, antequam somno se traderent, quare a præpottero somni & vigiliarum usu, a morbis minus plectebantur, quam qui nostra ætate hujusmodi vitæ genere delectantur. Principes enim multum nocturni temporis impendunt in multis occupationibus, quæ ad regimen spectant, conscribendis literis, audiendis iis, qui supplices libellos porrigunt, aliisque negotiis expediendis, deinde non raro media nocte exacta cibum capiunt, ac paulo post cubitum concedunt, quo pacto noctis reliquum & meliorem diei partem, matutinas scilicet horas, quo tempore a solari lumine vitales spiritus recreantur, irrequieti & cum somnis turbulentis absumunt, unde postea nonnisi cum torpore & vitiata coctione evigilant.

Quo-

Quoniam autem consuetudinem hanc noctu vigilandi ac interdiu dormiendi ab Aulis ablegare fere impossibile est, aliqua moderatione saltem hac in re utantur Principes, maturius cibum capiant, parcior sit coena, & aliquod tempus inter coenam & somnum sit interjectum. Aliquam deambulationem a coena commendat Hippocrates in primo de Diæta, plurimum enim confert ad flatulentias excutiendas ab assumpto cibo enatas. Augustus e convivio nonnunquam digrediebatur, convivas epulantes relinquens, paucis ferculis coenam claudebat, mox acroamata & histriones, aut triviales ex circo ludos interponebat, ac frequentissime aretalogos. Modus etiam adhibendus circa tempus somni & vigiliarum; sicuti enim sanitas, uti superius ex Hippocrate est dictum, in commodatione inter cibum & labores posita est, ita etiam inter somnum & vigilias. Satis erit, si somnus ad vigilias subtripulam habeat proportionem, octo scilicet horarum spatium.

Septem horas dormisse sat est juvenique senique,

versiculus est, qui legitur apud Autorem libri de Medicina mentis & corporis. Non inepte Plutarchus somnum publicano similem faciebat, sicuti enim publicanus dimidium vectigalis suffuratur, ita somnus dimidium pene vitæ surripit, idcirco quo plus dormimus, mi-

nus vivimus. Etenim si tempus illud, quo ægro-
tamus, inter vitæ spatia non est computandum,
sed illud, quo valemus, ita neque tempus
illud, quo dormimus, sed quo vigilamus.
Magna tamen sunt beneficia, quæ nobis ex
somno proveniunt, si modus adsit; legenda
est oratio, quam apud Ovidium habet Iris, Ju-
nonis nuncia, ad Somnum in Cimmerio specu
altum dormientem:

*Somne quies rerum, placidissime somne Deo-
rum,*

*Pax animi, quem cura fugit, qui corpora
duris*

Fessa ministeriis mulces, reparaſque labori.

Sæpe mecum ipse quæſivi, cur tantæ neces-
sitatis sit somnus, ut sine illo vita nequeat sub-
ſiſtere, vel ſaltem miſerrima, qualis Mœcena-
ti contigit, qui per triennium perpetuas vigi-
lias ſuſtinuit, donec tandem tabe conſumptus
periit, & Nizolio Ciceroniano, qui, ut refert
Heurnius in Libro de Morb. Cap. ad decen-
nium uſque inſomnis vitam produxit; ſed ni-
hil potuit occurrere, quod animum veritatis
avidum, ſatis expleret. Etenim ſi quis dicat,
ſomnum maxime neceſſarium eſſe ad reparan-
da quotidiana ſpirituum diſpendia, quæ con-
tingunt ob diurnas vigilias & animales ope-
rationes, regeram ego, longe plus eſſe, quod
noctu per ſomnum inſenſibiliter digeritur ac
diffſatur, quam quod abſumitur dum vigila-
mus

mus & corpus exercemus , ex observatione doctissimi Sanctorii in sua Medicina Statica. Si dicatur in somno ciborum coctionem perfici ob caloris & spirituum ad interna retractionem , & succum nutritium partibus promptius apponi , ut animalia quædam per somnum pinguescant , quæ non fiunt in vigilia ob caloris & spirituum ad externa expansionem ; quanquam vera sint hæc omnia , causam tamen non ostendunt , quare somnus tantæ sit necessitatis , ut si quis cætera sanus ob casum aliquem fortuitum duos vel tres dies sine somno transigat , adeo imbecillem se persentiat , ut vix stare possit , quamvis alimenta optimi succi , & vina generosa ad refocillandas vires illi non defuerint. Quid hoc rei est igitur , quod damna , quæ ex somni carentia contingunt , nulla alia re pensari valeant , nisi somno ipso ? Num id fieri credendum est , quia in diuturnis vigiliis frangatur tonus fibrarum , quæ ex jugi spirituum influxu tensæ permanent , ubi in somno laxantur & quiescunt & in media quadam statione consistunt ? Etenim dum vigilamus , sive sedeamus , sive ambulemus , nervi & fibræ musculares in continua fere tensione ac operatione sunt , licet aliqua intercedat alternatio , in somno autem omnes ex æquo feriantur ; sic videmus cuncta animalia , cum dormiunt in situ recurvo , ut boves , canes , feles , & omnia quadrupedia

dia jacere. Pueri quoque ferē omnes hoc habent, ut in lecto semper inflexa teneant crura, proVecti quoque ætate aliqua corporis inflexione somnum capeſſunt, neque enim dormirent, ſi extenſa prorsus crura & brachia in motu tonico ſervarent. At iſthæc miſſa faciamus, & aliis felicioris ingenii perſcrutanda relinquamus.

Pro coronide hujus capitis lubet Hippocratis Oraculum apponere, quod ad rem noſtram documentum ſalutare continet, ſed propter verborum obſcuritatem aliqua indiget expoſitione. *Somnus in frigore cooperto*, ſic Divinus Præceptor 4. in 6. Epid. Varias hæc Hippocratis ſententia e Græco in Latinum tranſlata habet interpretationes, ut ex Galeno & Valleſio in commento citati loci videre eſt; vera tamen & germana interpretatio, quæ ſalubre documentum pro ſomno captando exhibet, eſt, quod bonum ſit dormire in loco potius frigido, quam calido, ut reſpiratio ſit facilior, nam in ſomno cum fiat retractio caloris ad interna, & præcordiorum intendatur caliditas, ſatius erit inſpirare auram frigidiorē, ſed corpore pannis bene obtecto, ne a frigoris morſu ſomnus interturbetur. In hunc ſenſum quoque dictum iſtud Hippocratis interpretatur Paulus Heredia; hoc idem viſus eſt ſenſiſſe Cornelius Celſus, ſeu potius ab Hippocrate documentum mutuatus

tuatus est, dum somnum in conclavi quam maximo laudavit. Non satis bene itaque sibi consulunt, qui ne a frigore hyemali infestentur, in angustis cubiculis dormiunt, ut solent apud nos Moniales, & quorundam Ordinum Religiosi Viri, qui in parvis cellulis somnum capiunt, & halitus suos, quos ab ore & toto corpore exspirant, resorbent. Quam gravem odorem exhalant cellulæ hujusmodi, norunt Medici, cum in illas pedes immittunt ad ægros mane invisendos. Principes igitur, quibus omnia commoda suppetunt, dormiant, ut monet Hippocrates, *in frigore cooperto.*

C A P U T VIII.

Excretionam naturalium, quæ reliquæ sunt coctionum in nostris corporibus, rationem habendam, ut rite fiant, ac ne una alteri impedimento sit.

SI quemadmodum coquinaræ beneficio repertum est, quomodo cibaria, quæ ad vitam sustentandam sunt necessaria, ita parari possint, ut non solum palato magis sapiant, sed etiam ut in stomacho promptius conficiantur, ita Chemicæ Artis solertia fieri posset, ut quod in cibis succi nutritii est & apti, ut in ultimum partium alimentum cedat, in quandam veluti quintam essentiam redigeretur, ut
si quid

si quid impuri esset, per simplicem transpiratum diffilaretur, nec opus esset, ut tanta excrementorum moles in ventre colligeretur, quæ nos cogeret ad quotidianam egestionem, si hoc, inquam, obtineri posset, non ideo tamen crediderim, felicior fore talem hominis statum, immo supposita partium, qua conformati sumus, structura, infirmior esset & minus decorus corporis habitus, continuam enim a stomachi fermento, quod feriari nequit, erosionem cum animi morositate perciperemus, uti experimur vacuo prorsus stomacho, nam uti ex veteri adagio, fames & mora bilem in nasum conciunt, nec levis foret molestia, quam confluxus bilis & succi pancreatici parerent. Difficilior propterea esset respiratio, intestina enim a ciborum reliquiis distenta, viscerum sunt substerniculum, unde est, quod iis, qui die naturali unica tantum comestione utuntur, videantur pendere viscera, uti ajebat Hippocrates de rat. vic. in ac. n. 16. Sic idem Hippocrates in libro de Arti. n. 51. in fracturis costarum inediam damnavat, *moderata enim ventris repletio, costarum fit directio*, ajebat ille: Necessaria est itaque propter partium crassiorum a chylo secretionem excrementorum in intestinis acervatio, & ad tempus retentio. Neque vero solum ad bonam corporis valetudinem, partes ad imum ventrem spectantes, turgescientiam quandam & cras-

& crassitudinem habere bonum est, sed etiam ad totius corporis venustatem & elegantiam multum confert, non levis enim est turpitudine ventris depressio, qualis in hypochondriacis & scorbuticis visitur. Adeo verum est, quod scripsit D. Augustinus in Libro 22. de Civ. Dei Cap. 24. nimirum quod *nihil creatum videmus in hoc corpore utilitatis causa, quod non habeat etiam decoris locum. Plus autem nobis id appereret, si numeros mensurarum, quibus inter se cuncta connexa sunt & coaptata, nossemus.*

Non est igitur, quod homo hac in re a cæteris animantibus optet distingui, sed sola ratione ac temperantia, quæ si adsit, non solum alvi excretiones, sed aliarum quoque partium, rite & commode fient juxta naturæ leges. Quomodo autem in statu bonæ valetudinis fiant in nostris corporibus naturales tum secretiones tum excretiones, exponere instituti mei non est; id egit ex asse Doctissimus Terenzonius, in Pisano Lyceo Med. Professor, in nuperis suis exercitationibus: sed solum mihi mens est cautiones aliquot tradere pro sanitate tuenda, præsertim Principum. Cum vero tanti sit momenti, in statu corporis ægro, alvi & vesicæ excrementa diligenter observare, non solum ad morbi naturam dignoscendam, sed ad prognosin & curationem instituendam, in statu quoque integræ sanitatis idem agere bonum

num esset. Verum hæc animadversio, dum bene valemus, ut plurimum negligitur, at in Principe, cujus incolumitas maxime est optabilis, hujusmodi consideratio non est contemnenda. Oportet ergo Medicum, qui Principis valetudini regendæ præest, illius naturam perspectam habere, etiam in statu integræ sanitatis, num alvum habeat ad solutionem, aut ad strictionem propensum, & ad assumpta respondeat, ut immoderantias possit temperare. Ut plurimum Principes ob ciborum multiplicem diversitatem, nec tam facilem illorum coctionem, habere solent facilem ubi enim minus perfecta est coctio, solutior est venter; aliquando tamen ratione temperamenti, & quorundam ciborum usu, est adstrictior, unde non parva incommoda succedunt. *Ventris stupor, omnium confusio, immunditia vasorum, cerebri consumptio*, ajebat Hippocrates 3. in 6. Epid. quod licet Galenus in loci hujus expositione intelligendum velit de vitiata ventriculi coctione, attamen æque bene, ut ait Vallesius, de Intestinorum expultrice læsa poterit intelligi.

Si ergo contingat, alvum plus quam par sit laxiorem esse, cibus potius, quam medicamenti agendum, ea nempe exhibendo, quæ facultate aliqua adstrictoria, ac stomachi & intestinorum fibras roborandi vi polleant, veluti panis rite coctus, carnes assæ, fercula
ex

ex oriza, mala cidonia, pira, cavendo a vino dulciori & bellariis. Aliquando ex particulari aliqua constitutione, uti ex venarum angustia solutior est alvus, qualis observatio est Doctissimi Ballonii in suis Ephemeridibus, eo quia chylus non tam facile subeat venas mesaraicas, ajebat ille, juxta suorum temporum hypothesein, at verius per venas lacteas abdominis, quam ob causam ait ille, mulieres ut plurimum laxiores habere ventres, nam cum multis cibis se obruant, ac sine ordine, & vitam desidem agant, ob vasorum conniventiam facile effluent, quod in hominibus, qui habent vasa ampliora, & vitam ducunt magis operosam, non ita evenit. Si itaque signa appareant, quæ venarum angustiam indicent, parciori cibo erit utendum, & qui vim aliquam habeat calorem innatum vegetandi, & ora vasorum ampliandi, sicuti corpus modice exercere opportunum erit. Si vero adstrictior sit alvus, alimentis pariter agendum est, quæ alvum molliorem reddant, qualia sunt carnes teneriores, sed elixæ, veluti, vervecis, vituli, hœdi, pullorum, pisces quoque, fercula ex herbis cum passulis, prunis, & similibus:

*Pruna peregrina carie rugosa senectæ
Sume, solent duri solvere ventris onus.*

Cavendum a clysterium emollientium usu, nisi summa cogat necessitas, licet enim ex lacte,

herbarum decoctis parentur, attamen frequens illorum usus intestinorum fibras frangit, & effœminat, ac non raro tormina in ventre excitat, præterquam, quod corpus in malam consuetudinem trahitur. Novi olim Romæ purpuratum Principem, qui cum alvi adstrictione laboraret, servum habebat, qui alternis diebus emollientem clysterem sibi inderet, non tamen semper cum utilitate, cum interdum in ventre excitarentur non leves turbæ, quo remedii genere propter consuetudinem uti coactus est ad multos annos, donec vixit. Multo magis cavendum a laxantibus, & eccoproticis per os assumptis, aliquam enim semper in stomacho perturbationem pariunt. Laudant nonnulli in alvi adstrictione cassiam ad aliquot drachmas, at cassia non tam innoxia est, ut illius usus non sit suspectus, flatuosa enim est, & stomacho parum amica, idcirco a Ballonio, Medico experientissimo, Cassia cacostomachos vocabatur, immo idem Ballonius 2. Epid. in renum & vesicæ affectibus, sive purgato, sive impurgato corpore, cassiæ usum omnino improbat, & virositatem quandam in illa agnoscit. Hanc pariter damnat Fallopius noster de Med. Pur. Cap. de Cassia, Johannes Beverovicus in Libro de Ren. & Ves. Cal. Ludovicus Nonius in Epistola ad eundem Beverovicium, & complures alii. Cum autem persæpe Principes, five

sive ex hæreditaria dispositione, sive ob errata in victu, renum affectibus laborare soleant, Medicus pro alvo laxanda, in persona Principis suspectam debet habere cassiam, sed potius talem diætam instituere, quæ ventris duri-
tiem emolliat.

Non minus quoque advertere oportebit, quales sint excretiones secundæ coctionis, atque etiam tertiæ, persæpe enim proportionem inter se debitam non servant, mictio plurima parvam significat dejectionem, ut ex Hippocrate 4. Aphor. conversa enim materia fluidiori ad vias urinæ, mirum non est, si sicciores fiant alvi fæces, & parvæ sint dejectiones, copiosæ autem fiunt mictiones, sive ex usu ciborum calidiorum, & vini meracioris usu, sive ex particulari temperatura calida & sicca, qui enim talem habitum sortiti sunt, epiphlebi esse solent, hoc est venarum latitudinem habere, ideoque plurimum mingere, cum per lactearum amplitudinem copiosus humor abripiatur, & sanguini permixtus, tandem ad renes deferatur; sic etiam ex eodem Hippocrate 3. in 6. Epid. *cutis raritas ventris densitas*, hoc est, multus perspiratus alvum duriores efficit, subducta scilicet ventri humiditate, quæ fæces alvinas molliores reddit, & ad excretionem promptiores. Medici pensum itaque erit incumbere, quantum licet, ut per hæc tria principalia corporis emissaria,

F 2

impu-

impuritates rite , & juxta naturæ leges expurgentur , quod obtinebitur , temperantia in victu , & recto rerum non naturalium usu.

C A P U T IX.

Ex nulla re magis , quam animi affectibus periclitari Principum valetudinem , nihilque esse , cui minus succurrere possit Ars Medica.

IN classe rerum , quas Medici non naturales vocant , quæ medium sunt quiddam inter ea , quæ sunt secundum naturam , & præter naturam , locum postremum tenent animi pathemata , sed primum forsan sibi vindicant , quatenus præ cæteris plurimum habent virium ad bonam valetudinem evertendam , & graves morbos inferendos. Quantum polleant animi affectiones , & quam grandem tempestatem temporis momento in massa sanguinea concitent , ex signis & notis , quas in externis corporis partibus , ac in facie potissimum depingunt , facile est deprehendere , qua de re egregie scripsit Cambræus in Libro de Pass. Carac. sic in ira , quæ præ cæteris passionibus vehementior est , fit primo aliqua sanguinis ad interiora retractio , sed paulo post majori impetu ad corporis externa protrusio ; sic ubi quis ira fuerit correptus ,
facies

facies & oculi rubore suffunduntur, os amarefcit, spumant labia, pulsus frequentes & magni fiunt, verba interrupta, motus irrequieti multaque alia apparent, quæ hominis non fani, sed furentis, Orestes ipse diceret; Anima enim sensitiva ubi satis virium esse agnoscit ad objectum, quod sibi odiosum & infestum concipit propulsandum, collectis viribus, spiritus & sanguinem ad externa protrudit cordis ministerio, quod ex spirituum animalium confluxu, tanta vi, ac tam crebro systoles suas explicat, ut sanguis per arterias ad partes delatus, nec a venis tam prompte resorptus, non possit, quin cutim rubore perfundat, ubi in timore, dum videt non esse sibi tantum roboris, longe a se quod hostile est repellat, contraria eveniunt, fibris enim per totum contractis impeditur sanguinis motus, seu ejusdem sanguinis per arterias ad suum principium fit retractio, quando inter varios sanguinis motus retrogradum etiam nonnulli admittunt, lege enim consortii, & mechanica necessitate inter animam & corpus, conspicuum est ad quasdam motiones animæ, quasdam etiam fieri in corpore, & in massa fluidorum motiones, sic hominibus subito timore perculsis pallor in facie apparet, attonitum simulachri ad instar perstat corpus, mens stupet, & vox faucibus hæret. Sic quælibet alia passio propria signa & no-

tas habet, quibus seipsam prodit, uti apud laudatum Scriptorem videre est. Si ergo ad animæ perturbationes tanta fit in sanguine, & fluidis omnibus fusque deque perturbatio, mirum non est, si propter animi pathemata naturalis œconomia pervertatur, & facili negotio corruat bona valetudo. Non desunt apud Scriptores exempla eorum, qui ex nimio iræ impetu subito extincti fuerint, quod pariter legitur de aliis, quibus ex nimio terrore, sive ex improvise gaudio post magnum mœrorem interclusus est spiritus.

At cum animi affectus in privatis hominibus, atque etiam infimæ sortis adeo polleant, ut quotidie videmus, quanto plus virium habebunt in iis, qui licet supra cæteros constituti, tota sua potestate impetrare non possunt, ut omnia, quæ flagranter optarint, obtineant, nec efficere, ut fortuita quædam, & valde molesta iis non eveniat, de quibus ne per somnium quidem cogitarint. Quis ex iis, qui Principatus, Regna, & Imperia possident, Augusti fortunam, prosperitatem, imperii amplitudinem, & longam ætatem sibi non optaret? At si quis Caput 45. Libri septimi Histor. Natur. Plinii legat, ubi longa serie Augusti infortunia & casus adversi recensentur, Principem infelicissimum pronuntiabit, licet inter felicitatis exempla numeretur. Augustus ipse de rebus sibi adversis non raro

raro conqueſtus eſt , præcipue de Juliæ filiæ moribus cujus pudicitiam ſuſpectam habebat, idcirco inter amicos dicere ſolebat, *duas habere filias delicatas , quas neceſſe haberet ferre , Juliæ & Rempublicam* , ut legitur apud Macrobiũ in Libro 2. Satur. Cap. 5. Quam gravi metu , ac mœrore affectus fuerit , ubi Varianæ cladis in Germania nuntium accepit, ex Scriptorum monumentis ſatis conſtat , excubias enim per Urbem indixit , ne quis tumultus exurgeret , quaſi Germani in Italiam irrupturi eſſent , ludos Jovi vovit , ut Rempublicam ſervaret , *adeo conſternatus , ut per continuos menses barba capilloque ſummiſſis , caput interdum foribus illideret vociferans , Quinili Vare legiones redde.*

Auguſtum licet bono & decoro habitu ex ſui natura præditum , valetudinarium , immo perſæpe gravibus morbis conflictatum fuiſſe legimus , ut Antonius Muſa , Medicus celeberrimus , illius deſperata ſalute , dum ex remediis , quæ ſalubriora videbantur , nihil levaminis obtineri adverteret , raro exemplo periclitatus fuerit , nam , ut ait Plinius , *Auguſtum contraria Medicina gravi periculo exemit* , quod perraro facere ſolent Medici , qui , ut ait Celſus , *in ſplendida perſona conjectura ſua nolunt periclitari , ne occidiſſe , niſi ſervarint , videantur.* Improſperam autem illius Principis valetudinem & frequentes morbos , non niſi ad animi

pathemata , a quibus ob male inter se cohærentem iniquæ fortunæ ac felicitatis interdum mixturam cavere non poterat , referri potuisse crediderim. Cum autem Principibus , qui populos regunt , fere quotidie causæ non desint , quæ illorum animos transversos agant , non equidem mirari convenit , si ut plurimum minus prospera valetudine fruantur , mirari potius licet , cur non sæpius decumbant. Quam gravi tempestate per totam Europam primo hujus Seculi decennio jactata fuerit Principum fortuna , satis constat , ut summo rerum omnium Rectori pro iis componendis , & pace restituenda , suscepta fuerint publica vota.

Principes itaque , si illis cordi est bene valere , a violentis animi affectibus , quantum licet , caveant , non ita tamen , ut ad apathiam illam , quam Philosophi quidam ambitiose nimis affectarunt , studeant pertingere , id enim esset hominem ex homine tollere , nam , uti inquit D. Hieronymus , *nos affectus & perturbationes , quamdiu in tabernaculo corporis hujus habitamus , & fragili carne circumdamur , moderari & regere possumus , amputare non possumus*. Gaudeant igitur , doleant , tristentur , misereantur , irascantur etiam aliquando , sed iræ sint Principe dignæ , veluti de Jove Ovidius :

Ingentes animos , dignas Jove concipit iras ,
 sic

sic etiam in Sacris Literis Deum iratum legimus, de hominum sceleribus poenam sumplisse. Multum itaque interest, num quis irascatur, an incandescat, ut postea eorum, quæ iratus perpetrarit, poeniteat, uti de Adriano Imperatore refert Galenus de cognos. & cur. ani. mor. qui ira percitus cum Itylo oculum servo perfodisset, ac postea illum vidisset factum unoculum, commiseratione ductus, pollicitus est, illi daturum se, quod vellet & optaret, at cum ille taceret, eundem sermonem repetiit, cui ille respondit, se nihil, nisi oculum amissum optare, qui restitui non poterat. Ratio itaque sola habenas teneat, & animæ sensitivæ motus in officio detineat, ac præsertim in iracundia, in quam facile delabuntur, qui summa potestate gaudent.

. . . *Animum rege, qui nisi servit
Imperat, hunc franis, hunc tu compesce catenis.*

Moderatio igitur in iracundia maxime commendabilem, & subditis percarum efficit Principem, ut qui certi sint, nihil ab eo deliberari posse, nisi quod prudentia ac justitia maturarit. Principibus equidem mirum in modum quadrat, quod Claudianus scripsit:

. . . *Diis proximus ille est,
Quem ratio non ira movet.*

Unica igitur passionum medela, ne tam graves valetudini noxas inferant, erit ratio, non ab Arte Medica, sed a morali Philosophia petenda,

tenda, non enim quidquam aliud, quam rationem suggerere potuit Galenus in laudato Libello de cogn. & cur. anim. morbis. Ne autem hac in re inane prorsus videatur Archiatri officium Principis valetudini excubantis, illius pensum erit advertere, in quemnam affectum ille sit pronior, num ad iram, an ad mœrorem & alios affectus, quos ipse quam quispiam alius cognitos habere credibile est, poterit opponere talem diætam, & vivendi rationem, quæ vim habeat moderandi dispositionem, quæ affectui naturali vim præbet, ut si præfervida temperie præditus sit, commendet talem victum, qui nimium sanguinis, & spirituum fervorem compescat, laudet vina acidula, sive diluta, summatim diætam perfrigerantem, si vero ex naturali temperie illum videat ad mœrorem propensum, cibarium usum, quæ sanguineam massam volatilibus particulis faturent, & spiritus vividiores efficiant, prout ferret occasio, approbet, vina mediocriter generosa illius temperamento magis accommodata commendet, talia enim melancholicis, & qui gravioribus curis premuntur, solent esse remedio, dum particulas sanguinis acidas mitiores reddunt, eo prorsus modo, quo stigmata acida vitrioli, sulphuris, aliorumque, spiritu vini dulcescunt. *Date siceram mœrentibus, & vinum iis, qui amaro sunt animo*, ut in proverbiiis habemus: Sic

Hele-

Helena, ut ex Homero in Odyſ. Menelao, & Telemacho Ulyſſis filio, pharmacum illud mœroris, vinum ſcilicet nepenthes, quo a Polidamna Regis Theonis Uxore in Ægypto fuerat donata, propinavit. Si vero ob paſſionem aliquam diu perſeuerantem, Principis ſui habitum videat gracileſcere, & faciem decolorari, illum admoneat de remediorum neceſſitate, ad proximam ægri tudinem antevertendam, huiusmodi enim cogitatio, contemplatione idearum, quæ excruciant, mentem forſan abducet.

C A P U T X.

Quale debeat eſſe in Principibus Literarum ſtudium, ne bonæ valetudini inferatur noxa.

P Rincipes, quorum proprium eſſe debet facere ſcribenda, interdum libido ſolet inceſſere, ut in literarum ſtudio inclareſcant, & in huiusmodi muſtaceo, ut dici ſolet, laureolam quæritent, illos tamen, ut plurimum, diligentia fruſtrante, ut quod optarint non tam facile attingant, & immo, quod peius eſt, bonæ valetudini non levem injuriam faciant. Dedecet ſane Principem quemcumque, eoque magis quo excelsior eſt, literarum omnino rudem & amuſum eſſe, minus enim gratus & carus eſt ſubjectis populis, qui Principem ſuum

suum tanquam virtutum omnium exemplar habere gestiunt, sicuti multum illi confert literis in primævo juventæ flore operam navasse, ac præsertim humanioribus studiis, veluti Latinæ Linguae, Rhetoricæ, Poeticæ, præterquam enim quod multum laudis & decoris sibi adsciscet, id beneficii assequetur, ut si ex nativa temperie asperioris naturæ sit, hujusmodi studiis illam exuat:

Scilicet ingenuas didicisse fideliter artes,

Emollit mores, nec sinit esse feros.

Decet itaque eum, qui ad imperandum est natus, literis mediocriter esse imbutum, atque etiam de sublimioribus scientiis, uti Philosophia, Mathematicis disciplinis aliqua delibasse, ut si aliquando publicis disputationibus intersit, statum saltem quæstionis intelligat, non est tamen necesse, ut Logicas subtilitates calleat, & *curtum sermone rotato torqueat enthymema*. In Philosophia tamen morali, magis quam in naturali illum instructum esse oportet, cujus facultatis egregia sunt monumenta, tum ex antiquis, tum neotericis Scriptoribus, ex quibus optima documenta tum ad sui, tum ad aliorum regimen exiguo labore haurire poterit. Qui literarum studio totos se dedere, ut nomen aliquod sibi comparent, satis norunt, quanto temporis, virium, & sanitatis dispendio constet hæc laudatio: *O hominem literatum*, illi enim necesse fuit libris impal-

impallescere, & lucernariam vitam degere. Sic de Demosthene ajunt, illum plus olei, quam vini absumpsisse:

*Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit fecitque puer, sudavit, & alfit,*
ajebat Horatius in Poetica. Cum itaque non nisi multo labore, & vigiliis commendatio aliqua in literis obtineri possit, & confectarie cum sanitatis ruina, Principes, qui non sibi tantum, sed aliis nati sunt, ad propriam valetudinem tuendam excubare debent, & scire ad sobrietatem. Innumera fere sunt damna, quæ ex impensiori studio, ac rerum abstrusiorum pervestigatione sanis corporibus proveniunt. Stomachus primo immoderati studii poenas luit, distractis nempe a ciborum coctione innato calore & spiritibus. *At imbecillis stomacho, quo in numero magna pars urbanorum, omnesque pene cupidi literarum sunt,* ajebat Celsus Libro 1. Stomachi itaque imbecillitas nimix attentionis ad studia & lucubrationis vitiosum est productum, ex quo tanquam e scaturigine singulis partibus languor promanat, (nam qualis chylus talis sanguis,) ac exinde depravatus corporis habitus. Scite propterea Q. Serenus stomachum totius corporis regem appellabat, cujus validus tenor omnia membra confirmandi vim habeat. Præ cæteris vero partibus, caput, sedes animæ & arx Minervæ, graves perferunt noxas,
nam

nam propter nervorum contentionem & exstasim quandam in altis contemplationibus, luce animali destituuntur partes corporis, unde torpor & segnities, ac eandem ob causam tardiori lapsu fluit sanguis per suos ductus, & naturalis totius corporis œconomia pervertitur. Multa igitur ab intensiori animi exercitatione in literarum studio corpori consequuntur incommoda: recte propterea agebat Plutarchus in Libro de Pre. Salub. quod si corpus disceptet cum animo de damno dato, non fore, ut hic noxæ eximeretur. Quippe cum animus contentionibus & studiis est intentus suis, abutitur corpore. Plato quoque in Timæo agebat, animum studiis intentum corpus implere languoribus, ut postea necesse sit studia omnino deferere. Innumera pene sunt incommoda, quæ affectatio nominis celebritatem adipiscendi in literis valetudini infert, adeo, ut perdifficile sit eodem tempore assequi magnam famam & bonam valetudinem: cum enim necesse sit ad assiduam librorum lectionem incumbere, interdum scribere, idque fieri nequeat sine continuata ad plures horas sessione, vel statione, utroque modo corpus graves noxas persentiscit, in sessione enim propter compressionem femorum & crurum stupor consequitur, in statione muscoli ob motum tonicum defatigantur, & utroque situ sanguinis motu retardatur. Observatione dignum

dignum est, quod Religiosi quidam coetus, qui literarum studio potissimum sunt addicti, licet alioquin civilem vitam ducant, ac alimentis boni succi alantur, omnes fere sint macilenti & melancholici, alii vero Religiosi Ordines ad pietatis studium & coelestium contemplationem intenti, vitæ austeritatem profitentes, licet nudipedes, ac iisdem vestibus tam hyeme quam æstate obducti, utplurimum obesi sunt, valentes, & bene colorati. Cum itaque Principes valetudinis suæ studiosi esse debeant, non solum in sui gratiam, sed & aliorum, quibus præsunt, modice & pro oblectamento studiis aliquot horas diei impendant, & si illis vigilandum est, id agant, ut subiecti securius dormiant, uti Epaminondas Dux Thebanorum, qui ut scribit Plutarchus, quæsitus, cur noctu urbis moenia perlustraret, respondit, se sobrium esse & vigilare, quo reliquis liceret temulentos esse ac dormire. Sic Homerus 2. Iliadum Jovem finxit semper vigilantem, dum cæteri Dii altum dormirent:

*Tum reliquos omnes, divosque hominesque
tenebat*

*Pernox somnus, at insomnis Saturnius unus
Pectore sollicitoolvebat.*

Præterea observatum est, Principes, qui se totos sublimioribus scientiis comparandis devoverint, parum fortunatos fuisse, ac non solum

solum valetudini, sed etiam famæ & existimationi injuriam fecisse, ut etiam interdum scommatibus & dictæriis traducerentur. Alphonsum Castellæ Regem, cujus tabulæ Astronomicæ adhuc extant, multis infortuniis vexatum fuisse, historiæ referunt, & cum in Planetarum motibus observandis totus esset, & præcipue in Martis erroribus, errata sua in populorum regimine non satis observasse creditus est, quin eo impietatis etiam devenisse ajunt, ut Momi Lucianici ad instar opera divina carpere voluerit. Julianum Augustum, vulgo Apostatam dictum, in eloquentiæ studio, & omnigena eruditione inclaruisse, uti opera illius testantur, satis perspectum habemus, sed in quas superstitiones se dederit, & qualis fuerit illius exitus, loquuntur historiæ. Henricus Octavus Angliæ Rex, cui Ludovicus Vives commentarios in Librum D. Augustini de Civitate Dei dicavit, literarum cultor fuit, & cum adversus Lutherum scripsisset, Catholicæ Fidei Defensoris titulum promeruit, ast in quos errores Regius ille Scriptor lapsus fuerit, sciunt omnes, ac ipsemet, si Scriptoribus adhibenda fides, dum animam ageret, omnia se perdidisse confessus est. Jacobum Stuartum primum, magnæ Britanniæ Regem, quod in evolvendis libris ad Liturgiam spectantibus ac Theologiæ studio esset nimis occupatus, qua in re adeo
eminere

eminere se credidit, ut Cardinali Bellarmino
 litem moverit, publicis scriptis editis, nec
 sine acrimonia & conviciis, quibus tamen
 responsionem non minus doctam, quam hu-
 manitate & reverentia Regio nomini debita
 plenam Bellarminus reposuit, veluti Purpura-
 tum Principem decebat in Religiosissimo cœ-
 tu Patrum Societatis Jesu antea enutritum, An-
 gli ipsi per contemptum Regem Theologum
 appellabant. Antoninus pius Philosophi co-
 gnomentum est assecutus, sed nullum magna-
 nimi Principis titulum promeruit, nulla mili-
 tari expeditione suscepta, nimis facilis in pu-
 niendis criminibus, & toleranda Faustinae no-
 ta impudicitia. Principes igitur, qui impen-
 sius, quam par est, literis se dedunt, non ra-
 ro apud subjectos populos male audiunt, tan-
 quam nati potius ad claustra, quem ad ca-
 stra. Romulum, qui in illa temporum ru-
 ditate totum annum in decem menses non
 satis rite digesserat, hoc carmine laudavit
 Ovidius,

*Scilicet arma magis, quam sidera, Romu-
 le, noras,*

Curaque finitimos vincere major erat.

Si tamen Principes polymathia delectent, &
 velint in quocunque scientiarum genere erudi-
 tionem paucio labore & cum laude, quodque
 magis refert, sine valetudinis damno assequi,
 id illis erit perfacile, nimirum si Poetas, Ora-
 G tores,

tores, Philosophos, Mathematicos, Theologos alant, & succisiviis horis atque etiam super cœnam & prandium illos audiant variis de rebus differentes, ac ab illis ediscant, quæ multo studio, & lucubrationibus a mutis magistris, hoc est, libris didicerint. Morem huiusmodi servavit Franciscus Primus Galliarum Rex, magnus Literatorum Fautor, qui, ut refert Bruyerinus in sua Nuncupatoria ad librum de re Cibaria, dum cœnaret, ac pranderet, assidentes habebat in quocunque genere præstantiores Literatos; quod itidem facere consueverunt Leo Decimus & Clemens Septimus, Pontifices Maximi de Medicea Familia, cui ex Regia Mæcenatis stirpe prognatæ jure quodam per traducem peculiare fuit celebriores quosque in re literaria Viros quocunque tempore fovere atque alere. Idem quoque observatum est in Principum Estensium Nobilissima Familia, quæ semper pro more habuit Aulam habere doctissimis Viris plenam, quo factum, ut celeberrimos Scriptores ac Poetas habuerit, qui illorum facta posteritati commendarint, quales fuere Areostus ac Tassus.

Potuerunt itaque facili negotio Principes, in Philosophicis, Mathematicis, in experimentalis scientia, & in quocunque disciplinarum genere abstrusiorum rerum notitiam sibi comparare, Viros eruditos colloquentes audiendo,

do, vel mensis remotis, aut eo tempore, quo Domitianus, ut horas falleret, muscas sagittis confodiebat, sicque sine tortura intellectus, & bonæ valetudinis dispendio *aliena frui insania*, uti Plinius de iis dicere solebat, qui novas ædes construere nolebant. Mirum est, quantum se torqueant & fatigent Philosophi, Mathematici, & rerum naturalium scrutatores, in problematum quorundam solutione, ut plures noctes insomnes ducant, ac persæpe operam ludant. Voverat olim Jovi Dionysius Syracusanus coronam auream, aurique optimi massam artificii dederat pro corona construenda, ast ille surrepta auri portione, argentum substituit: sensit artificis dolum Dionysius, at quia corona satis elegans erat, ac putabat, Jovem Optimum Maximum illam, qualiscunque esset, benigne esse excepturum, passus non est eam infringi & liquari, & aliam ex puro auro fabricari; attamen peroptans scire, quanta portio esset argenti permixti, Archimede accersito, ab eo quæsit. ut ingenio suo perscrutaretur, quantum mixturæ pro retento auro in corona latitaret, quo audito ille attonitus ac stupens abiit, seipsum excrucians, quam ratione ad rem tam arduam posset pertingere, donec tandem cum in balneo esset, voti factus est compos, ex illo enim emergens ratiocinando ex uno in aliud progrediens, modum

dum reperit , quo 'mechanico artificio sciri posset , quantum argenti auro suffectum fuisset , ac reperta proportionem , quam habet aurum in pondere ad argentum data paritate molis , magna cum sui laude Dionysio satisfecit. Hanc Archimedis inventionem versibus satis eleganter expressit Q. Rhemmius Fannius. Tam parvo igitur constat Principibus eruditio , quam magno privatis hominibus , qui sibi eam compararunt.

Magnum præterea ornamentum facili negotio sibi accerferent Principes , si præter Latinam linguam , aliarum etiam , quæ in Europa usui sunt peritiam acquirere studerent , quod facili negotio , atque etiam cum oblectamento obtinerent , si peritos homines in familiæ censu haberent , quibuscum horis quibusdam diei , animo curis vacuo colloquerentur. Mithridates Rex Ponti & Bithyniæ sua ætate magnæ admirationi fuit , nam , ut refert A. Gellius duarum & viginti gentium , quas sub ditione habebat , linguas percalluit , earumque omnium gentium viris nunquam per interpretem locutus est. In hanc rem factum oppido curiosum & memoratu dignum lubet referre ; quod legitur apud Laurentium Cappellonium in Libro Sermonum Variorum Italico idiomate conscripto , Libro 2. Cap. 1. Cum Bononiæ esset Carolus V. Imperator , ut a Clemente VII. Pontifice

fice Imperii coronam fufciperet, Francifcus
 Sfortia Dux Mediolani, qui perduellionis
 apud Imperatorem fuerat accusatus, quod
 cum Gallorum Rege fecreto conſpiraret, im-
 petrato a Cæſare, faventibus Legatis Venetis,
 Diplomate, ſeu ſalvo conducto, ut vocant,
 Bononiam venit, ut objecta crimina dilue-
 ret. Is ergo, ubi ad Cæſarem datus acceſſus,
 præſtitis debitis obſequiis, Diploma e ſinu ex-
 tractum illi obtulit, inquiens, illo amplius ſibi
 opus non eſſe, dum huiusmodi præſidium
 quaſiviffet, non quod Cæſaris æquitati, aut
 innocentia ſua diffideret, ſed ut a Cæſareis
 miniſtris ſibi nimis inſenſis caveret. Ubi au-
 tem fidei & devotionis ſua erga Sacrum Ro-
 manum Imperium teſtimonia & experimenta
 adferre coepit, Antonius de Leva, natione
 Hiſpanus, qui tunc aderat, lingua Hiſpanica
 Sfortiam Italico ſermone loquentem vehe-
 menter interpellabat, ut Sfortia orationis ſua
 filum proſequi non poſſet; quare hic cognito
 Hiſpani miniſtri artificio, lingua Germanica
 loqui coepit, quam cum non calleret alter,
 ſilere coactus eſt, non ſine tamen indignatione,
 quam celare non poterat. Sic Sfortia commo-
 de apud Cæſarem a criminum ſuſpicionem fi-
 dem ſuam liberavit; Imperator autem, com-
 mendata generoſi Principis prudentia & ſa-
 gacitate, Mediolanenſis Ducatus domina-
 tum Sfortia reſtituit & confirmavit, recla-

mante licet Antonio de Leva, qui assererat, Mediolanensem ditionem pluris faciendam, quam totam Hispaniam.

C A P U T X I.

Quale esse debeat in senili ætate valetudinis regimen.

SANUM profecto consilium est, sanitatem, qua sola felices a miseris dignoscuntur, quanta fieri potest diligentia quocunque tempore custodire, at in senili ætate potissimum id agere, saluberrimum est: Juvenilis enim ac virilis ætas, causis, quæ ab extrinseco profiscuntur, facile obsistunt, non ita senes, qui ut veteres fagi ad quoscunque ventorum flatus facili negotio concidunt. Sicuti ergo quisque, ubi canitiem accedere cognoscat, recte sibi prospiciet, si valetudinis suæ meliorem quam antea curam habere incipiat, ita Princeps, cui ad senectutem vergenti, gravior semper curarum moles incumbit, alteram vivendi rationem instituat necesse est, ut felicio-ri sorte mortalitatem vitæ hujus exuat. Senectus, cujus propria est ingenii maturitas, si adjunctam habeat sanitatem, verus vitæ fructus dici meretur.

Primo itaque talis diæta erit instituenda, quæ lampadem vitalem sustentet, non obruat; cum ergo senectus pueritiæ sit opposita, diversa ratione est procedendum: in puerili enim æta-

te cum in dies calor & robur vegetior ac robustior fiat, oportet sensim alimentum augere, in senili vero, ubi longuidior est vitalis ignis, stomachi fermentum infractum, alimoniam imminuere necesse est, id tamen intelligendum velim de primo senio, nam in postremo senes ætate confecti, ut ait Galenus Com. Aph. 13. 1. Sec. *tale quid patiuntur, quale lucernis pene extinctis accidit, quæ continuam exigunt olei suffectionem, multam autem & cumulatam nequeunt sustinere.* Parciori itaque victu utatur & simpliciori quoque: desuescat enim oportet Princeps a multiplici ciborum varietate & conditura, quæ Principum mensis familiaris est, alimenta sint boni succi, promptæ coctionis, & quæ alvo facile secedant, laudantur carnes, quæ ut superius dictum, ad stateram sunt minus graves, uti vervecis, pullorum, & aliorum volatiliū; cum varia sint temperamenta, & senectus multam habeat latitudinem, cibi mensura determinari nequit. Satis autemimenti fuisse sumptum dignosci poterit, si distensio & gravitas in stomacho non persentiat, si faciles sint somni, si corpus bene alatur. Jejunium a senibus facile perferri, scripsit Hippocrates. Hinc nonnulli monositiam, hoc est, unicam comestionem laudant in primo senio, at satius est bis in die comedere, quam semel, plus quam par est, stomachum onerare, citius

enim senescere, scripsit Hippocrates, eos, qui unicæ commestioni assueverint. Quoniam ut plurimum in magnis culinis, ubi multitudo est coquorum ad mensas laute instruendas infudantium, non tam rite, uti opus esset, coqui ac parari possunt epulæ, ut vitium aliquod in coctione ab igne, sive violento sive nimis lento, non referant, Principi seniori jam factio esset valde conducibile suum habere coquum, cui nullum aliud munus incumberet, quam ut domino suo summa patientia & attentione fercula pararet, non solum, ut palato sapiant, sed ut prosint, habita per experientiam hujusmodi cognitione. Recte quidem in hanc rem Martialis:

*Non satis est ars sola coquo, servire palato,
Namque Coquus domini debet habere gulam.*

Præter multa incommoda, quæ secum adfert senectus, non exiguæ molestiæ est alvi adstrictio senili ætati propria & familiaris, eoque magis Principibus, cum senes fieri incipiant, propter vitam minus exercitam, quam soleant cæteri homines, cum multum conferat ad alvum facilem egestionibus reddendam quotidianus & conveniens corporis motus. Neque præter rationem est senes huic incommodo obnoxios esse opposito prorsus modo, quo pueri & juvenes, quibus ut plurimum solutior est alvus; in senectute etenim partes omnes siccescunt, ut membranæ ipsæ obrigescant,

fiant, & cartilagineæ fiant, ac contractilitatem & distractilitatem, quarum ope fiunt excretiones, amittant. Ut alvus itaque mollior reddatur, cibariis potius ad id aptis, quam medicamentis agendum, uti superius est dictum. *In alimento Medicina bonum*, aiebat Hippocrates, medicamenta etenim frequenter sumpta, præter malum habitum, quem inducunt, ventrem indies adstrictiorem reddunt. Alvus itaque mollis servanda, ea cautione tamen, ne plus quam par est solutior reddatur, ex his enim duobus extremis tolerabilior est alvi adstrictio, quam ejusdem solutio, præsertim in senili ætate. Refert Martinus Lister in suis commentariis supra Sanctorii Staticam, senem se novisse sibi amicissimum 86. annos agentem, qui sanus & satis liberaliter comedens, ex plurimis annis semel tantum in septimana, & interdum etiam ad quatuordecim dies dejiciebat. Quoad potum vinum dulce defæcatum, ex uvis maturis & perfectioribus factum, ad vitam sanam & longævitatē erit accommodum. Sicut autem in pueris debet esse vinum tenue ac dilutum, ita in senibus meracius, hyeme præsertim. De-
 discat quoque oportet nivis usum, qua per æstatem Principum mensæ carere nequeunt, satis sit in summo æstu, si vinum bibat aqua modice perfrigeratum, hyeme autem si non ad ignem, saltem in loco tepido detentum,

nulla enim ratio apparet, quomodo frigida portio illi conferri possit, cui frigent effœtæ in corpore vires. Frigidum, ut ait Philosophus, non ingreditur opera naturæ, nisi per accidens, caloris excessum contemperando, sapere propterea didicerunt etiam juvenes, qui fumantes potiones Chocolate, Coffe, The sorbillando assumunt, quæ in senili ætate eo magis convenient.

Quotidie corpora exercere non minus necessarium est, quam ipsum alimentum, & forsitan Principibus in ætate senili magis convenit, quam juvenili, ad corporis perspiratum conservandum adeo necessarium, in juventure siquidem, ubi calor viget, & mollior est textura, facilior est diffusio, in senectute vero, quæ comitem habet siccitatem & cutem strigofam, difficilior. Nihil est autem, quod insensibiles aporthias magis promoveat, quam corporis motus, in quo videmus faciem rubescere, venas inflari, & cutim incalescere, sique motus sit fortior, sudorem erumpere, bonum itaque erit, si modice se exerceat, sub tecto potius, quam in loco aprico per hyemem, cavendo quantum fieri possit a flatibus aquilonaribus, qui cutis poros adstringunt. Ad obtinendum facilem perspiratum, præter exercitium corporis, non parum conferent molles frictiones cum oleo amygdalarum dulcium, ad laxandas cutis fibras aliquando nimis

mis intentas, glandularum poros obstruentes. *Melle intus, oleo foris*, dictum satis vulgatum, quo pacto Democritus longævitatē assecutum se dixit, in senectute siquidem nihil magis timendum, quam siccitas, & cutis stipatio, quare molli & blanda frictione conservatur necessaria illa transpiratio, qua diminuta præsto sunt catharri in pectus & alias partes. In hunc finem quoque aptis vestibus muniendum erit corpus ab aeris injuriis, & capitis præcipua cura habenda, si capillis sit derudatum.

Equidem hisce temporibus comæ adscititiæ usus adeo inolevit, ut pauci videantur senes, nec ullus fere sit Princeps ætate provectus, qui canitiem alienis capillis non obtegat, & frequenti barbæ rasura juventæ decorem non præferat, quod sane laudandum, nam præterquam quod calorem fovēt hyeme potissimum, quod senibus infestum est, id etiam efficiunt, quod Principes hoc pacto sibi magnam animi hilaritatem conciliant, dum in speculo ætatis injurias non vident. Priscis temporibus, quibus capita non velabant, calvitiam homines inique ferebant, timentes ne cæteris forent irrisui. Julio Cæsari adeo probrosa erat calvities, ut illam incipientem occultare satageret, capillos a vertice revocando, nullum propterea honorem a Senatu libentius accepit, quam jus laureæ coronæ perpetuo gestan-

gestandæ. Mirari subit, quomodo omnes fere Suetonii Cæsares, hac deformitate laborarint, uti Augustus, Tiberius, Caligula, Otho, Domitianus, quem propter sævitiam Neronem calvum per contemptum appellabant, unde Ausonius:

... *Quem calvum dixit sua Roma Neronem.*

A solo calvitiei nomine ita offendebarur iste, ut si apud illum quis alicui calvitie pro joco vel jurgio objectasset, pro capitali crimine haberetur. Apud Judæos quoque, ut ex Sacra Historia habemus, calvities in contumeliam trahebatur, quam ob causam Eliseum Prophetam, ut est 4. Reg. Cap. 2. subsannantes pueri vociferabantur: *ascende calve, ascende calve*, quibus ille indignatus maledixit, & mala imprecatus est, unde paulo post quadraginta duo ex iis misere discerpti fuere. Adeo deformis quocumque loco & tempore inter homines habita est calvities, ut nemo non illam obtegere satagat, recte propterea Ovidius:

*Turpe pecus mutilum, turpis sine gramine
campus,*

Et sine fronde arbor, & sine crine caput.

Quoniam igitur fugaces anni senum capitibus tale præsidium & decus furripiunt, quales sunt capilli, Ars naturæ imitatrix senili ætati bene consuluit, comas adscititias tam elegantes construendo, quæ præter beneficium venera-

nerationem conciliant. Neque dubitari licet, quin facta hujusmodi capillamenta, præter elegantiam multæ sint salubritatis, dum passim videre est Medicos ætate graves, & scilicet jam proximos, non ut olim nudo vertice, & proluxa barba famam sibi aucupantes, sed imberbes & capillatos in publicum procedere ad ægros invisendos, & dissertationes ab exedris habendas. Nisi ergo aliqua particularis affectio adsit, veluti Cephalalgia, & oculorum lippitudo, cum interdum extent, qui nec pileolum sericeum perferre queant, nostrorum temporum consuetudo tales comas ex alienis capillis gestandi invaluit. Carolus V. Imperator, cum in Italiam venisset, Imperii coronam a Summo Pontifice Clemente Septimo Bononiæ suscepturus, ob gravem capitis dolorem nativam comam satis elegantem sibi abscindi jussit, quem Aulæ primores ridenda assentatione imitati sunt, dum comis, quas magno studio aluerant, depositis tonsi omnes spectandos sese præbuere.

Aulæ quoque morem somnum captandi cum nox medium iter confecerit, & solem salutandi, *minimas cum fecerit umbras*, ejurare, Principi seniori jam facto salubre consilium erit, tempestive igitur cibum capiat, nec post coenam quicquam, quod mentem distrahat & implicet, sibi deferri patiatur, more Augusti, qui post coenam nihil scribere, nec legere vole-

volebat, ut, quantum liceret, animo curis vacuo somno indulgeret, qui senibus maxime necessarius est, quam ulli ætati, ut omnes perficiantur, dum somno & quiete corpora pinguescunt; somnum autem capiat hyemali tempore præsertim in cubiculo ad meridiem posito, ut vitales Solis radios excipiat. Negotia itaque, quæ magis urgeant, diurno tempore expedire studeat, & minori, qua licet molestia supplicantium necessitates ac preces audiat. Non levi quippe incommodo ac tædio solet esse Principibus quotidie fere unumquemque audire, & verborum lenitate dimittere, ita ut ab hoc munere non decedat nisi defatigatus. Egregium sane est & memoratu dignum, quod de Theodorico Gothorum Rege refert Sidonius Apollinaris: *Audit plurima, pauca loquitur.* Augustus quoque, ne se multo sermone fatigaret, pro more habebat nutus adhibere, cum a servis aliquid vellet, sic ad Liviam Conjugem codicillos mittebat, Suetonio Autore. Ad valetudinis quoque tutelam symbolum suam conferent varia oblectamenta, sed talia, quæ Principem ætate gravem magis deceant, qualia sunt adesse publicis Literatorum Academiis, philosophicis disputationibus, scenicis operibus, hastiludiis, choreis etiam, interdum juvenes cum puellis decore saltantes adspectando. Nonnulli propterea in senectute commendant consuetudinem,

nem, & colloquia habere cum juvenibus, ut occulto quodam spirituum consortio seniorum mens recreetur. Observatum est, senes, qui juvenum frequenti consuetudine oblectati fuerint, ut plurimum longævos fuisse, ut ferunt de Pythagora, Isocrate, Gorgia, & Rhetorum classe, qui in Scholis auditores habebant juvenculos discipulos, & ad centesimum usque annum vitæ lineam produxere. Postremo in unum Principes monere lubet, ut si in senectute bona valetudine gaudere velint, Juvenes vitam sobrie traducant; *intemperantia enim in juventute senectuti bellum indicit.*

C A P U T XII.

De nimia obesitate & corpulentia Principibus non minus insalubri, quam indecora.

SI verum est, quod dici consuevit, esse modum in rebus & certos fines, quos ultra citraque rectum nequeat consistere, in studio sanitatis id verissimum esse deprehenditur, ubi enim sanitas modum exceßerit, si ita loqui licet, hoc est, si ad evexiam, & summum bonitatis apicem devenerit, maxime periclitatur, & ex improvise graviore lapsu in præceps ruit, qualis observatio satis frequens erat priscis temporibus, cum gymnasticæ studium vigeat, ac præsertim in athleticis corporibus,

bus, in quorum gratiam tertium Aphorismum conscripsit Hippocrates, nostra quoque ætate non raro contingit eos videre, qui ad summam corpulentiam devenerint, subita morte oppetere; commune scilicet eorum est fatum, quæ summam amplitudinem attigerint, ut magnitudine sua laborent, & viribus pereant suis, ut de Romano Imperio scriptum legimus, siquidem *magna ruunt, inflata crepant*. Huic infortunio obnoxiam esse nimiam corpulentiam, satis constat, quam secundum duas tantum dimensiones, latitudinem scilicet & profunditatem, cum quis debitam longitudinem acquisiverit, fieri manifestum est. In corporibus perfecte sanis, in temperamento sanguineo, raro autem in temperamento melancholico & bilioso observatur hoc vitium. Est itaque nimia corpulentia & obesitas boni alioquin & laudabilis habitus vitiosum productum, ex parum cauto victus regimine. Facilius autem in temperamento sanguineo, quod medium a Medicis dicitur, & cæteris præstat, quam in reliquis, quæ ab hoc recedunt, nimia corpulentia contingit, quam in aliis temperamentis, ut in melancholico & bilioso, in quibus adest venarum latitudo, in temperamento enim sanguineo succus nutritius dulcis & butyrosus, carnibus & membranis facile apponitur, quod in temperamento bilioso & melancholico non

non evenit, sanguis enim copiosa bile abundans multas habet particulas acres amaras, quæ non tam facile in alimoniam cedunt, imo pinguedinem potius dissolvunt & extenuant, quod pariter efficit temperamentum melancholicum atrabilare, in quibus adest venarum latitudo, quæ in corporibus gracilibus potissimum observatur. Locus est Hippocratis 3. in 6. Epid. ubi graciles, venosos, iracundos, & epiphlebos appellat, sic pariter Galenus in commento Aphorismi 44. Sectionis secundæ, & in 6. 4. hanc venarum latitudinem cum gracilitate observat, venarum autem angustiam in crassis admodum corporibus.

Qui ergo temperamentum hujusmodi sortiti sunt, sive a primordiis, sive adscititium, ad nimiam corpulentiam magis sunt dispositi, quam reliqui homines; non negarim tamen mutatione victus, ætatis & loci, posse etiam a gracilitate ad corpulentiam transitum fieri, cum interdum comperti fuerint juvenes valde graciles, qui in ætate inclinante remissis laboribus, otio & pleniori victui indulgentes, obesi facti fuerint, quod passim in iis animalibus observatur, quæ licet gracilia & emaciata, saginantur, ut boves in stabulis continuo detenti, & aves altilis in aviariis. De nimia corpulentia & obesitate, & quomodo fiat, præter Hippocratem, Avicennam, Galenum,

num, aliosque successive, recentiores quoque satis fuisse egerunt, quos inter egregie & cumulate Etmullerus in suis Dissertationibus exponit, quomodo interdum fiat nimia pinguedo & nimia carnositas, ut hac in re non sit quod quis amplius desideret circa modum & causam, tum circa remedia, quæ ad nimiam corpulentiam tollendam conducant.

Nimiæ autem corpulentia & obesitati magis obnoxii sunt Principes præ cæteris hominibus, tum ob ciborum boni succi quotidianum usum, tum ob illorum corpora minus exercitata, & vitam inter otium & Aulæ delicias traductam, ac præsertim si accedat temperamentum sanguineum cum pituitæ subdominio, ut vocant, stomacho satis firmo & valente, eoque si ad id vitium aliqua hæreditaria dispositio præexistat. In quibusdam etenim Principum Familiis observatur diathesis ista & proclivitas ad pinguescendum, per seminalia principia in posteros propagata. Cautum itaque oportet hac in re esse Principem, licet sanum & valentem, quamvis enim se robustum sentiat, gaudeatque dum videt speciosiores & coloratiorem esse, suspecta habere debet sua bona, uti monebat Celsus, facile enim subrepat vasorum plenitudo & obesitas, accrescentibus in dies carnibus & membranis pingui & gelatinosa
ma-

materia, qua saturata est tota massa sanguinea. Cautum pariter oportet esse Archiatrum, nam cum quotidie Principem suum solitus sit invisere, persæpe non advertit augmentem corporis molem, donec sensibilior facta non fuerit, cui postea propriis remediis tam facile succurri non possit. Ubi ergo gentilitia sit affectio, & indicia pinguescentiæ corporis se prodant, cujus manifesta argumenta ex Statica Sanctorii obtineri poterunt propter pondus adauctum, Medicus Principem suum moneat de hujusmodi affectu sensim & sine sensu subeunte, ac doceat, quæ incommoda, quæ pericula nimiam corpulentiam committentur, & quam difficili negotio tollatur, ubi advenerit, varia exempla Principum aliorumque hominum nobiliorum præsertim, cum perrarum & monstro par sit corpulentiam intueri in rusticana gente, in artificibus, nisi forsan aliquando in iis, qui sedentariam artem exercent, quales sunt sutores, & alii hujusce generis.

Nimia quoque corpulentia pulchros alioquin homines deformes facit & ingratos, unde mulieres speciosæ & elegantes, si ad nimiam pinguedinem deveniant, multum de sua speciositate deperdunt, & hominibus parum gratæ, ac præsertim si pinguedo carnositati prævaleat. In hanc rem eleganter ludit Martialis Lib. II.

*Habere amicam nolo, Flacce, subtilem,
Cujus lacertos annuli mei cingant,
Sed idem amicam nolo mille librarum,
Carnarius sum, pinguiarius non sum.*

Quædam tamen gentes extant, quibus volupe est mulieres habere præpingues & mammosas, veluti refert P. Alpinus in Libro de Medicina Ægyptiorum, in qua regione ars & modus corpora balneo, frictione pinguefaciendi maxime colitur, idcirco inibi foeminae pinguiſſimæ ad Europæorum nauseam reperiuntur. Non levia quoque sunt pericula, quæ nimiam corpulentiam & obesitatem non raro consequuntur, veluti subitanæ mortes, ex nimia enim humorum copia strangulatur calor innatus, & ob venarum angustiam, circulares sanguinis motus, in quo vita consistit, ex improvise sistitur. Hinc est, quod obesi perraro longævitate gaudeant. Satis vulgatum est illud Hippocratis 7. Aphor. *Qui crasso admodum sunt corpore, citius intereunt, quam graciles.* In athleticis, ubi ad summum bonitatis devenissent, credidere antiqui subitas mortes contingere, eo quia cum in melius non possent proficere, necessum foret ut in deterius deciderent; ast vera & germana ratio est, quia arteriæ non habeant, in quod sanguinem refundant, cum spacia omnia sint plena carne & pinguedine, quæ radices & extremitates quoque venarum comprimendo, clu-

tria-

triationem impediunt, accedente vero ex cibis novo succo nutritio, ventriculi cordis ita opplentur, ut nequeant constringi, unde Lipothymia Syncopes, ac mors tandem subsequitur. Anhelosi præterea ac suspiriosi esse solent nimis corpulenti, & ad quemcumque motum inepti ob spiritus animales non ita facile, ad musculorum fibras inflandas, compressis & sepultis nervis in multa pinguedine, veternosi similiter torpentes sunt, & ad actiones animales minus prompti, ad ratiocinium, prudentiam & deliberationem minus apti, quæ si in Principe contingant, quantum de veneratione apud populos illi decedit? *Lux sicca, anima sapientissima*, agebat Heraclitus, qualis autem est sanguis, tales sunt spiritus, qui dicuntur lux animæ. Sanguis in huiusmodi corporibus multa pinguedine saturatus est, unde spiritus, qui ex illo gignuntur, lucidi ac ætherei esse non possunt. His addendum, homines obesos infœcundos esse ut plurimum, teste Plutarcho 2. Quæst. Con. Ob molem enim corpoream minus apti sunt ad veneream palæstram, præterea in iis genitura frigidior & mollior est, in gracilibus, in quibus salium copia major est, major quoqueprehenditur salacitas & fœcunditas. Mulieres, quæ nimis crassæ sunt, concipere non possunt, eo quia omentum os uteri illis comprimat, scripsit Hippocrates 5. Aphor. sed fre-

quens autopsia ostendit, omentum perraro infra umbilicum extendi, ita ut sterilitas ab alia causa ortum habeat, a nimia scilicet pinguedine, quæ uteri membranis adhæreat, ac impedimento sit, ne aura seminalis masculina ovarium fubeat ad illud fœcundandum. Sicuti in fœminis nimia crassities illas steriles facit, ita in hominibus nimis obesis nimia pinguedo illos infœcundos reddit. Principibus autem optabile esse debet, liberos habere, & successores, quibus tradant imperii habenas, sicuti nihil est, quod subditos mœrore magis afficiat, quam Principis sui orbitatem videre, norunt enim, quales turbæ interdum excitentur, ubi Principatus ad agnatos, eoque magis si ad externos transeat, multorum animis sub novo Principe ad spem melioris fortunæ erectis, cujus rei plena sunt historiarum monumenta.

Præterea obesitas Principem subditis suis invisum & odiosum reddit, & cum in publicum procedit, ipsum tacite irrident ac sugillant, a populis enim notantur non minus corporis, quam animi vitia, ut hanc ob causam variis cognominibus soleant appellari. Sic in Caligula & Germanico crurum gracilitatem, in Julio Cæsare & Augusto calvitium scommatibus illudebant. Gaudent enim & gestiunt populi, dum in generoso Principe elegantiam & decoram speciem adspectant:

Gra.

Gratior & pulchro veniens in corpore Vir-
tus ;

ex adverso deformitas cum ignavia despicatui est. Sanctium in Hispania Regem, vulgo crassum dictum, ob corporis crassitudinem, historiæ referunt cogitasse de abdicatione a Regno, cum sciret se ob hujusmodi corporis vitium populis suis invisum esse, ac propterea Navarræ Regem adiisse, ut ab illius Medico curaretur, ac voti compotem factum ad suos rediisse, & magna lætitia ac plausu receptum.

Difficilis curationis in omnibus est nimia obesitas & corpulentia, in Principibus tamen longe difficilior: de hoc enim affectu asseri potest, quod de hydropse scripsit Celsus, quem dixit curari facilius in servis, quam in liberis, *quibus noxia libertas est.* Si ergo in quibusdam curationem admittit corpulentia, non tam facile suscipiet in Principibus, quibus noxia summa potestas est, cum enim morbus hic famem, sitim, longam patientiam, & mille alia tædia desideret, non tam facile illis succurri potest. Ne igitur ad hanc calamitatem deveniat Princeps, præcavenda est perniciofa isthæc quam indecora affectio, & Medicus sollicitus esse debet, ut venienti morbo occurrat. Remedia igitur, quæ ut plurimum ad curationem conducunt, eadem ad præservationem quoque erunt in usum revo-

canda. Conveniens itaque diæta & rectus usus rerum non naturalium primas tenebunt. Primo igitur quantum consuetis cibis detrahendum, tantundem exercitationi corporis erit adjiciendum, proportionem itaque majoris inæqualitatis debet habere exercitatio ad ciborum assumptionem, ut in hoc casu succrescenti pinguedini obviam eatur. Exercitia erunt eadem, quæ superius fuerunt memorata, equitatio, inambulatio, venatus, ludus parvæ pilæ, & alia hujusmodi; frictiones quoque, sed fortiores & sicciores, ad extenuationem conferunt; frictiones contrarias vires habere scripsit Hippocrates in Lib. de Chirurg. Off. *Frictio multa minuit, moderata crassescit*, quæ de re eleganter Celsus Libro 2. hisce verbis: *Frictione, si vehemens sit, duratur corpus, si lenis, mollitur, si multa, minuitur, si modica, impletur.* Alimenta vero sint pauciora, ac non solum tenuia, sed etiam quæ extenuandi vim habeant, cavendum ergo a pinguibus oleosis, summatim a cibis euchymis, qui ad sanguinem in copia uberiori multiplicandum faciunt; convenient itaque alimenta acria, salia, quæ pinguedinem absumant & liquent. Multos ad nimiam corpulentiam evectos, solius aceti usu sarcinam illam deposuisse, & macilentos factos fuisse, historiæ referunt, quale exemplum habemus in Famiano Strada de Chiapino Vitellio. Sic videmus homines qui
acidis

acidis delectantur, aut in quibus abundat acidum, quales sunt hypochondriaci & scorbutici, frigidos esse. Somno quoque detrahendum aliquid, & vigiliis addendum; propterea ului erit decoctum herbæ Thê, quæ vi exsiccandi, & vigilias inducendi pollere creditur: somno enim pinguescunt corpora, hyeme præsertim; vigiliis autem macrescunt, æstate potissimum. Purgationes quoque institui possunt vere & hyeme, & quantum fieri poterit, alvus solutior servanda. Non alienum quoque erit aliquando vomitum ciere ad pituitosos succos, quibus aqualiculus oneratur, evacuandos. Hippocrates in Lib. de salubri diæta de curandis obesibus hæc habet verba: *Quicumque homines crassi ac pingues sunt, jejuni vomant, a cursu, aut ambulatione cita, juxta meridiem. Sit autem hemina dimidia hyssopi, in aquæ congio contriti, atque hoc ebibat affuso aceto & adjecto sale, quo jucundius evadat. Bibat autem primum sensim ac lentius, postea amplius & citius; amara quippe, ac falsa, acria, apta sunt ad sanguinis dulcioris crasim invertendam, ac præsertim acida, quæ licet ex sui natura appetitum exacuant, succos tamen nutritios ineptos reddunt, ut carnibus & membranis apponantur; sic experimur, carnes pullorum aliorumque animalium aceto maceratas exiguum nutrimentum suggerere. Unicam in die comestionem laudant nonnulli,*

illam tamen improbat Hippocrates, ait enim homines citius senescere. Vidi ego olim Nobilem Virum, qui, ut nimiam pinguedinem castigaret, semel tantum in die, & perparce cibo utebatur, at brevi tempore ad talem virium imbecillitatem cum difficili anhelitu devenit, ut paucos post annos obierit. Pro potu laudatur vinum oligophorum, a vinis autem generosis & præsertim dulcibus cavendum, acidula vero & diuretica erunt utiliora.

C A P U T XIII.

De Præservatione a quibusdam morbis, quibus magis obnoxii sunt Principes.

Quemadmodum ætates, temperamenta, anni tempora, & regiones suos habent peculiares morbos, ita & vitæ conditio, quam quisque sortitus est aut sibi delegit, suis obnoxia est morbis, uti videre est in iis, qui artes quasdam exercent, qua de re egi in meo Tractatu de Morbis Artificum. Arthritis, Calculosa passio, & Colica, tres sunt affectus, seu potiores tortores, qui in ordine Procerum ac in Principibus præsertim tyrannidem suam exercent, quales affectus multam habent inter se cognationem, ut non raro in eadem persona mixtum imperium obtineant. Qui-

Quidam Literatus calculosa passione laborans, apud Beverovicium de Cal. Ren. & Ves. ad amicum scribens podagra tentari solitum, illum Cognatum vocabat, eo quod duabus sororibus, Podagræ nimirum & Arthritidi, ambo nupsissent, imo interdum fieri, ut uxor unius ad alterum sine adulterii suspitione accederet. Ex eadem materia, succo scilicet putrescente, quem suggerunt alimenta, e vasis sanguineis in articulos, & renum substantiam refuso, sicuti etiam ab eadem causa efficiente, acido nimirum tartaream materiam coagulante, Arthritidem & Lithiasim fieri, communis fere est Scriptorum consensus, ut hic locum habeat illud Hippocratis in Libro de Flatib. *Morborum omnium unus & idem est modus, locus vero ipse eorum differentiam facit.* Colica similiter, quæ ab acido, intestinorum membranas pungente potius, quam a flatu distendente fit, multam cum prædictis affectibus habet affinitatem, immo persæpe observatum est, Colicam transire in Arthritidem, & Arthritidem in Colicam. Locus est egregius Hippocratis in Libro de humoribus hisce verbis: *Cui intestinum in dextra parte dolebat, & articulari morbo correptus est, quietior erat, postquam autem hic curatus fuit, magis dolebat,* quam sententiam pariter repetit 4. in 6. Epid.

Congeneres itaque esse hos memoratos affectus,

fectus , sat manifestum est , ac Nobiles Viros , & Principes potissimum illis infestari , varias quidem ob causas , nimirum ob intemperantiam in victu & vitam desidiosam , sed potissimum ob vina meraciora , quibus se proluunt ; quare non immerito Poetæ Bacchum Podagræ Parentem , & Venerem Matrem finxere. Profecto cum in vinis generosioribus multum insit materiæ tartareæ & acidi volatilis , hoc est totum illud , quod ad Lithiasis & Arthritidis genesin requiritur , mirum non est , si ex continuo & immodico illorum usu , renibus ob vasorum angustiam , & articulis quoque multum materiæ lapidificæ affigatur & concreascit , unde est , quod egregii vini potores , calculo renum & arthriticis doloribus male mulctari soleant. Sic de Ennio Poeta scripsit Q. Serenus :

*Ennius ipse Pater , dum pocula siccata iniqua ,
Hoc vitio tales fertur meruisse dolores.*

Frequens observatio est , Podagram & Nephritidem , labem hæreditariam esse , quæ ad longum tempus in familiis perseverat , ac potissimum in Principibus , quibus commoda omnia & incitamenta suppetunt ad vitam minus sobrie agendam , illis propterea , quam cæteris , magis familiares sunt tales affectus , dum eodem pene vitæ genere utuntur , quo Parentes ipsorum usi fuerint.

Quo-

Quoniam autem hic agitur de parte præservatrice, non de curatrice, Archiatri munus erit Principem suum monere, ut hospites hujusmodi tam infestos ab Aula, quantum possit, arceat, ubi enim semel fuerint admissi, ac ad aliquod tempus enutriti, non tam facile postea erit illos demittere, nec adeo tutum, Podagram præsertim, cujus violenta expulsio graves morbos solet accersere. Jus quidem habent Principes, ut a suis Medicis ab hujusmodi affectibus præservationem exigant, nequaquam vero curationem, sunt enim de illorum genere, qui, ut agebat Hippocrates, cum ægro commoriuntur, & quo magis veterascunt, eo magis desæviunt. Sic calculosus quidam apud laudatum Beverovicium, senex jam factus de suo statu sic conquerebatur: *Fœminæ sterilescunt atate, me senectus fœcundiorum reddit, aut enim pario, aut parturio, quod si parum favente Lucina niti cæpero, actum de me puta.*

Ad obtinendam igitur prophylaticen, convenienti diæta, & recto rerum non naturalium usu erit procedendum, talia itaque sint alimenta, quæ si corpus sit bene constitutum, alant quidem, sed non impleant, nec extenuent, habita semper ratione ad ætatem, anni tempus & consuetudinem quoque, nam si antea plenior fuerit victus & multiplex, ad parciolem & simpliciolem victum
pau.

paulatim erit transeundum. A crassioribus cibis, & difficilis coctionis, de quibus actum est superius, in primis cavendum, ubi enim stomachus a munere suo aberraverit, iusta & conveniens partium crassiorum chyli secretio in intestinis fieri nequit, unde sequitur, quod partes impuriore, quæ per alvum erant fecerendæ, per lacteas in massam sanguineam irrepant, & renibus ac articulis materiam morbificam suggerant. Quoniam autem nihil est, quod Principum mentes magis exhilaret, quam fructuum diversi generis elegans apparatus, cavendum præcipue ab acidis & immaturis, & qui ortum habuerint in collibus & locis saxosis, multum enim tartarei succi continent, ut in quibusdam ex iis, veluti in piris granula quædam saxosa in ipsa masticatione observentur. Tachenius in Lib. de Morb. Princ. Pod. esum pomorum improbat, ob eorum facilem ad acidum conversionem & putrescentiam. De pomis hæc habet verba Hippocrates 3. de Diæta n. 5. *Poma fortiora sunt, quam pro humana natura, melius est igitur a pomis abstinere;* revera uti observat Martianus in hujus loci commento, poma nisi cum reliquis cibis bene commansa fuerint & bene permixta, in stomacho ægre coquuntur, & qualia fuerint assumpta, egeruntur.

Quoad potum a vinis meracioribus abstinendum,

nendum, ut quæ in sinu suo multum tartari recondant, qualia sunt quæ e locis petrosis habentur, illa enim potius convenient, quæ camporum planities subministrat, & sacco percolantur, uti superius diximus, erunt aptiora, ut quæ tartari exiguum portionem habeant. A vinis quoque tenuioribus cavendum, error enim non levis persæpe ab illis, qui Podagra & Nephritide tentantur, committi solet: nam cum timeant usum vini generosioris, putant sibi licere vina tenuia, quantum volunt bibere, quod in Podagra Joannes Crato damnabat Lib. 2. Conf. Helmontius in Volupe Viv. Etmullerus de Vegeteb. & alii, qui vina tenuia improbant, quæ acidum multiplicando colicos dolores, nephriticos & arthriticos apta sint producere. Præstabit igitur modico vino uti generoso, sed aqua diluto, quam vinis tenuibus & acidis, quæ cum diuretica sint, hoc nomine suspecta esse debent, humores enim ad eam partem, quam præservare volumus, velle deducere, sanum profecto consilium non est. Non minor quoque cautio adhibenda circa usum aquarum naturalium, non solum pro diluendo vino generosiori, sed etiam pro ciborum coctione, non raro enim in aquis continetur materia lapidifica. Inter aquas simplices pro communi usu laudatur aqua Nucariana, quam Principes & Nobiles Viri ab ipso

ipso fonte curant ad se deferri, cui nullatenus concedunt aquæ Fontium Mutinensium, de quorum admiranda scaturigine & præstantia Tractatum olim conscripsi,

Corporis porro exercitatio conveniens, ad prædictos affectus præcavendos magnum erit remedium, cujus veritatis amplum testimonium præbent rusticanæ gentes, & urbani artifices, in quorum casis semel tantum dicitur habitasse podagra. Celebris est Coëlii Secundi Curionis de Aranea & Podagra Apologus, quem fuse describit Caspar a Rejes in Cam. Elys. Quæst. 88. Cum Aranea peregre proficisceretur, illi comitem se junxit Podagra, quæ vespertino tempore adventante, cum progredi non posset, in tugurium pauperis cujusdam divertit, Aranea vero ulterius progressa, amplam & magnificam domum ingressa est; altera die cum rursus ambæ convenissent, de suis hospitibus valde conquestæ sunt, Aranea, quod ne filum quidem ducere potuerit, & scopis a servis fugata vix periculum evaserit, Podagra vero, quod hospitem rudem & asperum reperiisset, pro cibo pulstem, pro potu vappam, & pro culcitra grabatulum durum, ut noctem prorsus infamem traducere illi necesse fuerit, quare hospitium ad invicem imposterum commutare statuerunt, Aranea, ut in pauperum tabernis hospitaretur, Podagra, in palatiis Regumque

turribus. Tanta est vis exercitationis, ut etiam sine frugali victu, quem procul dubio servare non possunt, qui propter egestatem perpetuis laboribus sunt addicti, pravi humores, qui ad alendam podagram & nephritidem apti essent, per sudorem & ambitum corporis excernantur. Moderatio quoque circa aliarum rerum non naturalium usum erit adhibenda. Somno nimis indulgere mollibus in culcitrīs renibus certe non adeo confert. Alvum mollem quantum licebit servare, bonum erit, expedit enim solutiorem esse, quam nimis adstrictam, ne primæ coctionis excrementa ferantur in massam sanguineam, & exinde ad renes & vesicam; usurpare hinc liceat Plautinum illud: *Nolo ad vesicam quid eat, in ventrem volo.*

Purgationes etiam interdum instituere, & sanguinem mittere, non abs re fuerit, si humorum redundantia signa apparuerint, cum non tam facile sit intra sobrietatis limites eos continere, quibus omnia fortunæ bona suppetunt. *Quibus convenit venæ sectio, vel purgatio, hos Vere purgare, vel venam secare oportet,* aiebat Hippocrates 6. Aphor. 47. in cuius Aphorismi expositione hæc habet verba Galenus: *Nos plurimos ita servamus sanos, qui longe ante tempore singulis annis morbis capiebantur. Sed & podagram & morbum articulare adhuc incipientem, & nondum poros circa articulos facien-*

tem, ex tali evacuatione, multis jam annis fieri prohibuimus. Hisce igitur remediis, quæ fuerē propolita, præſervationem ſperare licet a tam diris morbis, qui Principibus præſertim tam malas cruces figunt.

C A P U T XIV.

De Regimine Valetudinis Principum in militari expeditione & caſtris.

QUoniam Principibus non licet eſſe in terris adeo felices, ut pace perpetua ævum traducant, ac illis interdum non ſit neceſſe, aula relicta militarem aliquam expeditionem capeſſere, ſive ad ea, quæ ſui juris ſint, armis vindicanda, magnum propterea Medicis, qui, ut moris eſt, illos comitantur, onus incumbit, ut Principis ſui valetudinem ab iis, quæ facili negotio poſſint illam labefactare, ſartam tectam tueantur.

Duo præcipue ſunt, quæ graves ſanitati offenſas poſſunt inferre, inſolita vivendi ratio, & animi ſollicitudo; neque enim fieri poteſt, ut, quamvis magno apparatu procedant Principes, ſecum vehendo ea, quæ ad vitæ commoda videantur magis neceſſaria, quin interdum quædam occurrant, quæ provideri & caveri non poſſint, ex quibus conſuetus vitæ ordo, ac tenor non pervertatur. Bellorum autem eventus, cum ut plurimum in arbitrio fortunæ,

næ, seu ut rectius loquar, in Divina potestate sint positi, licet omnia summa prudentia & consilio fuerint disposita, nequit Princeps, quem rerum omnium conscium esse oportet, animum curarum molestia vacuum habere, nec somnum, quamvis in mollibus stratis, adeo quietum captare. Sic apud Virgilium magnanimus ille Æneas:

. . . . . *Tristi turbatus pectora bello*
Procubuit, seramque dedit per membra quie-
tem.

Aeris primo itaque ratio habenda est, ut purior qui sit, in castris deligatur, in quo Princeps degat procul a vallibus & aquis stagnantibus, præcipue si de arce aliqua obsidenda agatur. Solent enim, qui de proxima obsidione suspicantur, si flumina habeant vicina, effractis aggeribus, campos circumjacentes inundare, ut hostes quantum possint arceant, contra quos aer impurus militet. Sic olim Neapolis a Gallici exercitus obsidione soluta est, ex aquis stagnantibus per æstatem corruptis exercitu magna ex parte absumpto, ac tandem Lotrechio ipso ductore extincto. Morbi castrenses pessimæ alioquin naturæ, qui ubi grassari incipiunt, magnos exercitus non solum decimare, sed interdum penitus delere visi sunt, tribus ut plurimum causis originem acceptam referunt, æri nimirum vitio, aquis corruptis, & pravis cibis;

hinc malignæ febres , & dysenterix vulgo castrenses , cujus rei apud Scriptores funesta extant exempla , quæ referre longum esset. Non minus ergo ab aeris inquinati , quam ab hostium insidiis securum esse necesse est locum , in quo Principis persona moratur , neque castris , ubi gregarii milites degunt , ita proximum , ut gravem illam mephitim ab iis exhalantem recipiat. Apud Judæos ex legis edicto mundities in castris maxime præcipiebatur , illis enim vetitum erat , ne intra castra alvi fæces redderent , sed extra ipsa facto foramine in terra in illo ventrem exonerarent , ac operirent ; tenebatur propterea quilibet miles gestare ad latus paxillum acuminatum , quod apud Turcas in usu esse memini me legisse , in quorum castris mundities maxime colitur , in cujus gratiam cuique militi una cum victu necessario supeditatur quoque saponis portio , ut corpora a sordibus quam maxime repurgata habeant. Placet hic Deuteronomii verba 23. Capitis apponere : *Habebis locum extra castra , ad quem egredieris ad requisita naturæ , & habebis paxillum cum armis tuis , & egesta operies , quo relevatus es.*

Non minor diligentia est adhibenda , ut aquarum bonarum copia e fontibus seu puteis & fluminibus laudatæ bonitatis præsto sit pro pane elaborando , coquendis cibis & frigefactoriis potionibus per æstatem parandis ,
 Vinis.

Vinisque generosioribus diluendis, imo ubi castra transferre liceat, & longo itinere sit procedendum, consultum erit inter commeatus, & ea, quæ ad victum sunt necessaria, aquam in vitreis vasis diligenter asservatam pro persona Principis deferre; tanti enim facienda est illius bona valetudo, quanti spes victoriæ & fortunati eventus; Principe enim incolumi, & bene valente mens omnibus una. Ceterum hac in re tanta semper esse non potest providentia, & consilium, ut cum suis copiis ductores siti ac fame aliquando non premantur. Cato Uticensis in magna illa bellorum civilium tempestate Pompeji partes secutus, cum esset in Lybia cum suo exercitu, magna aquæ inopia laboravit, adeo ut milites in siticulosa illa regione præ intoleranda siti perirent; forte autem a loci scrutatoribus reperto lacu, sed a turba serpentum, qui eo se conferebant ad sitim levandam, circum obfesso, exhorrebant milites illius aquæ potum, tanquam veneno infectæ, quod cum prescisset Cato eo accurrens, suos adhortari cœpit, ut ex illius aquæ potu, tanquam innoxio sitim restinguerent. Sic autem apud Lucanum, non solum tanquam Philosophus, sed tanquam nostrorum temporum peritus Medicus milites alloquebatur:

*Neu dubita miles tutos haurire liquores,
Noxia serpentum est admixto sanguine pestis,*

Morsu virus habent, & fatum in dente minantur,

*Pocula morte carent, dixit, dubiumque venenum
Hauſit.*

Memoratu quoque dignum eſt, quod Bruto poſt Dictatoris cædem contigit: hic enim, ut in 6. Quæſ. Con. Plutarchus, Dyrrachio Apolloniam media hyeme per altas nives contendens, bulimia, hoc eſt, canina fame premi cœpit (cujus affectionis cauſa creditur a Medicis longum iter habere per nives) ut animo deficeret, & qui commeatus portabant, longe abeſſent, milites Ducis commiſeratione ducti ad Civitatis muros accurrere, panem ab hoſtibus poſtulantes, quem cum ipſi prompte & liberaliter indulſiſſent, Brutum refecerunt, qui poſtea Urbe illa potitus, magna humanitate erga cives in deditionem acceptos eſt uſus. Cum autem in caſtris non ſint quærendæ magnæ delitiæ, ut in Aulis, ſed tolerare oporteat æſtus, frigus, ventorum injurias, & vigilias, multaque alia incommoda, ſubitas fugas etiam interdum, ſi cogat neceſſitas, idcirco Principem affueſcere neceſſe eſt ad horum omnium tolerantiam, ut ad ſubitas mutationes minus patiatur ſanitas, quotidiana itaque corporis exercitia convenient, uti equitare intempeſtivis horis etiam, deambulare caſtra inviſendo, & ſub dio potius, quam in tabernaculis diem traducere, ſic enim paulatim

tim confirmabitur corpus ad tolerandos labores, & aeris atque ventorum injurias. Non defunt Regum & Imperatorum exempla, qui licet in Aulis molliter enutriti, diuturnæ assuetudine corpora sua durarint ad quoscumque militaris disciplinæ labores tolerandos, sine valetudinis injuria, non secus ac gregarii milites. Henrici Quarti Galliarum Regis, qui sua virtute & longa patientia, modo victor, modo victus, Regnum tandem sibi comparavit, fortitudinem & corporis robur Galli ipsi admirantes, Regem ferreum habere se prædicabant. Non ab simile exemplum nuper vidimus in Regia Celsitudine Serenissimi Ducis Sabaudia, qui non minus corporis, quam animi viribus, Gallici exercitus ferro & igne cuncta devastantis impetum ad plures annos sustinuit, ac tandem in Regiæ suæ obsidione, noctu diuque vigil, huc & illuc discurrens, ad eludendos hostium conatus, quietem nescivit, donec fugatis hostibus, urbem suam obsidione solutam fortis & valens adspexerit. Quando igitur in castris tam exactum vitæ renorem servare fere impossibile est, non debet tam arctis Medicorum legibus obligare se Princeps, sed uti monet Celsus *varium vita genus habere, quiescere interdum, frequentius exerceri, interdum in convivio esse, interdum abstinere, modo plus justo, modo non amplius assumere*; temperantia attamen nunquam abie-

ganda, a nimia enim ciborum copia & satietate cavendum, & a vini meracioris usu, siquidem cum per æstatem militares expeditiones fieri soleant, & principaliora opera, vina generosa largius epota, ad valetudinem potius infirmendam, quam confirmandam erunt idonea; non male propterea Plato in Libro de Legib. (quem locum citat Gal. Lib. quod Ani. Mores seq. Corp. Temper.) vini usum vetabat in castris, & iis potissimum, qui in imperio essent constituti.

Cum autem corporis otio interdum, ut in longis obsidionibus, indulgere liceat, animi oblectamenta non erunt omittenda, ut quæ ad valetudinem servandam non parum conducant, omnia enim sive bona, sive mala, corrivant ab animo in corpus, ut agebat Plato in Timæo. Talia vero sint oblectamenta, quæ Principem sapientem magis deceant, veluti colloquia cum doctis & literatis Viris, quos secum adduxerit, lectio librorum diversi generis, sed optimum erit legere historias tum veteres, tum novas, ex quibus multum voluptatis & eruditionis capiet. Sacras quoque literas legere, uti libros Regum, erit perutile, lectio pariter librorum de re militari, de morali Philosophia, optima suggerent documenta. Augustus, qui Principibus tum pace tum bello egregium est exemplar, in castris apud Mutinam legere, scribere, ac declamare pro more

more habebat, referente Suetonio. Sic Julius Cæsar curis militaribus, rerum naturalium, & coelestium præcipue contemplationem intermiscebat. Sic apud Lucanum de se ipso loquebatur :

. . . . . *Media inter prælia semper*

Stellarum Cœlique plagis, superisque vacavi.

Alea quoque interdum ludere cum suis intimioribus, utilitati erit ad animum a curis gravioribus avertendum, sicque varios fortunæ lusus condiscere. Memoratu dignum est, quod de Theodorico Gothorum Rege refert Sidonius Apollinaris; de illo enim Rege, quotiescumque cum primoribus Aulæ luderet, Scriptor hæc habet verba: *Cum ludendum est, regiam sequestrat tantisper gravitatem; in bonis jactibus tacet, in malis ridet, in neuris irascitur, in utrisque philosophatur.* Iis atque aliis oblectamenti animum elevet, & ad omnes casus se componat, sciatque generosi Principis esse *agere & pati fortia.*

F I N I S.

INDEX CAPITUM.

- Cap. I. **A**D publicam felicitatem plurimum conferre bonam Principis valetudinem; ideoque peculiari diligentia custodiendam. pag. 1.
- Cap. II. Qualis debeat esse Medicus, cui vere Archiatri nomen conveniat; quidve in Principis Persona desideretur. pag. 6.
- Cap. III. Aeris Naturam, & supra viventium corpora potestatem, nulli etati magis innotuisse, quam nostræ, rectum propterea illius regimen pro Sanitatis tutela instituendum. pag. 18.
- Cap. IV. Non bene inter se convenire Principum mensas & bonam Valetudinem; victu parco & simplici facile obtineri sanitatem cum longevitate; quid sit cibi attritio in stomacho apud Galenum, exponitur; neminem in se ipso, etiamsi caveat, determinare posse justam cibi mensuram. pag. 30.
- Cap. V. Cibaria, quæ ad bonam Valetudinem sunt minus apta, Principibus magis usui esse; de cibis primæ & secundæ mensæ quædam adnotantur; quid sit apud Hippocratem, carnes esse leves ad stateram, quid apud Aristotelem vinum ethicum. pag. 45.
- Cap. VI. Nomini magis, quam Principi pro conservanda Valetudine necessariam esse quotidianam corporis exercitationem. pag. 56.

Cap.

Cap. VII. *Regulam inversam Somni & Vigiliarum, Principum Aulis valde familiarem, ad tuendam valetudinem minime aptam esse.* pag. 68.

Cap. VIII. *Excretionum naturalium, quæ reliquæ sunt coctionum, in nostris corporibus rationem habendam, ut rite fiant, ac ne una alteri impedimento sit.* pag. 77.

Cap. IX. *Ex nulla re magis, quam Animi affectibus periclitari Principum Valetudinem, nihilque esse, cui minus succurrere possit Ars Medica.* pag. 84.

Cap. X. *Quale debeat esse in Principibus Literarum Studium, ne bonæ Valetudini inferatur noxa.* pag. 91.

Cap. XI. *Quale esse debeat in senili ætate Valetudinis regimen.* pag. 101.

Cap. XII. *De nimia obesitate & corpulentia Principibus non minus insalubri, quam indecora.* pag. 111.

Cap. XIII. *De Præservatione a quibusdam morbis, quibus magis obnoxii sunt Principes.* pag. 122.

Cap. XIV. *De Regimine Valetudinis Principum in Militari Expeditione & Castris.* pag. 130.

INDEX RERUM:

A.

A Cetum corpulentiam imminuit	pag. 120
Aet. calorem sanguinis acuit	19
fermentationis autor est.	ibid.
quis eligendus sit in Castris?	131
tenuis sanitati non semper confert.	20. 21
Aeris natura & effectus.	18
Alvus adstricta clysteribus emollientibus non est reseranda.	82
Alvi adstrictio ut corrigenda?	81
in senibus ut præcavenda?	104. 105
laxitas ut corrigenda?	80
obstructio Cassia non est reseranda.	82
Animi affectus in Principibus morborum sunt auctores.	87. 88
Animi affectus sunt moderandi.	88. 89
affectuum vis in corpus.	85. 86
Ad Animi affectus propensio diæta ut corrigenda?	90
Archiatri Principum.	6
requisita.	7
Arthritidis prophylaxis.	125
causa.	123
Arthritis & calculus sunt affectus cognati.	123
Asthma obesorum unde?	117
Atmosphæra pressio diversa quid in corpore humano efficiat?	24. 25
Avium carnes quæ salubriores?	46

B.

B Arometrorum phenomena explicata.	24
Bella, & seditiones Principe existente valetudinario orta.	2

C.

C Calculus renum ex vini abusu.	53
& arthritis sunt affectus cognati.	123
prophylaxis.	125
Calculi causa.	123
Calvities	

Calvities est probrosa.	107
Carnes animalium domesticorum salubriores sunt quam ferinae.	44
leves ad stateram Hippocrati quid?	45
duræ sunt flagellandæ.	46
Carnium esus oris fœtorem patrat.	44
Cassia in alvi obstructione non convenit.	82
In Castris constituto Principi quid tenendum?	131
mundities sit.	132
Cibi attritio in stomacho apud Galenum quid?	332
debiliores Hippocrati qui?	41. 42
Ciborum varietas vitanda.	32
copia vitanda.	32
Clysteres emollientes in alvo adstricta non conducunt.	81. 82
Colicæ causa.	123
prophylaxis.	125
Comarum adscititarum usus.	102. 109
Convivium Augusti.	36
Corpulentia incommoda.	112
Corpulentia ut præcavenda?	120
ut arte inducatur?	116
Principum difficilis curatu.	119
Principum unde?	114
ejus causæ.	ibid.
nimia probrosa.	118. 119
hæreditaria.	114
in quale temperamentum cadat?	112
Crura crassa fiunt equitatione.	62. 63

D.
D Eambulationis necessitas. 66

E.

E Pidemici morbi ut a Principe arcendi? 28
 Equitatio Principibus necessaria. 60
 Equitationis utilitas. 61
     damna. 62
 Equorum fimus in aulis non est servandus. 23

F. Feces

F.

F Eces alvinæ cur coacerventur & aliquandiu retineantur?	28
Fœtor oris ex carniū esu.	44
Fructus parce comedendi sunt.	48
horæi qui?	48

G.

G Ermanicus Romano populo perquam charus fuit.	4
---	---

H.

H Ygeia & Panacea Æsculapii filia.	31
---	----

I.

I RÆ phænomena.	84.85
Italicæ mensæ lautiores sunt.	47
Juvenum consortia vitam protrahunt.	110. 111

L.

L Inguarum cultura Principibus necessaria.	100
---	-----

M.

M Edicus num fortunatus potius quam eruditus sit eligendus?	10. 11
Medicus avarus.	13. 14
Medici tyrannis in Principem.	13
Medicorum authoritas apud Reges Gothorum.	12
Medicinæ incrementum.	6
Medico futuro peregrinatio necessaria est.	8
Mensarum secundarum noxæ.	47
Mors subita obesorum unde?	117
Motus corporis sanitati conducit.	56
utilitas.	59
regimen in senibus.	106
Mutinenfis agri encomium.	55

N.

N Avigatio salubris est prope littus.	65
Nicotianæ fumus, masticatio, & pulvis improbat.	57
Nivis usus in potationibus.	49

O. Obesi

O.

O Besi cur infœcundi?	117
O Obesorum asthma unde?	ibid.
mortes subitæ unde?	116

P.

P Alatiorum conditio pro Principibus.	21
Panacea & Hygeia Æsculapii filia.	31
Panis esus commendatus.	40. 41
Partium corporis humani harmonia & consensus.	2. 3
Peregrinatio Medico futuro necessaria est.	8
Pilæ parvæ ludus à Principibus exercitus.	66
Podagra ex vini abusu.	53
rusticos & opifices raro invadit.	128
A Pomorum esu noxæ.	126
Pro Principis sanitate vota publica sunt nuncupanda.	3
Principis Valetudo singulariter custodienda est.	1
quantum faciat ad publicam felicitatem?	ibid.
Principes ut polymathiam acquirant?	97
quo vino utantur.	54
a vino abstinentes.	53
arthritidi, calculo & colicæ potissimum sunt obnoxii.	122
literis imbuti sint.	91
eruditi parum fortunati.	95
vino abutentes.	52
Medicos tanquam familiares considerent.	12
habeant barometros, hygrometros & anemometros.	27
Principum corpulentia unde?	114
viçtus sanitati adversatur.	30
Purgationes præservatoriæ.	128

R.

R Omani populi pietas erga Germanicum.	4
aëris conditio.	29. 30

S.

S Alationis utilitas.	63
Senectutis regimen in Principe.	102
Somni necessitas unde?	24
	commo-

commoda.	74
Et vigiliarum ordo inversus est in aula.	69
regimen in senibus.	109
Somnus quamdiu capiendus?	73
in frigore cooperto Hippocrati quid?	76
Sterilitas in obesitas unde?	117
Studiorum intemperantia quantum noceat?	93
Syracusanæ Et Italicæ mensæ lautiores sunt.	47

T.

T Hæc infusum ad corpulentiam prodest.	121
Transpiratio ut considerata in senibus.	106
insensibilis saniores, sed debiliores reddit homines.	76

V.

V Alacritudine ad negotia publica ineptus est.	3
Valetudinis conservanda regulæ a quibus scriptæ?	5
Venatio Principibus olim familiaris.	59
Venationis utilitas.	59
Venæsectiones præservatoriæ.	129
Veneris usus commodus.	67
Veneris usus sit modicus.	66
Victus simplicitas vitam longam efficit.	37
regimen in senio.	103
Principum sanitati adversatur.	30
Vigiliæ nocturnæ nocent.	72
Vinum ethicum Aristoteli quid?	53
Vini abusus vitandus.	52. 53
Vino quid percolatio conferat?	54
abutentes Principes.	52
Vinorum varietas vitanda.	34
Vita longa a victus simplicitate.	37
Virginitatis signum.	68
Voto publica pro Principis sanitate sunt muncupanda.	3

F I N I S.

